A radikális párt

Tehát itt van. Új, életképes szervezetben, biztos, nagy, elvi program alapján, a megriadt klikkfőnökök és mandátumlovagok anatémája által kísérve, a ragyogó szemű húszévesek szent lelkesedése által koszorúzva: az Országos Polgári Radikális Párt, a negyven év alattiak harcos szervezete, íme, elindult a maga küzdelmes útjára. Mert bár nem egy fiatalnak maradt aggastyán is lelkes bajtársi készséggel sorakozik az új zászló alá: mégis ez a mozgalom a maga egészében, eredetében és fölépülésében ama nemzedék küzdelmeinek az eredménye, mely a múlt század kilencvenes éveiben került az egyetemre.

Persze a napi intrikák hősei mindezt nem látják. Ők egyszerűen éretlennek, kapaszkodónak, érvényesülni akaró okvetetlenkedésnek tartják ezt a nálunk egészen szokatlan politikai mozgalmat. Hát lehet-e komoly egy olyan párt, mely nem vacsorákból és kávéházi pikolózásból született? Lehet-e komoly olyan párt, amelynek egyetlen képviselője, sőt iskolaszéki tagja sincs? Lehet-e komoly olyan párt, mely könyvekkel a kezében és doktrinér elvek alapján akar dolgozni a szolgabíráknak elméletgyűlölő országában?

Hát igenis, doktrinér párt vagyunk, és az is akarunk maradni. A távolabbi jövő jobban érdekel bennünket, mint a legparázsabb aktuális parlamenti botrány vagy politikai duellum. És olyan naivak vagy vakmerőek vagyunk, hogy a jövő politikáját nem a miniszterek és a pártvezérek elhatározásaiból, hanem a magyar társadalom kollektív szükségleteinek kényszerűségéből akarjuk levezetni. Bizony, a mi iskolánk ebben az országban egészen hallatlan politikai vándorévek tapasztalataiban gyökeredzik. Nem Apponyinál, Tiszánál, Széllnél, Khuennél és a többi nagy nemzetintézőnél jár-

tunk politikát tanulni, hanem ama szürke nemzetközi elmélkedőknél, akik törvényszerűségeket kerestek a társadalmi dolgok látszólagos önkényében. Fiatalok és utópisták voltunk, akik hittünk az eszmék hatalmában, a fejlődési tan bizonytalan optimizmusában, az igazság erejében, a züllött, elmaradt, régi világ gyöngeségében s mindenekfölött abban, hogy a fő dolog a mi szép, egyszerű és tiszta igazságainkra megtanítani az embereket. Racionalista és korrupciógyilkos lovagok voltunk, akik nem törődve seregek szervezésével s a muníció előkészítésével, a terep kinyomozásával, lenézve és megvetve a hagyományok és évszázadok érzelmeinek erejét: büszke és magányos gerillaharcokat folytattunk kemény evolúciós vagy utilitarista igazságaink gyémántos hegyű lándzsáival a feudalizmus és a klerikalizmus évezredes lovagvára ellen. A széles néprétegek érdekeit akartuk felkarolni a kaszinók urai táplálása helyett, a természettudományt akartuk fölemelni a babonák füstölgő oltáraira; az emberszerető földi morált a hierarchiák megkövesült és Krisztus-ellenes osztályetikája helyébe, és a szűk látókörű, elmaradt, dühös és vérengző nacionalizmus romjain meg akartuk alkotni a művelt népek testvéri köztársaságát.

De ez az érzelmi hevület egyre mélyült és megkomolyodott. Átláttuk, hogy általános elvek hirdetése nem elegendő, hanem a politikai légüres térben végzett kísérletek eredményeit alkalmazni kell erre az éhes, véres, fázó, analfabéta, szomorú magyar valóságra. Tehát az új meglátások fényében bírálat alá vettük Magyarország közéletét és intézményeit. Ami a polgári Angliának a philosophical radicals tudományos propagandája volt, azt fogja látni az utókor a mi mozgalmunkban a magyar reformtörekvések terén. Sőt, a magyar Bentham alakja is csakhamar megjelent közöttünk: a Pikler Gyula katedrája fókusza lett a politikai kriticizmusnak, s mi tőle tanultuk meg – miként Anglia Benthamtől – a társadalmi intézményeket többé nem a nemesi tradíciók szemüvegén, hanem az öröm és a fájdalom biológiai mérlegén összehasonlítani és megítélni.

És ezeken a nyomokon elindulva, egy egész csomó kérdést világosítottunk meg, melyek eddigelé a magyar publicisztika ne-nyúlj-

hozzám-virágai voltak: választójogrendszerünk avult és korrupt anakronizmusát; a közös vámterület mélyén lappangó osztályuralmi szempontokat; a parasztkérdést, mint a jövendő magyar politika tulajdonképpeni gerincét; a vármegyei nemesi klikkuralom sápos tehetetlenségét; a mesterségesen nagyra nevelt nemzetiségi mumust, mely az oligarchikus tendenciáknak legjobb takaróleple; a nagybirtok uralmának történelmi előzményeit és gazdasági-kulturális következményeit; szellemi és erkölcsi elmaradottságunknak szerkezeti okait. Ezen új megismerések nyomán országszerte tanító és agitáló szervezetek keletkeztek, s a modern eszmék hullámai a politikai élet poshadt vizeit is felkavarták. A darabontkrízis idején először alakult ki a szellemi és a testi munka koalíciója. Szocialisták és szociológusok vállvetve tűzték ki az általános választójog zászlóját a reakciós blokk halálfenyegetései és mérgezett rágalmai közepette a feudális Magyarország egy-egy megostromlott bástyájára.

Így nőtt és terjedt ez a mozgalom egy nagy, fejlődő tömegszükséglet kikerülhetetlen logikájával, erejével és biztonságával. Ezt a történelmi folyamatosságot értse meg és méltányolja minden jóhiszemű politikus, ha tiszta képet akar alkotni magának a radikális párt eredetéről és céljairól. Lássa be, hogy nem mi – néhány izolált író, publicista és lateiner – csináltuk ezt a pártot, hanem a polgári Magyarország fejlődésének elementáris erői dübörögnek itt, az új pártnak még szerény keretei alatt. Értse meg, hogy a szocializmus forradalma és a junkerek ellenforradalma között a politikailag iskolázatlan és erkölcsileg függő polgári elemek szervezése és öntudatra hívása egy oly társadalmi szükségszerűség, mely minden komoly és jóhiszemű közéletű törekvésnek végeredményben csak javára lehet. Még legelkeseredettebb ellenségeinknek is, ha csakugyan eszméik érvényesülését, nem pedig szűk csoportérdekeiket tekintik. Mert bármely politikai törekvés a benne szunnyadó összes erőket csak akkor fejtheti ki, ha a vele legellentétesebb politikai pólus is szervezetten és öntudatosan lép fel. Az ellentéteknek ez a küzdelme minden társadalmi haladás legmélyebb törvénye. Ezért tudunk mi őszintén és hipokrízis nélkül örülni a megalkuvó, se hideg, se me-

leg, elvtelen liberalizmus kikopásának és a harcos klerikalizmus megerősödésének is. A kicsinyes párt- és osztálylogika mögött valóban az egyetemes közérdek dialektikája működik itt.

És mindenekfölött, a napi aktualitások politikusai ne feledjék el, hogy ebben a mai Magyarországban egészen más erők lüktetnek, mint amelyekből a régi történeti pártok táplálkoznak. Egy új polgárság alakult ki, a munkásság a politikai élet homlokterébe nyomult, a paraszti tömegeket ősi tespedésükből fölrázta – nem az iskola és a parlament, hanem a krajcáros sajtó és Amerika. A nemzetiségi tömegek kulturális és történelmi egyéniségük teljes öntudatára ébredtek.

A külpolitikában ugyanilyen mélyre ható változások: Ausztriában megbukott a német hegemónia, a cseh nép üldözöttből üldözővé vált, a délszláv szfinx a legsúlyosabb kérdéseket adja föl a monarchia politikájának. Ugyanakkor a Balkánon kialakultak a szabad, keresztény nemzeti államok, s a szolgaság és a terror ősi hazája, az orosz kolosszus egy csodálatos népies és demokratikus megújhodás küszöbén áll.

Ilyen körülmények között a régi 67-es és 48-as kuruc–labanc politikát tovább csinálni annyit jelent, mint középkori fegyverzettel harcolni a mai militarizmus ellen. Rövidlátó politikus az, aki nem látja, hogy a történelmi pártok mai alkatukban nem tarthatók fenn tovább, s hogy a közeljövő gazdasági és társadalmi kérdések alapján fogja azokat differenciálni. A radikális párt a szocialista párt és a néppárt mellett egy újabb, komoly figyelmeztetés ebben az irányban, és a haladás nagy érdeke, hogy a mai hibrid szövetségeket olyan alakulatok váltsák föl, melyek őszinte gazdasági és kultúrtörekvések alapján tömörülnek.

Csakis ebből az egyetemes, általánosan érzett közszükségletből érthető meg az a nagy rokonszenv és lelkesedés, mellyel a radikális párt olyan mértékben találkozik, aminőt remélni sem mertünk s olyan körökben is, melyekre nem számítottunk. Távoli falvakból jelentkeznek egyszerű kisgazdák, tanáremberek ingyen szünidei munkájukat ajánlják föl a propaganda céljaira, a nemzetiségek soraiból

az őszinte megértés és bizalom hangja szólal meg. De különösen nagyszerű és örvendetes az a lelkesedés, mellyel a magyar orvosok csatlakoznak a mozgalomhoz. Büszkén állapíthatjuk meg, hogy ha a történelmi pártok par excellence jogászpártok voltak: az új pártnak egy igen jellemző koloritját a magyar közegészségügy munkásai fogják megadni, a tanítók és a magánalkalmazottak mellett.

A legjobb és legkultúrásabb polgári elemeknek ezzel a spontán megmozdulásával szemben igazán nevetséges a mi pártunkat fiaskótól félteni, amint a kishitűek vagy álbarátaink teszik. Hát ugyan milyen fiaskó érhet egy olyan pártot, melynek a mandátumszerzés csak másodrangú fontosságú, s mely elsősorban szervezni és tanítani akar? Milyen fiaskó érhet minket, akik már rég szakítottunk azzal a parlamenti kretenizmussal, mely a fáktól nem látja az erdőt, mely nem tudja, hogy a demokrácia egyedüli útja a parlamenti uralmat a közvélemény uralmával helyettesíteni. És hogy e cél elérésére jó irányban haladunk, legjobban bizonyítja az a tény, hogy a radikális párt előkészítésének három hete alatt máris több új problémát állított a régi, tunya magyar közönség elé, mint a történelmi pártok egész fennállásuk óta. Szekularizáció, birtokpolitika, nemzetiségi kérdés, vallásoktatás: ilyen és hasonló problémáktól hangosak ma már ama kávéházak és kaszinók, ahol eddig csak a Tisza és Apponyi beszédeiről vagy a Pozsgayak szerepléséről volt szokásos diskurálni.

Egyetlen évtized becsületes és következetes munkája elég lesz a nacionalista kurjongatások végleges kiszorítására, a magyar nép lelkének új eszmékkel való átitatására, az ország teljes bekapcsolására Nyugat-Európa vérkeringésébe. Persze ezzel a munkával nem lehet minisztereskedni, sőt talán mandátumokat sem lehet szerezni, s egész biztosan nem lehet reálpolitikai üzleteket kötni: de nekünk ez a feladatkör teljesen elég. Mikor nagyhangú támadóink már rég a kormánypárti padokon fognak ülni: mi – qui vivra, verra – folytatni fogjuk tovább e kábult ország lelkiismeretének felrázását, az elmék felvilágosítását, mely ez idő szerint az egyetlen komoly ellenzéki munka Magyarországon.

Világ, 1914. június 7. Aláírás: Jászi Oszkár

Az Országos Polgári Radikális Párt előző nap, 1914. június 6-án tartotta alakuló gyűlését. Elnöke Jászi Oszkár, ügyvezető alelnöke Szende Pál lett. Adyt az elnöki tanács tagjává választották. A vidéki városokban is hamarosan kiépültek a párt szervezetei, de működését hamarosan megbénította a világháború kitörése. Erős és öntudatos magyar polgárság hiányában egyébként sem volt a pártnak komoly tömegbázisa. Fennállása alatt (1919 márciusáig) inkább csak a *Huszadik Század* által megalapozott eszmei és erkölcsi erőt képviselte. Jászi két évtizeddel később (lásd e kötet 447. lapját) élete legnagyobb politikai tévedésének minősítette a párt megalakítását, mert ezzel éppen a legjobb szellemi erőket vonta el a szociáldemokráciától és más haladó pártoktól.

A darabontkrizis idején: az 1905-ben kinevezett Fejérváry-kormány és a vele szemben kibontakozott „nemzeti ellenállás" időszakában.

a délszláv szfinx a legsúlyosabb kérdéseket adja föl...: a Monarchia és Szerbia élező ellentétére utal, mely néhány héttel később, a szarajevói merénylet után, a háború kitörésének közvetlen oka lett.

a Balkánon kialakultak a szabad, keresztény nemzeti államok: az 1912–13-as Balkán-háborúk végképp kiszorították a török birodalmat ebből a térségből.

az orosz kolosszus... demokratikus megújhodás küszöbén áll: Oroszországban a világháború előestéjén ismét fellendültek a munkás-tömegmozgalmak, s nagyszabású sztrájkokra került sor. A háború kitörése alkalmat adott a cári rendszernek ezek visszaszorítására, de így is csak három évvel hosszabbíthatta meg életét.

nagyhangú támadóink: elsősorban Vázsonyi Vilmos, a Demokrata Párt vezére, aki az Andrássy-féle 67-es és a Károlyi és Apponyi vezette 48-as ellenzéki pártokat a Radikális Párt bojkottálására akarta rávenni. Vázsonyi, mint az örökös megalkuvások és taktikázások embere, mindvégig ellensége maradt az elvhű Radikális Pártnak.

qui vivra, verra: aki megéli, meglátja.

Háború vagy béke

Nem igaz, hogy a dolgozó vagy gondolkodó Magyarország soraiban a szerb háborúnak hívei volnának! A feudális vagy a bankérdekeltségen kívül – egy-két jóhiszemű különvéleményt leszámítva – az ország egész közvéleménye a béke pártján áll, és úgy érzi, hogy lelkiismeretlenség és bűn volna véres hekatombákat rendezni annak a délszláv kísértetnek, melyet a háború eszközeivel elzavarni ma már úgysem lehet. Nem mintha szentimentalizmusból azt hinnők, hogy a háború föltétlenül és minden körülmények között elvetendő eszköz. Sajnos, Kelet- és Dél-Európa gazdasági és erkölcsi érettsége még nem olyan fokú, hogy a jók erkölcsi parancsára rá ne cáfolhatna a hadseregszállítók profitszomja és a nagybirtokosok élelmiszer-drágító vagy különleges hatalmi érdeke. A háború elsősorban azért volna bűn, mert azt a nagy problémát, mely egész monarchiánkat alapjaiban rázza meg – a délszlávkérdést –, megoldani képtelen, sőt csak mélyítené azokat a sebeket, melyek gyöngítik Ausztria–Magyarország gazdasági és kulturális fejlődését.

És mert ez így van, mert egy esetleges szerb háború céltalanul és eredménytelenül sajtolná ki amúgy is elgyötört népünknek utolsó erejét: kötelessége nemcsak a munkás-, de a polgári demokráciának is pellengérre állítani a háborúra uszítókat, s a pillanatnyi revanshangulatok, sőt a szarajevói borzalom által fölkeltett jogos elkeseredés dacára is szilárdan megmaradni a béke álláspontja mellett.

Vajha az ország gondolkodó és független közvéleménye nem felejtené el és megértené a július 15-iki parlamenti ülés szinte kiabáló tanulságait. Soha plasztikusabban nem domborodott ki a magyar parlament szűk osztályjellege, mint ezen az emlékezetes napon. Soha

világosabban nem tűnt ki, hogy e testület a nagybirtok és a banktőke kizárólagos szervezete; hogy nincs komoly választóvonal a kormány és az ellenzék között; hogy a sovinizmus és a nacionalizmus szelleme megmérgezi itt azt a maréknyi progresszív elemet is, mely véletlenül ebbe az úri kaszinóba belekerült; hogy ennek a parlamentnek ellentétei csak múló, személyi, taktikai ellentétek, de a nemzet nagy sorskérdéseiben minden ellennyomás, sőt ellentmondás nélkül úr a feudalizmus és a bankokrácia. A világ bármely parlamentjében nem lehet ma már ennyire *sans gène* és *entre nous* izgatni a háború mellett. Népet nép ellen ma már egyetlen parlamentben sem lehet tüzelni anélkül, hogy a kalandorok és az uzsorások kórusával szemben fel ne harsogna a béke és a szolidaritás hajthatatlan követelése. Emlékszünk, hogy még a kis, elmaradt Bulgáriában is – pedig ott csakugyan az őszinte nemzeti érzések paroxizmusa hevítette a kedélyeket a török elleni, valóban elkerülhetetlen és az ország fejlődését egyedül biztosító háborúra – a nép örök és természetes békeszeretete impozáns módon nyilvánult meg a háborús káoszban. Ellenben a Duna-parti gőgös luxusú palotában egyetlen ember sem akadt, aki a háborús deklamációk ellen felszólalni mert volna, aki a kivándorlás, az analfabetizmus és a tüdővész hazájában a műveltség szükségleteit hirdette volna, aki szembeszállt volna az osztrák imperializmus érdekeivel, aki a délszláv paraszti demokráciák életigényeivel szemben a legkisebb megértést vagy rokonszenvet mutatta volna. Nem, a magyar demokrácia, a munka és a kultúra szava még csak föl sem sóhajtott ezen a gyászos ülésen, amikor a kormány és az összes pártok képviselői testvéri együttérzéssel hadonásztak, kiabáltak és fenyegetőztek. Nem csoda, hogy gróf Tisza rögtön felhasználta az alkalmat, hogy az ellenzéket a külfölddel szemben diszkrécióra intse (senki se merjen most a szabadság szigetének anyagi, társadalmi és politikai nyomorúságairól beszélni, mikor „védeni kell a hazát"!), a *Pester Lloyd* és a *Neue Freie Presse* pedig államférfias megelégedéssel állapították meg, hogy a parlamentben teljes a béke és az egység. (Tessék

csak elképzelni, hogy mi lett volna, ha abban a plebejus osztrák parlamentben rendezik ezt a külügyi vitát!)

És mindehhez micsoda színvonal! Akkor, amikor Tiszától és Apponyitól (óh, a nagy nemzetközi békeapostol! be kár, hogy most nem franciául szavalt, hanem a mi szegény, inkognitó-nyelvünkön!) Polónyi Dezsőn át Szmrecsányi Györgyig az összes államférfiak többé-kevésbé megegyeztek a helyzet megítélésében, és harcot hirdettek mindenféle hazaárulók ellen, sőt az egyik a saját magándetektívi buzgalmából az összeesküvők részletes listáját is beterjesztette: nem akadt senki sem, akinek csak fogalma is lett volna a délszláv probléma mélyebb okairól, lehető orvosszereiről, aki észrevegye, hogy alapvető belpolitikai reformok nélkül nincs az a külpolitikai megtorlás, mellyel itt békét vagy rendet lehetne csinálni.

A háborús beavatkozás ezen urak lelkületében puszta megtorlás, bosszú és presztízskérdés, aminthogy a feudalizmus külpolitikájának mindenütt ez az alapmotívuma. Aki velük szemben áll, az szükségképp gonosztevő vagy hazaáruló. Arról, hogy a nemzeti államképződés a kultúra fejlettségének bizonyos fokán kikerülhetetlen történelmi folyamat, melyet merő erőszakkal megakadályozni nem lehet, hogy ma az elmaradt délkeleti Európában ugyanazok az elementáris erők működnek, melyek a múltban az egységes Németország, Olaszország, az egységes Magyarország kialakulásához vezettek: ennek a minden emberi önkénynél erősebb tömeglogikának természetéről és lélektanáról persze halvány fogalmuk sincs a nemzeti eszme rétorjainak és haruspexjeinek.

Innen van, hogy a háborús álláspont mellett, tudtunkkal, csak egyetlen komoly érv hangzott el, s hogy ezt az érvet nem a nacionalista ellenzék szolgáltatta, hanem épp a mi kitűnő társunk, Ignotus, aki fölényes történelmi tudásával és biztos szociológiai látásával nagyon is tisztában van azokkal az erőkkel, melyek forradalmi robbanásával állunk most szemben. És éppen azért, mert Ignotus világosan fölismeri az egységbe törekvő délszláv erők végzetszerű komolyságát, azért hiszi, hogy talán egy hazárd operatív beavatkozással lehetne itt azt a rettenetesen nyugtalankodó nemzeti

állam-embriót monarchiánknak megfelelő fejlődésre kényszeríteni. Igaz, humánus és kulturális lelkülettel ő rögtön hozzáteszi, hogy egyidejűleg belpolitikánkat alapjaiban reformálni kellene, mert „enélkül a háborúnak nem lett volna s nem volna ma sem értelme, enélkül ostoba mészárlás s kilátástalan kegyetlenkedés volna": de még e conditio sine qua non mellett sem tudjuk átlátni a háborús terv jogosultságát. Először azért, mert egy „diadalmas" hadjárat csak megnövelhetné azt a belpolitikai rövidlátást, mellyel a monarchiában a nemzetiségi kérdést kezelik; de még inkább azért, mert Szerbia puszta megleckéztetése a délszlávkérdést nem oldaná meg, legföljebb egy-két évtizedre meglassítaná, s talán rejtettebbé, de még lobogóbbá tenné azt a gyűlöletet, mely a délszláv népekben a monarchia ellen tüzel.

Nyíltan megmondjuk: a délszlávkérdés ma már túlnőtt az operatív beavatkozás lehetőségén. Az, ezen az alapon, csak Szerbia végleges okkupációja árán lett volna megoldható, ha – és ez az eszme állítólag egy időben az Aehrenthal nagyobb koncepciójú agyában meg is fordult – egy fegyveres beavatkozással tényleg sikerült volna az egész délszláv világot a monarchia uralma alatt egyesíteni. (Persze, ekkor is, a fegyverrel elért *fait accomplit* a monarchia egész alkotmánya, gazdasági és politikai egyensúlya olyan forradalmi átalakításának kellett volna követnie, aminő élan e merev feudális-bürokratikus néphalmazatból alig tételezhető fel.) De ma már Szerbia beolvasztása világpolitikai lehetetlenséggé vált. Ilyen körülmények között hiábavaló minden háborús lecke vagy megtorlás – nem is beszélve arról, hogy egy ilyen militarista kaland eredményei kiszámíthatatlanok azon vészes láz mellett, mely a monarchia délszláv népeit is emészti! –, itt ma már csak a demokrácia politikája segíthet, az, mely lojális békebarát politikát akar folytatni a Balkán-államokkal szemben és lojális nemzetiségbarát politikát ama népekkel szemben, melyekkel közös állami kötelékben élünk.

Ezért hiszem, hogy ha annak a magyar parlamentnek csak a legkisebb köze is volna a magyar nép, a munka és az értelmiség élet-

igényeihez, akadt volna legalábbis egyetlen bátor ember, aki ekként válaszol a nagybirtokok és a bankok szövetségének:

– Mi pedig, dolgos emberek, békét akarunk. A trónörökös véres árnyát nem szabad azáltal megbosszulni, hogy sok ezer magyar fiút vérpadra vigyünk, és nyomorgó népünk sok százmilliós értékét megsemmisítsük. Nagy, népies, forradalmi konvulziókkal szemben úgyis hiábavalók Pasics biztosítékai. Ott, ahol diákgyerekek bombavetőkké válnak, ahol a halál félelme nem tartja vissza az elkeseredett merénylők kezét: ott diplomaták útján biztosítékokat követelni s azokat katonailag keresztülvinni nagyon naiv gondolat. Az olasz egységet sem garanciákkal, sem a legkémkedőbb rendőri besúgásokkal, sőt a bitófák rendszerével sem lehetett megakadályozni.

– A kivezető út csak a történelmi fejlődés útja lehet. Biztosítani kell a balkáni államok, különösen Szerbia szabad és békés fejlődését. Tengeri kikötőt kell neki adni, s véget vetni az albán *pufferstaat* torz politikájának. Elég dolga lesz Szerbiának meghódított új területeivel, ne tereljük el örökösen figyelmét céltalan külpolitikai izgatásokkal az ő saját belpolitikai veszedelmeiről. Azután liberális kereskedelmi szerződésekkel fejlesszük és növeljük monarchiánknak és Szerbiának kölcsönös áruforgalmát. A fejlettebb osztrák–magyar ipar és az elmaradottabb szerb mezőgazdaság között adva van a békés csere lehetősége, mely egyszersmind a monarchiában a drágaságot enyhíthetné.

– De itt sem állhatunk meg. Nagyszerb hazaárulási perek, Friedjung gyanús dossziéja, szoboralapok és választási kasszák elkobzása helyett lehetővé kell tenni a monarchia összes délszláv népeinek szabad és szerencsés fejlődését. Még talán mindig hatalmunkban áll, hogy Zágráb kulturális fölényét biztosítsuk Belgráddal szemben. Még talán mindig módunkban áll egy olyan politika, mely a délszlávság nyugatibb felét Horvát-Szlavónország körül koncentrálja. Értsük meg a dolgot: a mi ősi társországaink körül, melyek a valódi demokrácia és kultúra levegőjében könnyen keresett fókuszai lehetnének a monarchián belüli délszláv világnak. Dalmácia forradalmi elégületlensége is onnan ered, hogy a társországok és

Dalmácia természetes gazdasági és kulturális egységét minden józan ész és Szent István koronája jogainak ellenére mesterségesen és rövidlátóan feltartóztatják. Az ellenzék teljesen elfelejtette volna a fiumei és zárai rezolúciók történelmi útmutatását? Nem venné észre, hogy mit jelentene a magyar politikának egy elégedett és viruló Horvátország, Cuvajok helyett becsületes önkormányzattal? Nem jutott eszükbe, hogy a délszlávkérdés békés megoldása elsősorban magyar érdek, mert a centrifugális tendenciák első áldozata a mi Fiuménk lesz? (Az a Fiume, melyet állandóan irritál és elkeserít a mi ostoba nemzetiségi politikánk.)

– És végül Boszniát nem lehet Bilinski fejével pacifikálni. Bilinski nem folytathatja többé a nemzetiségek egymásra való uszításának politikáját. Az új éra nem azért rossz, mert túl liberális, hanem azért, mert nem eléggé liberális. Nem az a baj, hogy fölszabadította a kmetteket, hanem az, hogy silány félrendszabályokkal dolgozott. Nem az a bűne, hogy alkotmányt adott Boszniának, hanem az, hogy torz felekezeti alkotmányt adott neki, mely egymás ellen rángatja a katolikusokat, ortodoxokat, zsidókat és mohamedánokat egy olyan német bürokráciával, mely éppen nincs a helyzet magaslatán.

– Mindez azonban csak *pium desiderium* mindaddig, míg Magyarországot nem sikerül demokratizálni, amíg meg nem törjük a latifundiumok és az uzsoratőkének kultúrát és szabadságot elsorvasztó privilégiumait. A délszlávkérdést csak a polgári és a munkás új Magyarország szövetsége oldhatja meg, mely kikergeti az országból úgy a dzsentrit tápláló nemzetiségi mumust, mint a gyűlölet és elkeseredés fakasztotta irredentizmust; mely jogot, földet és műveltséget adva, megteremti a dolgos emberek szövetségét a herék uralmával szemben; mely a különböző nyelvű kultúrák békés cseréjéből új erőforrásokat ad a magyar államnak. A trónörökös tragikus ravataláról nem a fegyveres bosszú, hanem az általános választójog és a demokratikus népállam gondolatának kell újult erővel felharsognia. Minden lépés az ellenkező irányban csak növelheti

a mai áldatlan helyzet forradalmi feszültségét, újabb, véresebb explóziók veszélyét...

...Körülbelül így kellett volna szólni a nép igazi követeinek a magyar parlamentben. Hogy mindebből egy árva szót sem hallottunk, egy gesztust sem láttunk, csalhatatlan bizonyítéka annak, hogy a mi országgyűlésünknek semmi köze sincs a dolgos néptömegekhez, hogy nem a nép küldöttei, hanem csak a földesurak és a bankárok kinevezettjei ülnek ott.

Világ, 1914. július 19. Aláírás: Jászi Oszkár

A cikk közvetlenül a háború kitörése előtt íródott. Jászi ezután 1914 novemberéig teljesen szüneteltette politikai publicisztikai tevékenységét.

a július 15-i parlamenti ülés: az ülésen Szmrecsányi György néppárti képviselő interpellációjában a „szerb titkos szervezetek" tevékenységével foglalkozott, s egész sor állítólagos vezetőjüket nevezte meg. Tisza miniszterelnöki válasza után Apponyi Albert és Polónyi Dezső tartottak élesen szerbellenes beszédeket.

sans gène: gátlástalanul, zavartalanul.

entre nous: magunk között, zavartalanul.

az összeesküvők részletes listáját is beterjesztette: Szmrecsányi fentebb ismertetett beszédére utal.

Ignotus említett háborús párti írása a Nyugat 1914. július 15-i számának vezércikke volt, s Jászi által bírált legfontosabb része így hangzott: „A becsületes, az igazságos, a méltányos és modern nemzetiségi politikának előfeltétele a háború, mely karddal vágja el az irredenták szálait, s ágyúval szoktatja le hosszú időre a szomszédokat arról, hogy ideát kereskedjenek, a nemzetiségeket arról, hogy a határon túl remélkedjenek. Ha kifelé is, befelé is mindenki bizonyos benne, hogy Ausztria-Magyarország megmarad és testéből senki nem eszik, akkor minden lakosa e határokon belül keresi majd boldogulását..."

Szerbia puszta megleckéztetése... t. i. a trónörököspár Szarajevóban történt meggyilkolása miatt.

Aerenthal-Lex, Alois gróf (1854–1912), osztrák államférfi, 1906-tól haláláig a Monarchia külügyminisztere.

Pasics biztosítékai: a szarajevói merénylet után a Monarchia elégtételt követelt Szerbiától, elsősorban az összeesküvők megbüntetésének formájában. Nikola Pasics szerb miniszterelnök erre ígéretet is tett, a július 23-án Belgrádban átnyújtott osztrák–magyar ultimátum azonban már egyenesen azt követelte, hogy Szerbia területén a Monarchia közegei folytathassák le a merénylettel kapcsolatos nyomo-

zást, és fojthassák el a nagyszerb mozgalmat. Szuverén állam ezt természetesen nem fogadhatta el.

albán pufferstaat: Albánia, mint „ütköző állam" megalakulását a Monarchia szorgalmazta a Balkán-háborúk idején. A független Albánia 1912 novemberében jött létre.

Friedjung gyanús dossziéja: Miután Horvátországban 1908-ban a horvát–szerb koalíció abszolút többséget szerzett a választásokon, felségárulás és a Monarchia elleni szervezkedés vádjával 53 horvátországi szerb politikust tartóztattak le, és fogtak perbe, jórészt hamis bizonyítékok és dokumentumok alapján. Az 1909-ben hozott ítéleteket két év múlva megsemmisítették. Heinrich Friedjung, a nagynémet irányzathoz tartozó osztrák történész és publicista a külügyminisztériumtól kapott hamis dokumentumokat tett közzé horvátországi politikusok Szerbiával fenntartott kapcsolatainak „leleplezésére". E politikusok később sikeres rágalmazási pert indítottak ellene, melynek során bebizonyosodott, hogy e kiadvány az annexiós politikát szolgálta.

Zágráb kulturális fölényét . . .: Zágráb a Monarchiához tartozó, Magyarországtól bizonyos autonómiát élvező Horváth-Szlavónország fővárosa volt. Jászi javaslata Szerbia szerepének gyengítését, a délszláv államszövetség kialakulásának „békés" megakadályozását célozta.

fiumei és zárai rezolúciók: 1905-ben a horvát, ill. szerb képviselők konferenciái programot adtak ki, mely a demokratikus szabadságjogok, a horvát–szerb együttműködés és a délszláv állami önállóság hármas elvi alapján nyugodott.

Bilinski, Leon (1846–1923), osztrák államférfi, külügyminiszter.

pium desiderium: jámbor óhaj.

Az új nemzetköziség felé

Mi ennek a rettenetes háborúnak az igazi értelme? Ez az a kérdés, mely a mai világkatasztrófa kitörése óta egyre hevesebben foglalkoztatja a gondolkodó embereket.

– Merő ostobaság, rossz üzleti számítás, feudális ideológiák továbbélése az indusztriális társadalomban, mondja Norman Angell s vele együtt a pacifisták kara.

– Osztályuralom, kizsákmányolás, a bankártőke profitszomja, mely a honi földön már nem talál eléggé zsíros üzleteket, az imperializmus és a militarizmus kalandvágya, mondja Rudolf Hilferding és vele a szocialisták nagy része.

Kétségtelen, hogy mind a két motívumsor mélyen beleszól a mai háborúba, hogy sem az egyik, sem a másik nélkül nem érthetnők meg az események mechanizmusát. De maga a történelmi folyamat lényege megfejthetetlen marad, akár az egyik, akár a másik, akár mindkét hipotézis alapjára helyezkedjünk is. Ezek a magyarázatok nem elégíthetik ki a mélyebbre tekintő embert, akár őszintén vallásos, akár szigorúan tudományos legyen világnézete. Hisz úgy erkölcsileg, mint kauzálisan elképzelhetetlen, hogy a világnak ezt a legóriásibb tömegmozgalmát, mely több mint húszmillió embert szólít fegyverbe, mely ha még karácsonyig tart, az emberiségnek közel százötven milliárdjába és legalább hárommillió halottjába fog kerülni: elgondolhatatlan, tehát lehetetlen, hogy a világtörténelem leggigászibb eseménye merőben egy „nagy illúzión", az emberi elme egy számítási tévedésén, avagy egy szűk, de felette befolyásos rétegnek puszta visszaélésén múlnék.

Eszünknek és lelkiismeretünknek erre a kategorikus ellentmondására építve, új virágkorát éli a nemzeti romanticizmus. A mai világ-

háború szerinte nem volna egyéb, mint a nemzeti ideálok versengése csak azért, hogy a világszellemnek azok a darabjai, melyek bizonyos erkölcsi, intellektuális és művészeti ideálokat hatékonyabban képviselnek, legyőzzék, kipusztítsák, vagy szolgálatukba állítsák ugyanazon ideálok kevésbé méltó letéteményeseit. Ez a nemzeti metafizika a tömegek sorsa iránt nagyon kevéssé érdeklődik: a történelmi fejlődés arisztokratikus elv, mely csupán a világszellem belső, az emberiségre nézve idegen dialektikájával van elfoglalva. Íme, a háború szétzúzta volna a nemzetközi elméleteket, melyek az emberi haladás lényegét éppen a termelési folyamat fokozódó internacionalizációjában vélték felfedezni, mint az egyedüli útban, mely a munkamegosztás, a szükségletek s így a produkció egyre teljesebb differenciációjához vezet. A háború megcáfolta volna azt a véleményt, mely szerint a fejlődés az emberiség minél tökéletesebb egységesülése felé tör, és ezáltal olyan dús szellemi és anyagi többtermelést eredményez, mely az egyének és a tömegek teljes gazdasági és erkölcsi emancipációjához jut el. Ez az a lecke, melyet százféle etikai változatban a mai háború szolgáltatna, kezdve a Prohászkáék erkölcsi tisztítótüzétől le a Paul Rohrbachék robusztus alldeutsch étvágyáig.

Ezzel szemben minden gondolkodó ember előtt napról napra nyilvánvalóbb, hogy az egyedüli koncepció, mely a háború gyötrelmes értelmi és erkölcsi ellentmondásait egy magasabb szintézisben kiegyenlíteni képes, az a felfogás, mely magát ezt a háborút is annak a világtörténelmi folyamatnak a szolgálatába állítja, mely – bár visszaesésektől megszakítottan, de azért állandóan és félreismerhetetlenül – egyre teljesebb anyagi és szellemi szolidaritásba hozza az emberiséget.

Ez a tendencia az események két szélesen hömpölygő folyamában nyer megtestesülést. Az egyik: magának a háborús világnak kényszerű integrációja az élethalálharc kohójában; a másik: a semleges világ felszabadulása az öreg Európa szellemi és gazdasági monopóliuma alól, új, szinte beláthatatlan vitalitású kultúrgócpontok képződése, melyekből a nemzetközi élet páratlan erejű áramlatai

fognak előállani. Mindkét nagy jelenségkör az emberiség, tehát az egész világ közlekedési, gazdasági és szellemi egységesülését egy óriási lépéssel fogja előrevinni. A háború végeredményben ennek a fejlődésnek szinte kozmikus gyorsítója lesz.

Az egyik oldalon: a régi világban véglegesen megdől a zárt nemzeti organizmusok elve. Ez a háború *ad oculos* demonstrálta a nacionalista elzárkózás képtelenségét. A szövetséges államok nem a régi, pusztán csatázó fegyvertársak többé, hanem a legszélsőségesebb gazdasági és financiális együttműködés területei. Az élethalálharcból csak a mainál sokkal szélesebb körű és gazdaságilag sokkal egymásra utaltabb államszövetségek kerülhetnek ki Európa-szerte. Az államjogi szatócsüzem éppoly kevéssé tarthatja fenn magát, mint a kézműves a trösztökkel szemben. A háború az ő brutális tömeggyilkolásával egy nagyot lódít ezen a természetes, de lassú gazdasági folyamaton.

Annál is inkább, mert a másik oldalon az elvénhedt Európának, de különösen a „véredény-elmeszesedésben szenvedő Angliának" (Loria szavai) épp e háború következtében veszedelmes vetélytársai képződnek. A földkerekségen az új, életképes nemzeti és államközi organizmusokról egy csomó bilincset tör szét Európa testvérharca. Már a háború kitörése előtt Rudolf Goldscheid szinte profetikus intuícióval mondotta meg, hogy Európa valószínű konflagrációja az európai hegemónia végét jelentené. A rengeteg tőke és véráldozat tényleg máris kezdi a vezető hatalmak gazdasági és politikai monopóliumát megingatni. Amerika és Ázsia ölén hihetetlenül gazdag fejlődési lehetőségek indulnak meg. Az Egyesült Államok óriási tőkéket halmoz fel, melyek segélyével megindulhat az a politika, mely előbb-utóbb az egész új világot egy gazdasági és politikai egységbe fogja tömöríteni. Ennek az óriási átalakulásnak máris egy látható gyümölcse van: az úgynevezett A.B.C. államszövetség. Argentína, Brazília és Chile oly politikai egyesülést alkotott, mely nemcsak a véres belviszályokat fogja kiküszöbölni ezen a területen, hanem nyilván egyre szűkebb korlátokat fog szabni az idegen tőke extraprofitos visszaéléseinek is. Hogy mily óriási jövő lehetőségek-

ről van itt szó, azt néhány adat eléggé megérzékíti. Brazília egyedül oly terület, mint egész Európa Skandinávia nélkül. Argentína körülbelül ötszörannyi, mint Németország, és a „kis" Chile is annyi, mint Ausztria–Magyarország Svájccal együtt. Ha hozzávesszük, hogy ezek az országok óriási, részben még szűz mezőgazdasági területeket tartalmaznak, de dúsgazdagok nemes ércekben, szénben és vasban is: az ember feje szinte elkábul, ha azokra a jövő perspektívákra gondol, melyeket a modern kapitalizmus ebben az új államszövetségben fog létrehozni.

De az amerikai kolosszus nyújtózkodása az európai háborúnak csak az egyik kísérőjelensége. A másik a japán imperializmus alapjainak végleges megvetése nemcsak a kínai partokon, de magában a szent birodalomban is. Mi lesz, ha egyszer ez az alvó 400 milliós embertömeg, mely már eddig is mezőgazdaságban, művészetben és filozófiában oly nagy dolgokat művelt, teljes tudatára ébred szinte kimeríthetetlen faji, anyagi és szellemi erőinek? Mi lesz, ha a sárga hegemóniát fogja a maga számára vindikálni a Távol-Keleten? Mi lesz, ha a kereszténység és a konfucionizmus, a modern kapitalizmus és az ősi kínai agrikultúra szintéziséből valami teljesen új kultúrenergia fogja megremegtetni egész Ázsiát? Valóban nem hiába ijed meg Amerika erre a látványra, s John Bull nem hiába csóválta a fejét, hogy a régi *Near East* problémája valóságos gyerekjáték volt a *Far East* félelmetes szfinxjével szemben.

De ez még nem minden: a kasztok és a szolgaság ősi hazájában, Indiában is új szelek fúnak. Hatvanezer angol zsoldos nem zsákmányolhat ki örökké háromszázmillió embert, köztük oly finom és arisztokratikus fajokat, melyekhez képest belső értékeiben még mindig barbár a brit uralom. A háború által megingatott angol presztízs, megakasztott tőkeakkumuláció és az emberanyag-veszteség hatékonyan hozzá fog járulni ahhoz, hogy az *India az indiaiaké* jelmondata gyorsabban legyen élő valóság, mint ahogy ez az európai háború nélkül történt volna.

Ha mindehhez hozzávesszük a török birodalom végleges bevonását a modern kapitalizmus érdekszférájába, mely a nagy háborúnak

egyik kikerülhetetlen következménye lesz, valamint a Balkán-kérdés végleges megoldását, melyből előbb-utóbb egy szabad déli Svájc fog megszületni (de az északinál sokkal hatalmasabb erőkkel és perspektívákkal!): aki képes látni és hallani, már e vázlatos képből is megértheti, hogy az internacionalizmus ügye mesebeli léptekkel vágtat végig az egész világon. Mert minden szabaddá vált nemzeti és államközi egység az internacionális munkamegosztásnak és forgalomnak egy-egy megszázszorozott hatékonyságú gócpontját jelenti, melyből újabb és nem is álmodott kooperációk és szövetségek fognak megszületni. Új hajók, alagutak, vasutak és léghajók, telefonok és kábeleknek szinte mesebeli falanxa fog kiépülni, mely ércpántjaival, elektrikus áramaival és légbarázdáival a földkerekséget száz év alatt reálisabb egységbe hozza, mint a régi világ erői Európát ezernyolcszáz év alatt. Mindezek az új erők pedig a másik oldalon a demokrácia, a lelki felszabadulás és az erkölcsi autonómia erői.

Ne sirassuk Európa elveszett hegemóniáját, melyre ez a háború valószínűleg vezetni fog. Romjain az emberiség százmilliói szabadulnak majd fel, elképzelhetetlen többtermelés reménye int, s az emberi képzelet szárnyainak leggonoszabb bilincsei hullanak le!

Világ, 1915. június 21. Aláírás: Jászi Oszkár

Az „elnémult felekezet"

Azokról a tájakról és azokból a berkekből, ahol a békében a klerikális-feudális reakció szellemi fegyvertára készül, most egy idő óta mérgezett nyilak, gyanús „leleplezések", kenetteljes rágalmak röpködnek a modern magyar irodalom, a modern magyar politika, szóval mindazok „felekezete" ellen, akik a nagy világkatasztrófa előtt azon dolgoztak, hogy a demokrácia, a nemzetköziség és a népkultúra szellemében gyúrják át az oligarcha, nacionalista és analfabéta Magyarországot.

Eme nagy bűnükért ím most keservesen lakolnak, mert a régi érdekek ideológusai alkalmasnak találják a mai helyzetet arra, hogy az általuk annyiszor hangoztatott *Treuga Dei* védelme alatt, mint gyanús idegent, hazátlan élősdit, egy romlott kor dekadens mocsárvirágát mutassák be a háború által még türelmetlenebbé és gondolatrestebbé tett piacnak a magyar modernek felekezetét.

Ezúttal ama fiatal szépirodalmon van a sor, mely különösen gyűlöletes előttük, mivel megdöntötte annak a pszeudo-nemzeti-népiesnek a varázsát, mely az Arany és Petőfi glóriája alatt tehetetlen epigonok lelki elmaradottságát mint egyedül üdvözítő hazafiságot igyekezett rákényszeríteni az új nemzedékre, egészen úgy, miként a Tiszák és a koalíció „liberalizmusát" mint a Deák–Eötvös örökségét merték előtte kijátszani.

Mily alkalom most, a mérhetetlen nemzeti szenvedés óráiban, ezt az új szépirodalmat diszkreditálni a kevésbé gondolkodók előtt, mondván: íme, ez a perverz, erkölcstelen, klinikai irányzat ma megbukott, elnémult, összetört a „nagy idők" éles, de tiszta levegőjében, a hazátlanoknak nincs szavuk, nincs lelkük, nincs tettük ezekben a heroikus küzdelmekben.

Mi igaz a vádakból? Mindenekelőtt a felekezet nem némult el. Egy egész csomó dal hangzott fel e tájról, a háború felfordulásai által inspirált kedélyhangulatok kifejezéseként, köztük négy-öt olyan is, mely mellett a jövő irodalomtörténésze meghatott lélekkel fog megállani. Több filozofikus és esztétikai állásfoglalást olvastunk ugyancsak az inkriminált táborból, mely bátorság, eredetiség, erkölcsi épség dolgában örvendetesen különbözik a vezető államok háborús irodalomjának émelyítő közhelyeitől és mindent igazoló szervilizmusától.

Ám a reakció embereinek éppen ez a bátorság, eredetiség és erkölcsi épség nem tetszik. Nekik fáj, hogy a tudomány, a politika és az irodalom fiatal Magyarországa nem vesztette el sem a fejét, sem a hitét, hanem híven kitartott azok mellett az eszmék mellett, melyeket jóknak és igazaknak ismert fel. A valódi fiatal magyar értékek során alig találkoztak renegátok. A költők nem csaptak fel Tyrteusokká. A tudósok nem álltak be egy háborús metafizika szolgálatába. A politikusok e válságos órákban sem uszítottak a nemzetköziség értékei ellen. Amit évtizedek szűkös osztálygőgje, rövidlátó gazdasági és nemzetiségi politikája, népellenes kultúrája az európai emberiségre rázúdított: ezt a rettenetes vérfürdőt nem mint a sors isteni ajándékát fogadták, de mint egy esztelen és lelketlen rendszer eredményét. És jó hazafiak, kötelességeiket híven teljesítő munkások maradtak a gyilkos káoszban is anélkül, hogy e rettenetes, de múló epizód – mert epizód marad ez mégis kultúrfejlődésünk egyetemes sodrában! – erkölcsét és esztétikáját elfogadták volna.

Kötelességeket, szomorú, gyakran rettenetes kötelességeket teljesítettek tehát anélkül, hogy vérben forgó szemekkel szitkozódtak volna. A népgyilkos áradatban is a jobb jövő útjait keresték. A *világkultúra egészségügyi csapatának* érezték magukat, melynek feladata nem újabb erkölcsi sebek hasítása, hanem a népek megzavart összeműködésének helyreállítása. Bár történelmi, tudományos vagy filozofikus módszerekkel ők is képesek voltak egy lehetséges fejlődés reményteljes tüneteit a népgyilkos anarchiából kihámozni, s a

beteg emberiségnek vigaszul odaállítani; de sohasem vállalkoztak arra, hogy a háború módszereit vagy etikáját igazolják, hanem ellenkezőleg, megjelölték azokat a humánusabb és ésszerűbb eszközöket, melyekkel a háború esetleges eredményeit kevesebb áldozattal és tisztább lélekkel lehetne elérni.

Csak természetes, hogy ebben a szellemi és erkölcsi környezetben a mi költőink nem válhattak harci hegedősökké. A modern lélek tudományosan megértheti, politikailag tán igazolhatja a háborút, egy magasabb filozófia szintézisében ki is egyenlítheti az általa felidézett erkölcsi dilemmát: de nem helyeselheti, nem élvezheti, a spontán gyönyör ölelésében magához nem szoríthatja a vér és az erőszak újra felgalvanizált gyönyörét. Ezért nincs ma már maradandó háborús poézis: legfeljebb múló alkalmi aktualitások, esztétikai sebtapaszok vagy narkotikumok. Amit például a német és a francia háborús líra produkált – mindig a helyeslő, élvező, egyetértő lelki hangulatra gondolva itt – az nem az örökkévalóságot, de kétévi lehiggadást sem bír ki.

A modern, szolidaritáson és munkamegosztáson alapuló léleknek és a háborúnak ez a belső, lényegi ellentéte már egymaga okát adja az új magyar líra lassúbb és csüggeteg ritmusának ezekben a zivataros időkben, ha nem is vennők figyelembe az anyagi és a politikai kényszer, a hazafias aggodalmak és az általuk megkövetelt önmérséklet béklyóit.

De tévednek a mi kárörvendő és ezekben a sorsdöntő időkben is alacsonyan taktikázó és spekuláló ellenfeleink, ha azt hiszik, hogy a „felekezet" viszonylagos hallgatása és szárnyszegettsége a felekezet végleges letörését jelenti. Nagyon keserves csalódás fogja érni őket a jövőben. Mert ez a gárda részben elvérzett, részben elalélt ugyan, de nem adta meg magát. A háború tarthat két-három évig, de a munka, a csere, a gondolat az örök. És a megtépázott, vérben, vagyonban megtizedelt emberiség gyilkos verekedése után – ha élni és gyarapodni akar – újra csak a „felekezet" által kitűzött célok, eszmények irányában haladhat.

S mennyivel inkább ez a mi szegény, beteg Magyarországunk!

A szellemi és anyagi erők meghatványozott produktivitása nélkül nincs kivezető út a fenyegető összeroskadásból. Márpedig a magyar kultúrerők zsilipjének megnyitása csak ama reformok alapján képzelhető el, melyeket ez a gyűlölt felekezet vitt be az ország köztudatába. Parlamenti reform, demokratikus földbirtok-politika, nemzetiségi egyenjogosítás, az egyháztól emancipált népiskola e háború után nem puszta szociálpolitikai követelés lesz többé, hanem egyenesen a lét és a nemlét kérdése a magyar államra, a magyar nemzetre nézve.

Pedig a mi „öreg gémjeink az Olympos alatt" voltaképp nem Verlaine-től, hanem a szekularizációtól félnek; igazában nem a perverz poézistől, hanem az általános választójogtól borzadnak, s csak azért olyan soviniszta költők, mert a nemzetiségi középosztály közigazgatási monopóliumaikat veszélyezteti. Ők nem *l'art pour l'art* gyűlölik a felekezet költőit, de mint érzelmi hevítőit ama forradalmi erőknek, melyeket ez a háború múlólag visszavetett ugyan, de a közeljövőben annál teljesebben fog kiérlelni a demokratikus Magyarország kivívására.

Ezért ez a dühöngő gyanúsítás, ez a hazafias átkozódás. Sőt a dekadens Róma voksokért kolduló urait túlszárnyalva, nemcsak állítólagos sebeiket mutogatják, de ellenjelöltjeik sebeit is kétségbe vonják. Csakis ők harcolnak a hazáért! Erre a gyűlöletes térre mi nem követjük őket. Mi tudjuk, hogy politikai ellenfeleink is ott véreznek a közös tusában. Viszont összehasonlításoktól nem félünk. Ellenkezőleg, mi leszünk az elsők, akik a háború befejezte után követelni fogjuk a csatamezők halálstatisztikájának pragmatikus feldolgozását foglalkozási ágak, osztályok és nemzetiségek szerint. A progresszív Magyarország, mely tartózkodik minden nyegle öndicsőítéstől, nem fél ettől a statisztikától, de látni kívánja azt mielőbb. Sőt már ma felajánlja ama hazafiaskodó auguroknak, hogy a politikai jogok eme fekete statisztika tanulságai szerint osztassanak ki a háborúban elesettek atyafiainak. Mert mi egészen bizonyosan tudjuk és ismerjük azt a rettenetes véráldozatot, melyet épp a haladók felekezete hoz a nemzetközi reakció bűneiért. Ez az áldozat oly súlyos és általános,

hogy gyakran kétségbeesve kérdezzük, hogy épp a legjobbak elvérzése, elnyomorodása után kik fogják még a népjogok zászlaját lobogtatni a Dózsa György földjén? Ez után a rettenetes megfordított kiválasztás után kik fognak még dolgozni és gondolkodni?

De nincs okunk a csüggedésre, mert a jövő sorsa nem egyes vezetők, hanem az öntudatra ébredt tömegek kezébe van letéve. Nincs az a gyáva vagy prókátoros rabulisztika, mely képes volna velünk elhitetni, hogy a lövészárkok rettenetes kohójából a régi, lomha, szolga szellemi és erkölcsi vegyület fog kikerülni. Ez a hit minden anyagi és erkölcsi törvény kigúnyolása volna. Ennek a háborúnak igazi mártírjai lesznek a szebb jövő kovászai. Maga a feudális diplomácia és a népellenes politika által előidézett háborús katasztrófa termelte ki legyőzőit és sírásóit. Az az ötven korona, melyet a lövészárokból egy szegény néptanító az ellenségeink által eltemetett radikális párt céljaira küldött, diadalmas szimbólum ebben az irányban. A felekezet még sosem volt oly erős, mint aminő ez után a háború után lesz. S a magyar Olympos gémjei majd akkor fogják csak látni, hogy mit jelentett a mi költőink elnémulása!

Világ, 1915. október 18. Aláírás: Jászi Oszkár

Treuga Dei: Isten békéje, a középkorban időnként meghirdetett ideiglenes hadakozási tilalom. Itt: az egymással szembenálló magyar pártok fegyverszünete a háború idejére.

a Tiszák és a koalíció: egyfelől Tisza Kálmán és István, a mind konzervatívabbá való magyar szabadelvűség reprezentánsai, másfelől az 1904–1909-es „nemzeti koalíció", mely a nemzeti jelszavakkal manipuláló, sok tekintetben a Tiszákénál is reakciósabb pártokat tömörítette.

Tyrteus (Türtaiosz) görög lírikus az i. e. VII. században. Harci elégiáival a spártai katonákat lelkesítette.

Az individualizmus a vádlottak padján

A *Huszadik Század* augusztusi számában Szabó Dezső egy szép és lendületes cikkben tetemre hívta az individualizmus rendszerét, mint a mai rettenetes világkatasztrófa főbűnösét. Íme, a szabadverseny-demokrácia, az individuális moralizálás, a romantikus, érzelgős pszeudovallás, a társadalmi tekintélyek összetörése, a korlátlan véleménynyilvánítási és agitálási szabadság, a nőt és a szerelmet glorifikáló hedonika: szóval az az egész érzelmi és intellektuális szintézis, mely a francia forradalmat megteremtette, s mely kikerülhetetlen logikával a modern kapitalizmusba csapott át, ez az az átkozott bűnös, mely kultúránk mai összeroskadását létrehozta.

Ez körülbelül kitűnő munkatársunk tétele, melyet ő a tőle megszokott stilisztikai ragyogással és érzelmi hévvel fejt ki. Ettől eltekintve is Szabó Dezső érvelésében van valami megvesztegető, mivel igen szétágazó társadalmi tüneményeket vonultatva fel a közös társadalmi krízis illusztrálására és bizonyítására, elkerülhetetlen, hogy fejtegetéseiben hol az egyik, hol meg a másik nagy társadalmi áramlatot ne nyerje meg a saját álláspontjának. Így amit a kapitalizmusnak e válságban való felelősségéről, a parlamentarizmus hibáiról, a papramorgó *libre pensée* fejlődéstani tehetetlenségéről, az *Übermensch*-moráról és a boudoir-esztétikáról mond: ezek a fejtegetések kétségtelenül a mai korszak súlyosan beteg tüneteire hívják fel a figyelmet, melyekkel szemben a Szabó Dezső erkölcsi felháborodása előttem is indokoltnak látszik.

Mindez azonban nem jelenti, hogy a Szabó Dezső tétele igaz, sőt még csak azt sem, hogy ezek a jelenségek az individualista korszellem termékei. Mindenekelőtt maga az alap, amelyre épít, tökéletesen téves. A mai kapitalista társadalom nagyban és egészben nem

a szabad verseny társadalma. Ennek a korszaknak, gazdaságilag véve, két domináns intézménye van: az egyik a hűbéri nagybirtok továbbélése csaknem az összes vezető nagyhatalmakban, a másik a védvámos politika, mely kartellek és trösztök rabságába veti a termelés legfontosabb ágait. Ezek a legbefolyásosabb mezőgazdasági és ipari érdekkörök azután képesek gazdasági túlerejükkel az állam bel- és külpolitikai szervezetének egész gépezetét szűk rétegek szolgálatába állítani. Az a társadalom, mely ilyen gazdasági alapokon épül fel, nem nevezhető a szabad verseny társadalmának, hanem egy oly társadalom, melyben a szabad verseny úgy a szellemi, mint a gazdasági téren még mindig csak igen korlátolt mértékben működhetik. És ehhez az állapothoz nem a szabad verseny elve vezetett, hanem a feudális monopólium ama középkori rendszere, melyet a francia forradalom liberalizmusa sem volt képes teljesen kiküszöbölni: nagyban és egészben szabaddá téve az életküzdelem feltételeit, a legtöbb helyen csak jogi formájában, de nem gazdasági tényében változtatta meg azt a helyzetet, mely a nagy földtulajdon koncentrálásával és megkötésével, a költözködési szabadság elvével karöltve, szükségképp kapitalizmushoz vezet, s amely mellett csak a körülbelül azonos gazdasági standardon élők között beszélhetünk szabad versenyről abban az értelemben, ahogy ezt a fogalmat a nemzetgazdaság klasszikusai megalkották.

De nemcsak gazdasági alapjaiban, de szellemi és erkölcsi alkatában is ilyen a helyzet. Szinte mulatságos az európai vérfürdőért az Übermenschek individualizmusát tenni felelőssé egy oly társadalomban, melynek óriási többsége nemcsak ellenszegülés, de ellenvélemény nélkül megy vágóhídra, kritika nélkül fogadva el a cenzúra által ráncigált sajtó egész ideológiáját. Nincs az a középkori tekintélyimádás, dogmaépség s a veszedelmes ellenvélemény kiirtásának oly radikális processzusa, szóval az egész Szabó Dezsőnek oly kedves katolikus ideológia, mely kiterjedésében és intenzitásában még csak meg is közelítené azt az argumentumokkal és egyéni morállal nem törődő érzelmi egységet, mely ma az összes hadviselő államokat, mint harci nacionalista vallási szintézis, minimálisabb ellent-

mondás nélkül tölti be, mint a régi vallások az ő társadalmaikat, melyekben olykor-olykor veszedelmes eretnekmozgalmak törtek ki.

Ha pedig erre Szabó Dezső azt mondaná, hogy ő Übermenschek által vezetett engedelmes nyájra s a kevesek szabad versenye által kizsákmányolt tömegekre gondolt: akkor az egész különbség a középkor és az újkor Übermenschei között csak az, hogy míg amazok jórészt papok és hadvezérek voltak, addig a mai népvezetők ezek mellett bankigazgatók, hadseregszállítók és polgári ideológusok. De nyilván nem ezen a ponton fordul meg a mi vitánk, hanem a következő dilemmán: – A mai rettenetes vérfürdő tapasztalatai után azok, akik e borzalmas átélések felelősségét érzik, *individuális* vagy *katolikus* irányban (a Szabó Dezső terminusát tartom meg, mint amely jobban kifejezi itt az ellentétet, mintha a közkeletű liberalizmust és kollektivizmust állítanám szembe) igyekezzenek-e az emberiség lelki fejlődését befolyásolni? Vagyis arra törekedjünk-e, hogy a legszélesebb néprétegekben keltsük fel az emberi élet jogainak, értékeinek, kötelességeinek és jelentőségének ideológiáját? Hirdessük-e, hogy kinek-kinek joga van munkája teljes értékére, s egy oly államrendet kell alkotni, mely a munka nélküli jövedelem kiküszöbölésére irányul? Tanítsuk-e, hogy az állam és az emberiség célja nem lehet más, mint a lehető legtöbb ember szellemi, erkölcsi és anyagi függetlenségét megteremteni, s minden ajánlott társadalmi vagy politikai reformot eme mérték szerint kell elbírálni? Teremtsünk-e egy oly közvéleményt, mely terrorral és hivatalos tekintélyekkel szembeszállva, magukat a vallásos és hazafias értékeket sem fogadja el végső bírákul, hanem mindezeket revízió alá veszi az emberi szabadság szempontjából?

Avagy mindenekfölött a társadalmi tekintély és a mindenkori vallás előtti meghajlást hirdessük-e? A kritikai szellem helyett bizonyos dogmák kényszerű elismerését? Tanítsuk-e, hogy elsősorban a társadalmi és az állami rend érdekei szerint kell minden kollektív cselekedetet elbírálni, tekintet nélkül az egyén érdekeire? Teremtsünk-e egy oly közvéleményt, mely türelmetlen dühvel „feltétlenül és minden eszközzel kiöli azokat az erőket, melyek a pozitív terme-

léstől eltérnek, vagy ha az egységet fenntartó dogmákhoz vagy a szociális diszciplínához akarnak nyúlni"!

Íme, ez a dilemma, mely között választani kell. Az első javaslat a Rousseau és a francia forradalom szellemében, a második a katolikus szellemben szól. Melyiket kövessük?

Szabó Dezső a kérdés ilyen felvetése ellen talán protestálni fog, és azt fogja mondani, hogy én őt félreértem, hiszen ő épp a szociális vallást, talán a kommunizmus vallását szeretné katolikus eszközökkel megvalósítani. De ez itt mellékes; minket itt nem a végcél vitája foglalkoztat, hanem az út, amelyen haladnunk kell. Az egyéniség további kifejlesztésében, avagy annak a köz javára való visszaszorításában, az egyén öröm-fájdalom mérlegének öntudatos alkalmazásában, avagy az „egységet fenntartó dogmák" megszilárdításában áll az a módszer, mellyel a monopóliumok (s nem a szabad verseny!) mai haszonélvezőinek (s nem nietzschei értelemben vett Übermenscheinek!) káros és véres uralmát meg lehet törni?

Nyilvánvaló, hogy csak a rousseau-i módszer vezethet előre, mert csak a tömegeket alkotó egyesek anyagi, szellemi és erkölcsi megerősítése nyújthat gátat a monopolisták abszolutizmusával szemben. A katolikus út ellenben nem használ, mivel amíg a monopolisták uralma tart, az adott vallás, az adott rend, az adott dogma csakis az ő érdekeiket szolgálhatja, és csak természetes, hogy a háborús álláspont és a nemzeti vallásos álláspont mindenütt tökéletesen fedte egymást.

Persze ezzel nem azt akarom mondani, hogy a vallási erőknek ebben a fejlődésben jelentőséget nem tulajdonítok, s hogy a jövő harcait merőben individualista, racionalista-utilitarista alapon képzelem, mint valami egyenlet ismeretlenének kiszámítását. Ellenkezőleg, évek óta hirdetem, hogy nagyobb tömegmozgalom létre sem jöhet anélkül, hogy az egyének töprengései, törekvései, vágyai és eszményei valamely szupra-racionális érzelmi és esztétikai szintézisbe ne egyesüljenek. E tekintetben én Szabó Dezsővel tökéletesen egyetértek. A különbség közte és köztem csak ott van, hogy szerintem az új, megváltó vallás csak az individuális szabadság szelle-

mében jöhet létre: nem katolikus alapon, mely a konzerválás és a reakció módszere, hanem a *Déclaration des droits de l'homme* alapján, mely a haladás és a forradalom morálja.

És ez nem valami ködképes utópia, hanem a mai helyzet realitása. Az, ami modern társadalmunkban már ma egy új vallási szintézis erejével, spontaneitásával, elementáris vonzásával hat: a munka, az emberi egyéniség megbecsülése, a jogegyenlőség követelése, az emberi szolidaritás eszménye, az alkotás és a szerelem hedonikája: mindez az új érzelmi és erkölcsi tömegerő – mely, fájdalom, még nagyon gyönge, de mégis az egyedüli, melyre építhetünk – az individualizmus fegyvertárából került ki a katolicizmus fegyvertárával szemben, a szabad munka, a szabad kutatás, a szabad kritika jogából, a kényszermunka, a dogma és a tekintély előtti meghajlás lelki attitűdjével szemben. Aki ezeket az értékeket támadja, nemcsak a múlt fejlődését zavarja össze, hanem megnehezíti, hogy egyszer valaha a tett és a gondolat igazi Übermenschei válthassák fel a latifundiumok és a bankok pszeudo-egyéniségeinek mai szerepét. Aki katolicizmust mond – mindig a Szabó Dezső értelmében véve a szót! –, az örök háborút mond.

H. Sz. 1915. II. köt., 187–190. Aláírás: Jászi Oszkár

Szabó Dezső cikke: Az individualizmus csődje. H. Sz. 1915. II. köt. 81–94. Ugyanilyen címen jelent meg Jászinak adott válasza is (H. Sz. 1915. II. köt. 332–334.), amelyben „a végcélok közös kívánatában teljesen Jászi Oszkár táborába" tartozónak vallotta magát, de leszögezte: „A kor igazi antikrisztusa, a világháború főforrása, a minden fertelmek fertelme mégis: a tőke... És minden szabad verseny szükségszerűen kapitalizmusban végződik". Ez ellen követelte egy „erős szociális szisztéma pallosjogát". Jászi ugyanott (334.) pár soros válasszal zárta le a vitát, fenntartva véleményét.

papramorgó libre pensée: a szabadgondolkodás harcosan ateista, vallásellenes irányzata.

Übermensch-morál: Nietzsche felsőbbrendű emberének korlátozatlan cselekvési szabadsága.

Csinálják már az új háborút...

Szakadó esőben, nyakig sárosan, fázó testtel és megdermedt lélekkel tértem vissza egy este a hadiszállásra a zlota-lipai frontról. A tíznapos szörnyű, pergőtüzes, közelharcos viaskodás emlékeit és tényeit igyekeztem ott összegyűjteni. Még minden véres volt, holtakkal és sebesültekkel teli. Kórházak és vonatok zsúfoltak lázban égő emberektől. Somme-i és isonzói tragédiák folytak itt, de a rettenetesen omlatag talaj, az időhiány, a visszavonulást követő állandó orosz offenzíva a fedezékes védelmet nagyon megnehezítette. Brzezany hősi mártírjai szinte csupasz testükkel állták az őrületes orosz pergőtüzet. Bár fényes győzelmet arattunk, mégis patakokban folyt nemcsak az ellenség, de diadalmas seregeink vére is. Egyedül az, aki bejárta ezeket a terepeket – még ha csak a szürke tudósítónak az események után sántikáló közvetett átéléseivel is –, tudathatja, hogy mi történt itt, hogy emberi lélek, test és idegrendszer nagyobb próbára talán sehol sem volt téve a huszonhat hónapos vérfürdőben, mint éppen itt. A Lysonai és a Dzikie Lany ormai olyan hekatombákat láttak, melyek még ebben a háborúban is kivételesek. Az egyéni és tömegbeli erőmegfeszítések és áldozatok olyan jelenetei játszódtak itt le, melyek nem fogják elkerülni sem a jövő történetírójának, sem pszichiáterének figyelmét. És ezt a poklot egyenlő szótlan heroizmussal és néma kötelességteljesítéssel állta szinte a monarchia minden népe és nemzete. A hadtest, mely itt verekedett, talán a mi legkevertebb korpsunk. Különösen Magyarország minden nemzetisége vállvetve harcolt itt. Minden nyelv és minden vér és minden faj itt összevegyült a közös halálban és a közös áldozatban. Mennél többet láttam, minél több adatot gyűjtöttem, annál inkább megelevenedett előttem Magyarország összes népei páratlan véráldozatának

és mártíriumának szimbolikus ténye. S valahányszor elvérzett testek, lázas has-, fej- és tüdősebek beesett szemű viselői vagy hosszú vöröskeresztes vonatok szomorú rakománya mellett állottam, újult erővel tört bennem utat ez a gondolat és ez a fogadalom: – Ha majd egyszer béke lesz, ha majd Európa gránáttölcséres mezőin kialakul a népjogok és a nemzetköziség érdekében vívandó harcok új frontja, mindazoknak, akik élve és még funkcionáló idegrendszerrel kerülnek ki a mai katasztrófából, becsületbeli kötelességük lesz mindent megtenni, hogy ez a borzalom többet meg ne ismétlődhessék Európa népei között. És szent kötelességük lesz odahaza megtenni mindent, hogy azok a népek, melyek ma egyenlő hűséggel véreznek a hazáért, a háború után egyenlő jogokban forrjanak össze, mit sem törődve nyelvi, vallási, faji különbségekkel. A háború utáni front mindazon intézmények és emberek ellen fog irányulni. amelyek és akik megmérgezett nacionalista jelszavakkal tovább akarják szítani a népek közötti gyűlölet és bizalmatlanság átkos tüzét . . .

Ilyen és hasonló véres emlékek által nyugtalanítva, ilyen és hasonló erkölcsi kötelességeknek ez idő szerint alig megvalósítható parancsai által mardosva tértem vissza amaz emlékezetes estén a hadtest szállására. De alig élvezhettem néhány percig a meleg kályha és tea lecsendesítő nyugalmát, mikor egy rokonszenves főhadnagy ismerősöm mosolyogva nyújtotta át a *Világ* épp akkor érkezett számát, csöndes humorral hozzátéve: – Hát már megint hazát tetszett árulni? . . .

Oh, én már nagyon hozzászoktam ehhez a dúsan jövedelmező mesterséghez és kellemes munkakörhöz, s ma már teljesen hidegen hagy félrevezetett vagy kibérelt tollak minden rágalma vagy gyanúsítása. Egyszerűen nem olvasom ezt az egyre dúsabban hajtó díszes irodalmat. Ha minden perfid vagy ostoba támadást vissza akarnék utasítani, nem maradna időm hasznosabb és okosabb dolgokra. De azon az estén, amaz emlékek véres közelségében s ama jövő kötelességek fájó hívása alatt, mégis kissé bántott s múlóan elkeserített a *Magyarország* képtelen vádaskodása. Végre is ez a lap nem a

feudális-klerikális érdekeltségnek valamelyik mindenre kapható orgánuma, hanem a Károlyi Mihály gróf hivatalosa, egy párté, mely demokratának, sőt pacifistának tartja magát, melynek vezéreivel karöltve – ők hívtak, nem mi toltuk fel magunkat – közel egy évtizede már együtt verekszünk az általános választójogért, melynek legszebb tradícióí között szerepel a Mocsáry Lajos és az Irányi Dániel neve, akik tudvalevőleg nem voltak kevésbé radikálisak a nemzetiségi politikában, mint én.

Most, hogy hazatérve, a *Magyarország* vádaskodó cikkeit elolvashattam, ez a fájdalmas benyomás bennem csak erősbödött. Mégpedig nem önző okokból. Nekem ez a támadás nem árt, a *Világ* tábora s a legjobb fiatal Magyarország könyveimből és előadásaimból jól ismeri eszméimet, közelről kitapasztalta intencióimat, s politikai erőmet – a tömeglélektan jól ismert törvényei szerint – minden rágalmazó hadjárat nem gyöngíti, hanem fokozza. Az is örömmel tölt el, ha nemzetiségi testvéreink láthatják, hogy a nemzetiségi kérdésben való állásfoglalásom nem csupán egy iskolás tézis, hanem oly erkölcsi életnézés, melyhez úgy ragaszkodom, mint a friss vízhez és a tiszta levegőhöz. Ámde fáj látni, hogy ilyen gyönge a magyar demokrácia s a magyar pacifizmus, hogy egyik orgánuma, mely e téren a vezérkedésre igényt tart, nyakig benne úszik abban a soviniszta-nacionalista mocsárban, melynek bomladozó lelki miazmái nem kis részben járultak hozzá a mai világkrízis felidézéséhez.

És ha legalább méltányos fegyverekkel harcolnának ellenem! De ezek a cikkek tele vannak tudatos ferdítésekkel és gondolataim szánalmas meg nem értésével. Mit tehetek én róla, hogy a letiport, haldokló szerb állam egy kis elkeseredett svájci szócsöve egy négy év előtt megjelent ötszáz oldalas könyvemből nehány neki kellemes citátumot kiollóz? Nem látja-e a *Magyarország*, hogy az ilyen taktikával minden ellenzéki ellenőrző munkát lehetetlenné tesz a háború alatt, s azok malmára hajtja a vizet, akik a nemzetvédelem örve alatt minden nekik kellemetlen kritikát el szeretnének némítani. Avagy nem gyanúsították-e meg Károlyi Mihályt, hogy nemes békebeszéde a román betörést elősegítette? Nem támadták-e And-

rássy Gyulát, hogy az olaszkérdésben mondott bölcs kritikája nemzetközi helyzetünket károsan befolyásolta? Most meg jön a *Magyarország*, s rosszhiszemű okfejtéssel azt igyekszik bizonyítani, hogy nemzetiségi állásfoglalásom alkalmas a román orgyilkos tördöfés mentesítésére!

Vagy az a bűnöm, hogy a *Huszadik Század*-ban Erdély sorsáról és a magyar politika hibáiról elmélkedtem? Ezzel zavartam volna nemzetközi ügyünk sikerét? Micsoda képtelen rágalom ez! Hisz e cikkben csupán a jövőre vonatkozólag vontam le nehány fontos nemzetközi tanulságot. S nehogy fejtegetéseimet a kevésbé logikus olvasó félremagyarázhassa, s épp ama Burgfriede érdekében, melyet mi ellenségeink mérgezett nyilai közepette is mindenkor lojálisan betartottunk, választottam szántszándékkal a napilap nyilvánossága helyett a tudományos folyóirat exkluzív közönségét. S ha a *Magyarország*-nak csakugyan a nemzeti védelem ügye a fontos, miért sietett a tudományos szaksajtó csendjéből kihalászni, dobra ütni s oly módon elferdíteni fejtegetéseimet, hogy elmaradottabb hívei joggal azt hihetik: ez a gonosz hazaáruló a betörő románokat (pardon, oláhokat, ahogyan ebben a társaságban nevezik nemcsak ellenségeinket, de a velünk együtt hűségesen vérző magyarországi románságot is!) védi, s a magyarokat szidalmazza. Pedig amaz inkriminált cikkem lényeges tétele ez volt: „A kapitalista rivalitások ma mindenütt faji és nemzetiségi harcokban ádázan vonagló népek és nemzeteknek vélt vagy reális sérelmeibe kapaszkodhattak be, s ami nem kis részben uralomra éhes angol imperializmus vagy revansdühtől eltelt francia nacionalizmus volt, úgy jelenhetett meg a nagy jelszavak által elvakított s az azoknak ellentmondó tényeket (Görögország, ír forradalom!) észre sem vevő demokratikus semleges közvélemény előtt, mint Európa összes üldözött, megkínzott, gazdasági és kulturális lehetőségeikben alákötött népeinek Szent György lovagja. A nemzetiségi politika okosabb és modernebb kezelésével ezt a veszedelmet elkerülhettük volna. Így elkerülhettük volna, hogy a korrupt, latifundista, analfabéta Románia a nemzetiségi felszabadító hamis szerepét játszhassa. Ellenkezőleg, a szabad, művelt,

gazdag Erdéllyel szemben köznevetség fogadta volna ezt a pózt. Szabad szellemű politika óriásilag fokozhatta volna azt a kulturális és erkölcsi színvonalkülönbséget, melyet néhány nagystílű erdélyi fejedelem a magyarországi románság javára a határon túlival szemben megalapozott." A jövőre nézve pedig elkövettem a következő hazaáruló megállapítást: „Szóval a legpolgáribb és legdemokratább velleitású magyar sajtónak még halvány sejtelme sincs arról, hogy milliók estek el – mert ők így érzik – elsősorban a nemzetiségi kérdés megoldásáért; hogy az egész semleges közvélemény egy annak elismerésében, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása nélkül nincs biztos európai jövendő, hogy a dolgos emberek nemzetközisége a háború után nem fogja többé eltűrni az emberi jogok és a kultúra nagy kérdéseinek belpolitikai eltussolását; hogy ebből az irtózatos háborúból már ma egy fejlettebb morál született meg, mely közös nemzetközi ellenőrzést követel a nagy szabadságjogok biztosítására minden államon belül . . ."

Ez volt ama cikkem s meg-megújuló kritikáim értelme és alapgondolata. És ettől az álláspontól egy pillanatra sem fogok tágítani, hanem minduntalan figyelmeztetni fogom azokat a politikusokat, akik demokráciáról és pacifizmusról szavalnak, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása nélkül nincs igazi demokrácia és pacifizmus. A *Magyarország*-nak ez a kritika nyilván kellemetlen, és spanyolos inkvizítori dühvel kérdi tőlem, hogy fenntartom-e tanításaimat a nemzetiségi kérdésben? Micsoda sötét, régi divatú, a gondolatszabadságot respektálni nem tudó prókátori fogás ez! Csak nem képzeli, hogy én megrendelésre írok könyveket és cikkeket, s azokat a változó konjunktúrák szerint fenntartom vagy visszavonom. Persze nem a nekem imputált, elferdített, megcsonkított, átszínezett tanokat tartom fenn, hanem azokat, melyek könyvem és publicisztikai munkásságom igazi alapgondolatai voltak. A *Magyarország* naiv olvasói azt hihetik, hogy én – Scotus Viator mintájára – egy magyarellenes vádiratot írtam, holott a nemzetiségi kérdés szociológiáját igyekeztem megalapozni. Nemcsak a magyarországi nemzetiségi politika hibáiról és bűneiről beszéltem, hanem Anglia szeren-

csétlen politikájáról az írekkel szemben, a németekéről a lengyelekkel, a dánokkal és a franciákkal szemben, az oroszokéról összes nemzetiségeikkel szemben. S mindama jelenségek alapján, melyek az erőszakos nemzetiségi asszimiláció fegyvereihez tapadnak, jutottam el a következő, nemcsak Magyarországra, de mindazon államokra vonatkozó végeredményhez, melyekben a miénkhez hasonló képtelen és elhibázott nemzetiségi politikát folytattak:

„Azok után, amiket láttunk, a kényszerasszimiláció eredménytelensége nem lephet meg sehol senkit, különösen nem Magyarországon. Ha a politika csakugyan a közjó érdekében történő racionális okoskodás volna: akkor a mai nemzetiségi politika tarthatatlanságát ki lehetne mutatni a következő rövid okoskodással:

– Csak a külföldi tapasztalatokat nézzük. 52 millió német nem volt képes, dacára rengeteg katonai és gazdasági túlerejének, erőszakkal beolvasztani 3 millió lengyelt, 210 ezer franciát, 160 ezer dánt; 42 millió angol, dacára vezető világuralmának, nem tud megbirkózni legfeljebb 3 millió keltával, s már rég a legszélsőbb liberalizmus és engedékenység terére lépett velük szemben; a 84 milliós orosz kolosszus tehetetlenül áll 7 millió lengyellel, 3 millió némettel, ugyanannyi örménnyel, sőt még a „született renegát természetű" 5 millió zsidóval szemben is. Ki ezek után oly naiv vagy dőre, aki elhinné, hogy az a 9 milliós magyarság erőszakos eszközökkel asszimilálni képes legyen az ország másik felét, az a magyarság, mely maga is még csak a népszámlálás szerint magyar nyelvű, de valójában félig vagy alig asszimilált elemekkel szaturálva van... És nem törpe nemzetiségi diaszpórákról van itt szó, hanem körülbelül annyi vagy még több német, tót és román él Magyarországon, mint amennyi lakosa van Dániának, Elzász-Lotharingiának, Görögországnak, Norvégiának és Szerbiának? Hát nem kidobott pénz-e minden millió, amit a nemzetiségek megmagyarosítására költünk, csak azért, hogy e cél elérése helyett csak gyűlöletet vagy bizalmatlanságot keltsünk fel magunk ellen... És ha a dúsgazdag, az egész világgal kereskedő angol kapitalizmus sok ideig egykedvűen nézhette Irland nyomorát, Wales és Skócia régi kel-

ta részeinek elmaradottságát: mi, a szegény, deficites Magyarország elnézhetjük-e az állam felének alákötött gazdasági és kulturális életét, a termelő- és fogyasztási képesség rettenetes atrófiáját?"

Ezeket az eredményeket tagadjam meg, s azt a tanítást, hogy a nemzetiségi kérdést nem lehet csendőrszuronnyal és asszimiláló iskolagyárral megoldani, hanem csakis választójoggal, autonómiával, a széles néptömegek jogos nyelvi és kulturális igényeinek méltányos kielégítésével? Nem, ezt a szolgálatot csakugyan nem tehetem meg a türelmetlen nacionalistáknak. Legkevésbé most, Európa mai rettenetes vérfürdője után, melynek előidézésében döntő szerep jutott a meg nem oldott nemzetiségi problémáknak. Lehet, hogy itt-ott egyes részletkérdésben tévedtem, de munkám alapfelfogását mindenben igazolta a bekövetkezett szerencsétlenség. Azt sem hiszem, hogy igazságtalanul ítéltem volna meg a magyar közigazgatás és osztályuralom bűneit a nemzetiségi kérdés elmérgesítésében (ezek a bűnök különben sem magyar specialitások: az angol, a porosz, az orosz, a török feudalizmus hasonló fegyverekkel dolgozott), hisz feledhetetlen Désy Zoltánunk utolsó nagy nemzetiségi beszédében alig ecsetelte derültebb színekkel ennek az elmaradt és korrupt rendszernek visszaéléseit, mint ahogyan én tettem volt. Sajátságos, hogy az a függetlenségi párt, mely ennek a felelőtlen közigazgatásnak jogtalan csapásait annyiszor érezte a saját testén, egyszerre mindenről megfeledkezik, midőn idegen anyanyelvű polgártársaink sérelmeiről van szó. Hiába, ennek a háborúnak fájó tanulságai a hivatásos politikusok túlnyomó többségét sem okosabbá nem tették, sem közelebb nem vitték hozzá azt az erkölcsi igazságot, mely egyedül lehet nemcsak a magán-, de a közéleti morálnak alapja, azt a nagyon egyszerű és épp azért végtelenül jelentékeny vallásos gondolatot: amit magadnak nem kívánsz, ne tedd másnak!

Ha majd béke lesz, Európa új életre eszmélő népei elsősorban ezzel a silány és erkölcstelen soviniszta nacionalizmussal, a háború egyik fő okával fognak leszámolni. Rögtön utána a másikkal, a védővámok ama rendszerével, mely a nemzeti ipar és mezőgazdaság védelmének hazug ürügye alatt egyes kapitalista érdekcsoportok zsebeit tömi, kiéhezteti a fogyasztók legszélesebb köreit, s tűrhetetlen feszültséget teremt az egyes államok között, mivel a jobb, a fejlettebb, az eredményesebb, tehát az olcsóbb termelést mesterségesen kizárja egyes piacokról. A lövészárkokból hazatérő viharedzett fiatalság hadat fog üzenni ennek a honi fogyasztót megrövidítő s a kizárt termelési ágakat háborús készülődésekre ingerlő protekcionista politikának, s szabad kereskedő lesz Cobden és Bright szellemében. Ezek a nagy férfiak jól látták, hogy a háborúnak nem a kapitalizmus az oka, hanem a védővámok rendszere által béklyókba vert kapitalizmus. A kiskorú népek a háború előtt nem látták, hogy a háborús beavatkozás nem az ország népének érdekét szolgálja, hanem csak nehány monopolista kasszáját fogja még jobban felduzzasztani.

Aki a pacifizmus gondolatát komolyan veszi, annak a háború után főleg e két front ellen kell harcolnia, a soviniszta nemzetiségi uszítók és a soviniszta védővámos politikusok frontja ellen. Minden intézkedés, minden gondolat, minden propaganda, mely újra szítja a nemzetiségi ellentétek tüzét, s mely előmozdítja a védővámos elzárkózást, újabb háborús veszedelmet hoz Európára. Aki erőszakkal akar asszimilálni, s vámsorompókkal ipart teremteni: újra a háború magjait hinti el. Ez az átkos propaganda sajnos ma már teljes erővel munkában van. Már a példátlan vérfürdő közepette akadnak, íme, meggondolatlan vagy lelkiismeretlen emberek, akik újabb, tehát még rettenetesebb háborús konvulziókat készítenek elő szűkkeblű nemzetiségi politikájukkal.

Ők az igazi háborús uszítók, ha pacifista szépségszerekkel kendőzik is soviniszta és védővámos üzelmeiket. Ezek legfeljebb dek-

lamálni tanultak meg a háború ellen, de nem gondolkodni és tenni ellene. Mert a háborút sem élték át becsületesen, vérrel vagy legalábbis idegekkel, hanem csak üresen deklamálnak arról, ami a fronton történik. Egy jeles professzor mondotta gyakorta tanítványainak, hogy minden bírót hivatali működése megkezdése előtt néhány hétre szabadságvesztésre kellene ítélni: hadd tapasztalja ki a saját testén-lelkén, mit jelent a fogház és a börtön, hogy megértőbb és óvatosabb legyen ama büntetések kiszabásában, melyekkel eltévelyedett testvéreinket sújtja! Ez a bölcs indítvány ezerszeres erővel igaz a háborúval szemben. Összes uszító politikusainkat, íróinkat, diplomatáinkat, bankárainkat nehány hétre a lövészárkokban kellene elhelyezni. Nem is kívánom, hogy valami exponált helyen, vagy hogy fegyveresen részt vegyenek a szörnyű tusában. Csak lássanak és halljanak és tapasztaljanak. Csak közvetlenül éljék át a havas éjszakákat, a tetvek offenzíváját, a röpködő lövedékek detonációját. Ez a lövészárkok kétéves lakói számára bizonyára nagyon szerény program. De a Hinterland kardcsörtető vezéreinek és politikusainak elegendő volna, hogy e rövid szemléltető oktatásból némi fogalmat alkossanak maguknak, hogy mit jelent valójában a háború, hogy nyegle soviniszta politikájukkal vagy védővámos elzárkózásukkal micsoda leírhatatlan szenvedésbe sodorják Európa népeinek színe-javát. Akkor talán elmaradna ez a lelketlen uszítás a háború közepette az új háborúra! Akkor talán a *Magyarország* soviniszta és védővámos társasága is gondolkodóba esnék!

Végezetül Károlyi Mihály grófhoz volna néhány őszinte szavam, akit én is nagyon tisztelek, s akiben nemcsak a függetlenségi párt, de az egész magyar demokrácia egyik hivatott vezérét látom. Nagyobb, nehezebb, bátrabb szakítást a múlttal alig végzett politikus, mint ő. Most nem szabad félúton megállnia, mert a félút e szörnyű világfelfordulás után csak visszavonulást jelenthet a kor igazi követelményei előtt. Az érzelmi pacifizmus mit sem ér, ha az nem célra vezető gondolatokat és tetteket táplál. A becsületes pacifizmusnak

az általános demokrácián kívül két vaspillére van: az egyik a nemzetiségi szabadság, a másik a kereskedelmi szabadság. Ezekkel a dolgokkal végre tisztába kell jönni Károlyi Mihálynak, ha nemes törekvései és lendületes egyénisége számára termékeny munkakört akar találni. Ehhez azonban mindenekelőtt elveinek és barátainak szigorú revíziója volna szükséges.

A politikai tisztánlátás egy szerencsés pillanatában egyszer izgalmas nemzetiségi vita közepette Szende Pál barátom azt a találó szót kovácsolta, hogy a nemzetiségi problémára adott válasz az a választóvíz, mely az igazi demokratát a szavaló áldemokratától elválasztja. A háború tanulságai csak kicsiszolták eme megállapítás fényét és értékét. Károlyi Mihály a fronton van, ő látja, tudja, hogy mit jelent az igazi háború. Vajha a szörnyű átélések kálváriája megnövelné kritikai érzékét soviniszta tradícióival szemben is! Enélkül nincs számára út és működési kör sem a honi, sem a nemzetközi demokráciában a háború után.

Minderre pedig őt nem azért intem és kérem, hogy elvbarátai és tanítványai túlbuzgó heveskedéseitől a jövőben megkíméljen. A hazaárulás vádja nekem nem fáj. Oly országban, hol egyszer Werbőczy, Verhovay, Bartha Miklós és Polónyi Géza voltak az igazi hazafiak és Dózsa György, Martinovics, Széchenyi István, Görgey Artúr és Mocsáry Lajos a hazaárulók vagy a mételyt terjesztők: rám nézve ez a címzés csak megtisztelő és jutalmazó lehet. Ámde ilyen elvek és ilyen barátok mellett könnyen lezuhanhat a Károlyi Mihály nemes ívben felszökkenő pályája, mely az OMGE földbirtokpolitikáját és a Baross-féle választójogot odahagyva, az igazi demokrácia napja felé tör. Mert a soviniszta nemzetiségi politika és a védővámos elzárkózás a valódi demokrácia gondolatával nem kisebb mértékben ellentétes, mint az a másik két szörnyszülött, melyeket Károlyi gróf már kidobott politikai léghajójából.

Világ, 1916. október 29. Aláírás: Jászi Oszkár

A cikk azt a hosszú és elvadult hangú „hazaárulási" vitát zárta le, amely az augusztusi román hadba lépés és támadás után zajlott le a függetlenségi Magyarország és a radikális Világ között. A Magyarország a Svájcban megjelenő La Serbie c. francia nyelvű szerb lap egyik cikkével azt igyekezett bizonyítani, hogy Jászi a nemzetiségi elnyomás leleplezésével befeketíti Magyarországot a nemzetközi közvélemény előtt, s ezzel az ország ellenségeinek kezére játszik. A lap *Jászi Oszkár vádjai.* c. cikksorozatára (okt. 15, 17, 18, 19, 22, 24.) a Világ is durva hangú cikkekben válaszolt (okt. 15, 18, 19, 22, 24.), többnyire *A „hazaffyak" árulót keresnek* címmel, a Jászi elleni vádaskodást összefüggésbe hozva a Szekfűüggyel és a Görgey elleni hajszával, mint az „árulókeresés" korábbi példáival. Jászi, aki közben haditudósítóként a fronton tartózkodott, helytelenítette a Világ vitastílusát, s a Károlyi-párttal való szövetség fenntartásának elsőrendű szempontját szem előtt tartva írta meg itt közölt válaszát. Valószínűleg ekkor fordult először személyes levéllel Károlyihoz is.

ötszáz odalas könyvemből: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp. 1912.

Károlyi nemes békebeszéde: bizonyára az 1916. június 14-i parlamenti beszéd, amelyet az antant és a román lapok is részletesen ismertettek, mivel Károlyi a megegyezéses békét és a hadicélok pontos megjelölését követelte.

Erdély sorsáról és a magyar politika hibáiról elmélkedtem: Erdély sorsa és a magyar politika. H. Sz. 1916. II. köt. 133–136. Jászi e cikke szeptemberben, az erdélyi harcok idején jelent meg, ezzel a jóslatszerű befejezéssel: „Majd rendet, kultúrát, szabadságot fog itt teremteni a lövészárkoknak hazatérő mártírnépe, mely saját testén-lelkén szenvedte végig annak a háborúnak irtózatosságait, melyet egy falánk kapitalizmus és egy megmérgezett nacionalizmus hozott létre."

Burgfriede: „várbéke", a belső harc, így pl. az osztályharc szüneteltetése az ostromállapot idején.

Scotus Viator: „az utazó skót": R. W. Seton-Watson írói neve. Seton-Watson a háború előtti években személyesen is tanulmányozta az Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi viszonyait, könyveiben elmarasztalta a magyar nemzetiségi politikát. A háború alatt gyakorlati-politikai szerephez is jutott, s az önálló nemzeti államok létrejötte érdekében működött. Jászit, aki korábban kapcsolatban állt vele, emiatt sorozatos támadások érték nacionalista oldalról.

„Azok után, amiket láttunk...": az idézet Jászi fentebb említett főművének 491–492. lapjáról való.

Désy Zoltán (1862–1915) függetlenségi képviselő, aki 1913-ban Európa legnagyobb panamistájának nevezte, s végül lemondásra kényszerítette a Tisza-párti Lukács László miniszterelnököt. A háborúban esett el.

Hinterland: hátország.

Verhovay Gyula (1848–1906) publicista, képviselő, a Függetlenség szerkesztője, a politikai antiszemitizmus megalapítója Magyarországon.

Bartha Miklós (1848–1905) függetlenségi politikus és publicista, antiliberális és antiszemita irányával a jobboldali radikalizmus előfutára.

Polónyi Géza (1848–1920) ügyvéd, soviniszta beállítottságú függetlenségi politikus, 1906–7-ben igazságügyminiszter.

Baross-féle választójog: 1910-ben Baross János képviselő, az OMGE agrárjogi referense volt az általános választójog ellen rendezett vigadói nagygyűlés előadója.

Ex oriente lux!

A világháborút lényegileg két különböző szempontból nézték és nézik a társadalmi összefüggések vizsgálói. Az egyik csoport nem lát benne egyebet, mint osztályok, fajok vagy nemzetiségek önző viaskodását a hatalomért. Meglehetősen pontos racionális célkitűzések szerint történnék minden a rettenetes drámában. Hatalmas egyének és befolyásos csoportok marakodása volna az egész gazdasági profitért vagy legfeljebb politikai presztízsért. Néhány száz jól számító üzletember és dicsőség-zsákmányra áhító kalandor az egyik oldalon, és sok millió vérző becsapott a másikon: ez volna a világtörténelem legnagyobb katasztrófájának egyedüli értelme. Ezen túl nincs semmi. Legfeljebb azt lehet remélni, hogy a kijátszott tömegek utólag kártalanítják magukat, amennyire képesek, a szörnyű kijátszásért.

Ezzel a gyerekesen naiv állásponttal szemben a megfigyelők másik csoportja azt hirdeti, hogy a tényeknek imént körvonalazott leírása nem meríti ki a történelmi folyamat lényegét, hogy a durva egyéni és csoportbeli célkitűzéseken túl mélyebb és alapvetőbb erők működnek itt; hogy maga a Természet keres kíméletlen biológiai módszereivel megoldást a beteg társadalmi test olyan problémáira, melyeket képtelen volt megoldani a béke politikájának alacsony esze és erkölcse; hogy a világ összes nagy kultúrnemzeteinek erőik minden megfeszítéseivel folyó véres viaskodása nem lehet puszta véletlen vagy butaság, hanem új alkotásokra és szervezésekre törő logika lüktet itt a véres káosz méhében, nem a korlátolt államférfiak, hanem a teremtő fejlődés logikája; hogy szóval a háború nemcsak egy holtpontra jutott régi világot rombol le, hanem egy újnak, egy fejlettebbnek, életképesebbnek, produktívabbnak és szabadabbnak véres kezű szülészmestere. (A gyöngébbek kedvéért emeljük ki új-

ra: ez az álláspont nem a háború igazolása, hanem halálos ítélete annak az egész politikai bölcsességnek és erkölcsnek, mellyel úgy a mindenféle konzervatívok, mint a mindenféle demokraták népeik sorsát vezették!)

E két álláspont vitáját végérvényesen csak a közeli jövő döntheti el, s minden igazságra törekvő lélek egyre gyötrelmesebb türelmetlenséggel várja ezt az ítéletet. Vajon fakad-e majd teljesebb, becsületesebb, emberhez méltóbb élet a füstölgő romokból, avagy folytatni fogjuk a régi politika becstelen játékait azzal az egyedüli különbséggel, hogy még koldusabbak, még brutálisabbak, még rövidlátóbbak leszünk?

És íme, hamarabb, mint remélhettük volna, mintha a küzdő elméknek a sötét és álmatlan éjszakában máris előlegezett választ akarna adni a történelem szelleme: hatalmas fénysugár világítja meg a keleti horizontot, mely nemcsak Oroszország, de egész Európa, sőt az egész világ megújhodásával kecsegtet.

Amit annyi nemes és hősi mártír, annyi véres és elszánt forradalom önerejéből kiküzdeni képtelen volt, azt íme szinte kardcsapás nélkül megoldotta a háborúnak önmaga ellen forduló dialektikája: a földkerekség legrettenetesebb autokráciája romokban hever, s egy szellemi és erkölcsi kincsekkel pazarul megáldott nép lerázza bilincseit, hogy közös európai kultúránkat és szabadságainkat továbbvigye. Régi minták, megkövesült dogmák, öntudatlan reflexek, hazug és elkopott retorika nem nyűgözik úgy le ezt a népet, mint a nyugati demokráciákat: itt még erős az ösztön biztonsága és az alkotó képzelet közvetlensége. Ha egyszer az orosz föld – mely inkább világrész, semmint ország – kibontakozhatik a politikai szabadság és népies kultúra levegőjében: akkor az emberiség soha nem hallott válaszokat fog kapni tőle az iskolabölcsesség által már-már eltorzított kérdésekre. És tényleg, az orosz demokrácia első megszólalása felmelegítheti a legkihűltebb szíveket is. Mert nemcsak nyugati kultúránk közös nagy szabadságjogait – a politikai és társadalmi egyenlőséget – proklamálta, hanem imponáló bátorsággal néz szembe olyan kérdésekkel is, melyeket még nem oldott meg a nyu-

gat-európai fejlődés. A nemzetiségek szabad autonómiájának, a szabad földnek és a női egyenjogúsításnak követelése egészen új színeket visz az elkopott demokratikus palettára. Hadüzenet ez a *divide et impera* átkos politikája ellen a nemzetiségi egyenjogúsítás és önrendelkezési jog szellemében; hadüzenet a latifundiumok ellen, a 200 deszjatinnál nagyobb birtokok állami kisajátításának programba vételével (ez a vakmerő nép már 400 holdon felül anakronizmusnak ítéli a nagybirtokos magántulajdont!); hadüzenet az egyoldalú férfiuralom ellen a női választójog követelésével.

... De hisz a forradalmi kormány is folytatni akarja a háborút, tehát nagyon indokolatlan ez a lelkesedés – mondják majd a reálpolitikusok. Lehet, de a háborúnak előbb-utóbb csak vége lesz, ellenben a népszabadság útjára tért orosz állam az emberi haladásnak egyik legbiztosabb erődítménye marad a ragadozó cárizmus helyén. De meg várjunk csak kissé! Igaz, hogy láttunk már eseteket a történelemben, amikor a győzelmes demokrácia agresszív imperializmusba torkollt, de háromesztendős borzalmas vérfürdő és kínos koplalás után ez a fordulat szerfelett valószínűtlen. Ellenkezőleg, magából a forradalmi kormány kebeléből olyan békehangok hallatszanak – a konstantinápolyi probléma olyan új és modern formulázása! –, melyek nagyon kellemetlenekké válhatnak az entente kardcsörtetőinek. És ha igaz, hogy a háború folytatásának kérdését népszavazással akarják eldönteni: akkor Európa békéje közelebb lehet, mintsem gondoljuk.

De bárminő fordulatot vegyenek is a legközelebbi napok eseményei, akinek szeme van, hogy lásson, és füle van, hogy halljon, annak észre kell vennie, hogy a nagy francia forradalom óta nagyobb horderejű, egyetemesebb jelentőségű, az egész emberiséget megújítani hivatottabb esemény nem történt a világon. A háborút követő nagy regenerációs folyamat íme már útban van. Csak a vakok és a süketek nem látják és nem hallják. Azok, akik összevásárolt mandátumaikon analfabéta tunyaságban ülnek, akiknek még a hősök

választójoga is ugrás a sötétbe, akik még jobban meg akarnák merevíteni a latifundiumok uralmát, akik hazaárulási hecceket rendeznek – nem egyes bűnösök, de egész nemzetiségek ellen –, akik lármás kuruckodás közben háborús nyereségekre vadásznak, akiknek a feminizmus s minden új probléma gyűlöletes, mert a számukra lehető legjobb világrendet zavarja. Ámde vakok és süketek még soha tartósan nem szoríthatták vissza az emberi haladás hadseregét.

Világ, 1917. március 25. Aláírás: Jászi Oszkár

A cikk az 1917. februári orosz polgári-demokratikus forradalom győzelmét ünnepelte.

a konstantinápolyi probléma: a cári Oroszország egyik legfőbb hadicélja az első világháborúban Konstantinápoly és Földközi-tengerhez vezető tengerszorosok megszerzése volt.

a hősök választójoga: „a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről" szóló törvényjavaslat parlamenti vitájában Károlyi Mihály és más ellenzéki képviselők követelték a katonák választójogát.

A magyar középosztály korrumpálása

Annak a régi korszaknak, mely gróf Tisza bukásával remélhetőleg végképp lezárul a magyar történelemben – nem mondom, hogy ez a korszak a Tiszáék speciális alkotása, csak ők domborítottak ki legjellegzetesebben egy mély társadalmi okokban gyökerező reakciós folyamatot –, egyik legsötétebb oldala az a szerep és az a szellem, melyet ez a kormányzati rendszer a magyar középosztály minden rétegében nagyra nevelt.

Abban a mértékben, amelyben elhalványultak 48 és 67 demokratikus és liberális tradíciói; abban a mértékben, melyben a nemesi középosztály egy része lehanyatlott a szabad munkán alapuló gazdálkodásra való áttérés következtében; abban a mértékben, amelyben a mezőgazdasági termelés mindinkább a vámvédelem által biztosított veszteglő állapotba jutott, amelyben kiélesedett a földetlenek és a latifundisták, a proletárok és a szárnyait bontogató ipari kapitalizmus ellentéte, amelyben a történelmi nemesség hivatali, törvényhozási és vármegyei monopóliumait egy új polgári, nemzetiségi és zsidó középosztály által veszélyeztetve érezte: ugyanebben a mértékben vált merevvé, konzervatívvá, majd reakcióssá a reformkorszaknak egykori jobbágyfelszabadító és liberális lendülete, a nyugati célkitűzéseket a *quieta non movere* szelleme váltotta fel, a forradalmi nemesség alkotó buzgalmát minden mozgalomtól félő szűkkeblűség, a nagy jogkiterjesztő és szociális gondolatok helyét közjogi és felekezeti jelszavak foglalták el, s a magyar parlament évtizedeken át vívott meddő és lármás közjogi harcokat csak azért (nem mondom, hogy mindig öntudatosan), hogy a privilegizáltaknak ezek a jól rendezett manőverei – a sapkákra varrott 67 és 48 etikett csak eltakarta a nem létező, igazi ellentéteket a deklamálók között – el-

tereljék a polgárság, parasztság és nemzetiségek figyelmét az őket csakugyan égető problémákról.

Az ilyen légkör szükségképp korrumpálja úgy szellemileg, mint erkölcsileg azokat a rétegeket, melyek mozdulni, dolgozni, küzdeni nem akarnak, hanem csak a közre károsakká vált kiváltságaikat védelmezik. Az ilyen korszakban szükségképp elfonnyad úgy a célkitűzés lendülete, mint az erkölcsi felelősségérzet. Minden egy szűk érdekeltségi kör akaratától, paktumaitól és formuláitól függ. Minden új eszme, törekvés, nekilendülés gyűlöletes azok előtt, akik ingatag egyensúlyhelyzetük tudatában minden tervezgetésben és mozgolódásban ádáz ellenséget látnak. Ehelyett napról napra nő a türelmetlen sovinizmus és nacionalizmus szelleme, mely a dolgozó néposztályok minden törekvését sorsuk javítására, mint a haza elleni merényletet denunciálja.

Tényleg, a politikai reakciónak ez az egyre nyakasabbá és kíméletlenebbé vált korszaka egyetlenegy komoly, értékes reformeszmét sem termelt. Az egyházpolitikai alkotásokban utoljára fellángolt liberális lendületet végleg kioltotta a konzerválás, a megalkuvás, a korrupció szelleme. Kifejlődött az a tan, hogy Magyarországnak egészen speciális problémái vannak, melyekre teljességgel nem illenek a nagy nyugati demokráciák tapasztalatai; hogy a mi hazánk a szabadságnak egy egészen különleges szigete, melyet meg kell óvni a gyanús idegenek által importált külföldi tanoktól; hogy az igazi haladás minden vívmánya, tehát az általános választójog, a latifundiumellenes birtokpolitika, a nemzetiségi egyenjogúsítás összeegyeztethetetlen a magyar nemzeti állam történelmi feladataival.

Azonban ennek a durván elmaradt osztályuralmi ideológiának a narkózisa nem volt elég a leláncolt ország fékentartására. Hevesebb paraszti, munkás- és nemzetiségi mozgolódások keletkeztek. A reakciós elaltatás, a közjogi szélmalomharc nem bizonyultak elegendően erős lövészárkoknak a hatalmasak számára. A választásokat csak a terror és a korrupció egyre gyűlöletesebb eszközeivel lehetett keresztülvinni. A mindenre kapható közigazgatási basák, a pártkasszát gyűj-

tő üzletemberek, a saját véreiket cserbenhagyó renegátok aranykora következett be.

Csoda-e, ha ebben a környezetben és ebben az atmoszférában egy megfordított kiválasztás érvényesült a magyar középosztály minden rétegének java értékei ellen? Valamirevaló ember számára a szellemi élet levegője kutatási szabadságból, propagandalehetőségből és erkölcsi függetlenségből áll, és ez a kémiai összetétel olyan, aminek létrejöttét ösztönszerűen és mesterségesen megakadályozta a bankplutokrácia, a nemzetiségi üzletemberekkel s a letört parasztvezérekkel szövetkezett feudalizmus.

Így történt, hogy elsősorban a magyar gentry ment szomorú változásokon keresztül. A kemény, bátor, meggyőződéses egyéniségek (a Justh Gyulák és a Mocsáryak fajtájából) egyre inkább visszavonultak kúriáik kontemplációs magányába, s átengedték a közéleti arénát a nemzeti középosztály gyöngébb összetételű elemeinek s elsősorban annak a szedett-vedett álgentrynek, mely bugris, zsidó vagy nemzetiségi múltját a soviniszta-fajmentő ideológia még hangosabb kürtölésével akarja elfeledtetni. A demokrata elemeknek egyre növekvő ellenszenve a mai vezető kaszt ellen nem kis részben gentrygyűlöletté transzformálódott olyan igazságtalan általánosítás révén, mint ahogy a kapitalizmus és a plutokrácia elleni gyűlölet más körökben viszont antiszemitizmussá szokott sűrűsödni. Divatba jött az egész nemesi középosztályt *en bloc* haladásellenes, szellemileg megmerevült, erkölcsileg minden erőszakra kész társaságnak tekinteni, egy túlnyomó részben parazita osztálynak, mely minden érintkezést elveszített a dolgozó és a gondolkodó magyarság problémáival. És a hivatalokban, a közéletben, a vármegyékben s a többi úri szinekúrákban pózolók, basáskodók vagy nemtörődők hada igazolni látszott ezt a felfogást a könnyelműen szimbolizáló néplélek előtt, mely nem vette észre, hogy a magyar gentry egy tekintélyes részére éppoly ólomsúllyal nehezedik ez a mai rend, mint a dolgozó néposztályokra; hogy a nemesi középosztály tartalmasabb és gerincesebb egyéniségei nem bírják ki a versenyt azokkal az üres és szájas parafaemberekkel, akik minden kormányzati változás kö-

zepette a felszínen maradnak, s akiknek soviniszta-demagóg lármája lehetetlenné teszi a nemesebb gondolatok és törekvések érvényesülését. Mindenki, aki közelebbről ismeri a magyar életet, igazat fog adni e sorok írójának abban, hogy a magyar középosztály kultúr- és szabadságlendülete nem halt meg, csak fulladozik selejtesebb elemek és álgentry bevándorlók mesterségesen ápolt nyomása alatt. A történelmi középosztály renaissance-a is Magyarország teljes demokratizálásától függ. A népjogok éles, friss szele csak a politikai szúnyogokat pusztítja el, de kedvez a sirályok reptének.

Ugyanilyen megfordított kiválasztás érvényesült a magyar középosztály egy másik, fontosságban egyre növekvő alkatelemében: a zsidó és beolvadt polgárságban. Itt is a szellemileg és erkölcsileg selejtesebb kvalitás jutott felszínre. Elsősorban a választási apparátust biztosító, majd az eladósodott urak hiteligényeit kielégítő kis és nagy uzsorások hada, mely mint egykor a feudalizmus létrája, jól kiépített hierarchikus fokozatokon át vezet el a mármarosi kazár szatócsok szervezetétől a Lukács László bankárainak impozáns sóüzletéig. A néppel és a népért dolgozó zsidó intelligencia kitartó, lemondásteljes munkáját senki se veszi észre: ellenben dekoráltan és túlhonoráltan sétálgatnak a mindenkori kormányok bankdirektorai és főfiskálisai.

Végül ugyanez a szellem korrumpálta a nemzetiségi intelligenciát is. Minthogy a kényszerasszimiláció levegője nem tűrt fajukhoz és nyelvükhöz ragaszkodó, népeik érdekeit szolgáló gerinces embereket, a választási gépezet (mert a magyar államnak még mindig ez a legkiemelkedőbb funkciója!) csak nemzetiségi renegátokkal dolgozhatott. Így történhetett meg, hogy a magyar kultúra igazi élvezői és terjesztői, a magyar demokrácia tisztelői és követői többnyire mint gyanús, kinézett „hazaárulók" éltek; ellenben a lecsendesített irredentistákból, a népeiket kizsaroló árendásokból olykor püspökök és udvari tanácsosok lettek. Csak természetes, hogy a benső, szívbeli, önkéntes kooperáció és asszimiláció szelleme mindjobban kihalt ebben a megmérgezett levegőben, a legjobb nemzetiségi fiatalság – egész csomó tehetséges és tiszta kultúrembert ismerek között-

tük – kiverten húzódott meg bankjaik apró stallumaiban, avagy külföldre menekült, haraggal és gyűlölettel szívében, fajrokonai közé, s nem egy nagy érték, mely ha egészséges közszellem uralkodnék, a magyar kultúrát örömmel gazdagította volna, Coriolanus-lélekkel lépett be ellenségeink szellemi muníciós gyáraiba.

Aki ezeket a nagyon közelfekvő és nagyon világos összefüggéseket egyszer nyugodtan és előítéletek nélkül áttekinti, tisztán láthatja, hogy az a rendszer, mely magát a nemzeti intelligencia fenntartójának hirdette – hisz a szószék sem pirul el –, voltaképp leggonoszabb korrumpálója volt a magyar közélet legértékesebb és legtermékenyebb erőforrásainak. Hogy ezen segítsünk, nem csak a magyar demokráciának, de a magyar kultúrának is döntő kérdése.

Világ, 1917. július 16. Aláírás: Jászi Oszkár

Tisza bukásával: IV. Károly, az új uralkodó, 1917 májusában lemondatta az óvatos reformtörekvéseknek is ellenálló Tiszát. 1917 júniusában új kormány alakult, Esterházy Móric elnökletével.

quieta non movere: a nyugvó dolgokat nem kell mozdítani, bolygatni.

Lukács László bankárainak sóüzlete: Lukács miniszterelnök az 1910-es évek elején nagyszabású panamákkal gyarapította a Tisza-féle Nemzeti Munkapárt választási kasszáját. A panamák leleplezése után, 1913-ban lemondásra kényszerült.

Vélemény a zsidókérdésről

Véleményem szerint Magyarországon nincs zsidókérdés abban az értelemben, mint ahogyan agrárkérdésünk, nemzetiségi kérdésünk vagy közigazgatási kérdésünk van. Ugyanis míg ezeknél pozitíve megjelölhetők a megoldandó feladatok s a megoldásra vezető konkrét törvényhozási eszközök: addig a zsidókérdésnek nincs ilyen pontosan körülhatárolható tartalma, s nincsenek olyan törvényhozási eszközök, melyek *közvetlenül* megoldására hatnának. Képletesen kifejezve ezt mondanám: ha az agrárkérdés, a nemzetiségi kérdés, a közigazgatási kérdés a magyar társadalomnak gyulladásos sebe, melyet pontosan meghatározható kirurgikai eszközökkel operálni lehet és kell; az úgynevezett zsidókérdés csak egyéb beteg részek által előidézett súrlódási lob vagy anyagcserezavar, mely közvetlenül, lokálisan nem gyógyítható, hanem csakis egy egész sereg távolabbi jelenség átalakításával küszöbölhető ki.

A zsidókérdés ugyanis semmi egyéb, mint egy esztétikai, vallási, világnézetbeli, szóval faji – történelmi és nem biológiai értelemben használva ezt a szót – súrlódásokkal komplikált csoportantagonizmus. A társadalom minden csoportja ugyanis többé-kevésbé a latens vagy a nyílt küzdelem és ellentét állapotában él a társadalom minden más csoportjával szemben. Proletárok és kapitalisták, gazdák és gyárosok, parasztok és nagybirtokosok, iparosok és financier-k, a különböző nemzetiségek és vallások, város és falu, tudományos, művészeti és politikai társaságok, pártok és irányok egymás mellett létezése és működése szükségképp súrlódásokra vagy összeütközésekre vezet. Különösen a gazdasági ellentét az, mely élesebb és elkeseredettebb rivalitások oka szokott lenni. Mindenütt, ahol ez a gazdasági ellentét többé-kevésbé világos megértésre és

felfogásra talál: az általa kiváltott küzdelmek mindinkább racionális formák között jelentkeznek, mint a tőke, a munkabér és a földjáradék harca, bár itt is mindenütt és mindenkor fennforog az a szinte biológiainak nevezhető törekvés: ezeket a gazdasági ellentéteket érzelmi és ideológiai cégér alá bújtatni. *Felekezeti vagy faji kérdést azonban ezekből az ellentétekből csak ott lehet csinálni, ahol egy-egy érdekellentétet különösen szemet szúró mértékben egyetlen faj vagy nemzetiség képvisel.* Minthogy pedig nálunk – jól ismert történeti okokból – a *haute finance* és a kereskedelem túlnyomó mértékben zsidó foglalkozás, az ezen működésekhez tapadó érdekellentétek könnyen öltenek felekezeti vagy faji színezetet a néplélek azon általános hajlamánál fogva, mely a nehezebben kimutatható és átlátható racionális összefüggéseket konkretizálni és szimbolizálni szereti. Így lesz az uzsora nálunk „zsidó uzsora", a tisztességtelen verseny „zsidó verseny", a mozgótőke növekedő befolyása „zsidó befolyás", az általa szükségképp fejlesztett nemzetköziség „zsidó kozmopolitizmus", a nagyvárosi gócok által létrehozott lazább nemi morál „zsidó szabadosság", a kávéházak felületes társalgási modora „zsidó szellemesség": szóval egy egész csomó jelenség kizárólag zsidó etikettet kap nálunk, amelyek a külföldön – legalábbis ekkora kizárólagossággal és egyöntetűséggel – már nem könyvelhetők el pusztán a zsidók számlájára.

Mármost ezeket a gazdasági és politikai ellentéteket, társadalmi és ízlésbeli antagonizmusokat nem küzdik ki szigorúan abban a szférában, melyhez azok tényleg tartoznak, hanem az emberi természet előbb említett hajlandóságánál fogva egy téves általánosítás segítségével elsősorban faji kérdést csinálnak belőlük, s a tulajdonképpeni alapvető ellentétet a zsidó faj ellenszenves tulajdonságaival helyettesítik. Az ezeréves gettóizoláció ugyanis szükségképp olyan tulajdonságokat is hozott létre a zsidóság túlnyomó többségében, melyek az uralkodó keresztény kultúrára nézve idegenek, kellemetlenek vagy ellenszenvesek. Így például a túlzott racionalizmus a fizikum kifejlesztésének rovására; a földdel való közvetlen és generációkon át tartó kontaktusból eredő nagyobb nyugalom, ösztönszerűség és

intuíció gyakori hiánya; a tipikus városlakó kegyeletlensége és tradiciónélkülisége; a finomabb társadalmi érintkezésekből és a politikai hatalomból kizárt faj antigentlemanlike-sége, mely a túlzott alázatosság és a túlzott tekintetnélküliség extrémjei között ingadozik; a zsidó faj nagyobb izgékonysága, mozgékonysága, hangossága, irritabilitása a nomádok és a parasztok hallgatagabb és béketűrőbb ivadékai között, nagyobb feltűnési és fitogtatási vágya; a minden más érvényesülési lehetőségtől elzárt faj pénzsóvársága, mint amely számára a politikai hatalom és társadalmi érvényesülés szinte egyedüli útját jelentette; a politikailag és társadalmilag évszázadok óta elnyomottak ravaszabb és megalkuvóbb magatartása a brutális hatalmasokkal szemben; a városi faj nagyobb szexuális kifinomodottsága és izgatottsága a falusi a-erotikus vagy antierotikus szexualitással szemben, nagyobb ínyencsége és differenciáltsága minden téren (kivéve a természet misztikus erőinek antiracionális élvezetében: pl. Faust II. részét a zsidó szellem legszélsőbb antagonizmusának érzem); az évszázados nyomást kísérő évszázados elfojtott és befelé forduló maró kritikának, hangtalan révolte-nak, fogcsikorgató szarkazmusnak, minden hatalom és külső tekintély gyűlöletének szinte eruptív felszabadulása, mely még a zsidóság azt a részét is a szíve mélyén bizalmatlanná, arrogánssá, gyűlölködővé teszi a környező keresztény kultúrával szemben, mely utilitarisztikus okokból abba beolvadni, azzal asszimilálódni akar; a sok méltatlan üldözés, mellőzés, kinézés által épp a zsidóság legjavában állandóan élesztett gyűlölet a protekciósok és a monopolisták ellen, mely bizonyos faji szolidaritást teremt azokban is, akik világnézetben és életstandardban már rég nem zsidók... ezek és hasonló tulajdonságokból szokta a rövidlátó tömeg az említett gazdasági, társadalmi és politikai ellentéteket megmagyarázni. És ha legalább ezeket a tulajdonságokat higgadtan szemügyre venné. De nem, ez már túlságos lélektani finomságot involváló attitűd volna. Ehelyett sokkal könnyebb egy csomó félig vagy rosszul megfigyelt zsidó tulajdonságot valami rejtelmes faji miszticizmusba vagy romantikába összefoglalni. Mások meg azt mondják, hogy hogyan lehetne az említett zsidó tulajdonságokat

elsősorban történelmi okoknak és milieu-hatásoknak tulajdonítani akkor, amidőn ezek az okok és hatások már rég megszűntek, míg a tulajdonságok változatlanok maradtak. Nem menve itt be annak vitatásába, hogy ez a megfigyelés helyes-e, s a szerzett tulajdonságok örökletes voltának vitakérdését is érintetlenül hagyva, ez az ellenvetés kellő magyarázatra talál *a társadalmi átöröklés* tényében, vagyis abban a jelenségben, hogy bizonyos történelmi okok olyan kollektív ideológiákat (elsősorban *nevelési tradíciókat*) hoznak létre, melyek igen sokáig eleven erők maradnak az azokat létrehozó okok megszűnése után is.

Természetes, hogy az évszázados gettóelzárkózottság, a politikai hatalom kegyetlen nyomása, a társadalmi bojkott ostorcsapásai által a zsidóságban létrehozott különleges tulajdonságok azt eredményezik, hogy a szellemi produkció minden ágába, de *különösen az irodalmi termelésbe a* zsidó írók olyan hangot, nüanszokat, formákat, egyszóval esztétikai szelekciót vittek be, mely nem mindig szerencsés, s melyet a tradicionális magyarság magára nézve ellenségesnek érez. És itt többről van szó, mint a város és a falu ellentétéről. Egyáltalán nem lehet azt mondani, hogy a falusi Arannyal és Petőfivel szemben itt csupán egy városi irodalom kezdődött, mert ez egy nagyon felszínes megfigyelés volna. Ezen milieu-ellentéten túlmenő különbségek is vannak itt, melyek a természethez való viszonyra, a megismerhetetlenre, az ösztönszerűre, az *eminenter agybeli és eminenter érzékszervbeli kultúra* különbségeire vonatkoznak. Éppoly kevéssé lehet szó, hogy itt csak tartalombeli vagy világnézetbeli különbségekről, a modernség vagy a radikalizmus fokáról beszélhetünk. Aki így gondolkodik, az éppen nem látja a finomabb különbségeket. Elvégre Zola és Tolsztoj forradalmibb írók voltak, mint az összes zsidó íróink, anélkül hogy velük valami benső hasonlóságot mutatnának.

Egy nagyon elmélyedő lélektani tanulmányt tenne szükségessé az irodalmi zsidó psziché mibenlétének meghatározása, s ezen belül a magyarországi zsidóé egy külön fejezetet képezne. De kétségtelen, hogy léteznek ilyen átmeneti faji tulajdonságok – évszázados kons-

tans környezeti hatások és történelmi adottságok átöröklött és nevelt szintézisei –, s ezek a tradicionális magyarságot annál inkább irritálják, mivel oly országokban, melyeknek túlnyomóan városi kultúrája van, ez az ellentét kevésbé érezhető, mint nálunk, ahol a társadalmi élet még mindig nagyon erősen falusi összetételű. Ez a tény egyszersmind egy további ellentétnek adja okát. *Törzsökös magyar városi kultúra még mindig alig létezik.* Az elméknek a városi élet és nemzetközi érintkezés által okozott nagyobb csiszoltsága, gyorsabb reagálási képessége, a *novarum rerum cupiditas* jóval nagyobb mértékben vált a zsidóknak s egyéb idegen bevándoroltaknak javára, mivel a magyar uralkodó osztály politikai és társadalmi monopóliumai élvezetében sokáig távol tartotta magát attól, hogy a városi kultúrából mint egyenrangú fél vegye ki a maga részét. A magyar parasztság széles tömegeiből kikerülő nagyszerű erőknek érvényesülését csaknem lehetetlenné tette a magyar feudális politika, a nemzetiségi kérdés megmérgezett állapota pedig azt eredményezte, hogy a kényszerasszimiláció megnehezítette azt a békés, természetes, spontán asszimilációt, mely új, törzsökös, földszagú, *bodenständig* falusi értékeket (mint egykor Petőfi és Kossuth) vitt volna be a magyar kultúrába. Ezek az összefüggések azt is megmagyarázzák, hogy miért szerepel a magyarországi zsidóság olyan túlságos, számbeli és reális kultúrerőivel arányban nem álló százalékszámmal minden kulturális mozgalomban, épp azon körök kétségbeesésére és felháborodására, melyeknek antidemokratikus paraszt- és nemzetiségi politikája elsősorban okozza ezt a feltűnő inkongruenciát.

Hogy a zsidókérdésnek ez a hevenyészett beállítása megközelíti a realitást, azt a nemzetiségi problémával való rokonsága bizonyítja. A nemzetiségi kérdés lényege nálunk a nemzetiségi paraszttömegek gazdasági és közigazgatási ellentéte a környékbeli latifundistákkal és a nemesi közigazgatással. Ez az ellentét azonban – elsősorban épp a nemzetiségi tömegek primitív differenciálatlansága folytán – faji színezetet kap, s minden, ami a nemzetiségekben idegen érzelmi, esztétikai, szenzibilitásbeli, tradicionális tónus van, az külsőleges faji romantikával takarja le a gazdasági, közigazgatási, nyelvi stb. riva-

litásokat. Azt lehetne mondani, hogy a zsidókérdés egy paraszti Hinterland s ennélfogva külön nyelvi törekvés nélküli nemzetiségi kérdés, melyet viszont a külön vallás és a külön fajiság élesebben húz alá, mint a többi nemzetiségi kérdést. (Ellenben ott, ahol a zsidóság kompaktabb tömegekben él, mint például Orosz-Lengyelországban, a zsidókérdés a nemzetiségi kérdés összes jellemvonásait magára veszi, az idegen faj és vallás által még kiélezettebb formában.)

Ha ezek a sajnos nagyon vázlatszerű megállapítások igazak: világos, hogy a zsidókérdést csak oly tényezők hatása enyhítheti s fokozatosan kiküszöbölheti, amelyek vagy a keresztény társadalom eliparosodását, elvárosiasodását, minden szellemi mozgalomban való fokozott részvételét eredményezik, vagy csökkentik a zsidóságnak érzelmi és esztétikai távolságát a nemzeti társadalomtól.

Az első motívumsor egybeesik Magyarország demokratizálásával. Minden, ami előmozdítja az agrár Magyarország indusztrializálódását, minden, ami fokozza az osztályok természetes differenciálódását a gazdasági motívumokat öntudatosan alig ismerő primitív homogenitással szemben, minden, ami fejleszti az ország paraszti alapjának erejét és szívósságát, *s így lehetővé teszi, hogy az ősi paraszti reservoir, a nemzetnek ez a kiapadhatatlan erkölcsi kincsesbányája, minél több s minél kiválóbb parasztivadékot vigyen be a szellemi erők küzdőterére, s ezáltal csökkentse a zsidóságnak a normális arányszámát némely értelmi foglalkozásban,* minden, ami megteremti a nemzetiségi béke s ezáltal a nemzetiségek és a magyarság közötti szellemi és erkölcsi kooperáció lehetőségeit: mindaz okvetlenül a zsidókérdés enyhítése és eliminálása irányában dolgozik.

A második motívumsor egybeesik a zsidóság testi, erkölcsi és szellemi fölemelésével. Minden, ami gyengíti a spintizáló racionalizmus egyoldalú uralmát a test és a lélek görög harmóniája felett; minden, ami előmozdítja a zsidóság intenzív és egyenrangú érintkezését a keresztény társadalommal, s ezáltal külső sliffre és erkölcsi diszciplínára vezet; minden, ami lehetővé teszi a zsidóságnak érvényesülését a kereszténnyekkel egyenlő lehetőségek mellett az összes álla-

mi, vármegyei és községi hivatalokban, s ezáltal a kereskedelmi és szabad pályákra való túlzott tódulásokat csökkenti; minden, ami közös nemzeti és európai kultúránk levegőjével teliti a zsidóságot: tehát ma már nem a vallás, mely régi kizárólagos uralmát elveszítette, hanem az európai élet közös szociális, metafizikai és filozofikus atmoszférája; minden, ami diszkreditálja régi merev dogmák, szertartások, rituálék hitelét; minden, ami közelebb hozza a zsidóságot a föld és a természet ösztönös szeretetéhez a nagyvárosok sivár kávéházkultúrájával szemben (persze egy zsidó paraszti vagy kézművesosztály kényszerű teremtése utópia, mint minden, ami fejlettebb pszichikai energiákat durvábbakba akar visszavezetni); szóval minden, ami megbontja az évszázados gettó érzelmi, intellektuális és esztétikai különszerűségét, s ami kiviszi a zsidóságot az egyetemes nemzeti s ezen át az egyetemes nemzetközi élet vérkeringésébe a zsargon, a talmudisztika, a spintizálás, az egzotikus viseletek, a szűkös tradicionális ideológia romjain... mindez a zsidókérdés enyhítésére és fokozatos kiküszöbölésére vezet.

Nem hiszem, hogy a zsidókérdés Magyarországon valaha is egy zsidó nemzetiségi kérdés feszültségét vegye fel. Hiányzik ehhez a paraszti Hinterland, sőt az orosz–lengyel kérdés patologikus zsidó városképződményei sem jöhetnek létre. Nem látom, hogy minő törvényhozási intézkedésekkel kellene vagy lehetne a zsidók természetes asszimilációs folyamatát gyorsítani vagy erősíteni. Hogy az uzsora ellen küzdeni kell, hogy a bankplutokrácia ellen küzdeni kell: az ilyen intézkedéseknek nem lehet felekezeti tendenciájuk, mert mindjárt elhibáznák céljukat. És ha egyesek, nem alaptalanul, a keleti zsidóbevándorlás ellen kértek volt törvényes védőbástyákat, ez a törekvés is elvesztette úgy elméleti, mint gyakorlati jogosultságát a dicsőséges orosz forradalom óta. *Az orosz demokrácia gyorsan és nagyobb nehézség nélkül fogja megoldani a maga zsidókérdését, s egyben távol fogja tartani tőlünk a zsidókérdés elmérgesedését.* Egyszerűen azért, mert a zsidó páriák útja többé nem fog hozzánk vezetni az orosz szolgaságból a viszonylagos magyar szabadság felé. Ellenkezőleg, a legkisebb szociális nyomás oppenheimeri törvénye szerint

a háború után az orosz zsidóknak minden okuk meglesz odahaza maradni, és nagyszerű hazájukban jól érezni magukat. Az orosz demokrácia éppúgy meg fogja oldani a zsidókérdést a békés asszimiláció szellemében, mint ahogyan a nyugati demokráciák jórészt megoldották, *s ezáltal tehermentesíteni fogja Közép-Európát s elsősorban Magyarországot a zsidókérdés végleges elintézésében.*

Ehhez a folyamathoz nem kellenek sem speciális törvények, sem társadalmi intézmények. A keresztény társadalom adjon minél teljesebb demokráciát, minél becsületesebb jogrendet, minél fairebb érvényesülési lehetőségeket minden polgára számára. A zsidóság pedig egyre fokozódó műveltséggel, egyre diszciplináltabb modorral, a közös nemzeti és nemzetközi kultúránk egyre vérbelibb átértésével s megszeretésével – persze nem a soviniszta-reakciós társaság receptje, de a modern humanizmus és filozófia szellemében, szóval nem a nacionalisták, de a Goethék receptje szerint – ne legyen többé külön test, régi gettómaradvány, hanem ugyanazon nemzeti és nemzetközi vérkeringésnek öntudatos és öntudatlan átélője.

H. Sz. 1917. II. köt. 96–100. Aláírás: Dr. Jászi Oszkár egyetemi magántanár, a Társadalomtudományi Társaság alelnöke.

A H. Sz. szerkesztősége 1917 májusában körkérdést intézett a magyar tudományos, irodalmi és közélet számos képviselőjéhez. Ebben három irányító jellegű kérdés szerepelt:

„1. Van-e Magyarországon zsidókérdés, és ha igen, miben látja annak lényegét?

2. Mik az okai a zsidókérdésnek? A magyar társadalom minő jelenségei, a magyarországi zsidók, illetve nem zsidók minő társadalmi viszonyai, intézményei, tulajdonságai, szokásai azok, melyek szerepet játszanak a zsidókérdés előidézésében?

3. Miben látja Ön a magyarországi zsidókérdés megoldását, minő társadalmi vagy törvényhozási reformokat tart szükségeseknek?"

A körkérdés eredményeit a H. Sz. 1917 augusztusi száma ismertette, egyrészt egy – nyilván Jászi által szövegezett – szerkesztői összegezés formájában, másrészt közölve a beérkezett válaszokat, három csoportba osztva szerzőiket: I. akik szerint nincs zsidókérdés, II. akik szerint van zsidókérdés, és III. akik érdemleges választ nem adtak. Jászi válasza a II. csoportba tartozott.

Radikalizmus és nemzeti eszme

A debreceni függetlenségi párt április harmadiki határozata, mely a Hajdú megyei függetlenségi párt állásfoglalásával egyetértőleg újra kibontja „a szabadelvű demokratikus, újabban úgynevezett radikális eszmék" zászlaját, nevezetes mérföldjelzőt jelent nemcsak a Károlyi-féle függetlenségi párt, de az egész magyar demokrácia történelmében is.

Íme, a nagy *in integrum restitutio* folyamata végre megindult. A magyar Alföld függetlenségi népe impozáns erővel követeli annak a munkának a keresztülvitelét, melyet Justh Gyula és Károlyi Mihály annyi akadállyal küzdve kezdeményezett: vissza kell térni a függetlenségi pártnak nagy szabadelvű, demokrata és szociális hagyományaihoz. A függetlenségi eszme minden komoly úttörője ugyanis tisztán látta, hogy ez a gondolat csak úgy valósítható meg, ha céltudatos gazdasági, társadalmi és kulturális politikával erőssé és öntudatossá tesszük az ország népét. Ezért jelentett egyet a nagy függetlenségi nemzedék öntudatában Magyarország önállósága és népének szabadsága. A katonai és gazdasági függetlenség csak a népies energiák nevelésének, erősítésének és felszabadításának eredménye lehet. Ezért követelte a régi függetlenségi párt, közjogi programja mellett, mindazokat a demokratikus intézményeket, melyeket ama kornak legfejlettebb közvéleménye uralt.

Abban a mértékben azonban, amelyben a kiegyezés után a konzerválás, sőt a reakció munkája megindult; abban a mértékben, melyben a nagybirtok és a klerikalizmus elkezdette 1848-ban elvesztett pozícióit visszahódítani; melyben a kifejlődött finánckapitalizmus egyre szorosabb frigyre lépett a feudalizmussal, s a bankárokból grófok és a grófokból bankárok lettek; melyben konzervatív főurak,

üzletes fiskálisok és antiszemita hecckáplánok kezdtek befurakodni a függetlenségi párt ősi paraszti és liberális fundamentumaiba; melyben a függetlenségi politika kitűnő áfiumnak bizonyult a nép fokozódó szociális elégületlensége elkábítására: ugyanabban a mértékben halványult és hallgatott el a párt demokratikus és szociális tartalma, függetlenségi programja pedig apró-cseprő közjogi csatározásokban merült ki.

A függetlenségi gondolat a párt eme feudális-klerikális átalakulásában éppúgy meghamisult, mint a liberális gondolat. Ami természetes is. Hisz ami a függetlenségi gondolatban nem frázis és taktikai fogás, hanem maradandó érték, az nem jelenthet mást, mint a szabad, életerős, öntudatra jutott nép teljes önrendelkezési jogát az állami s gazdasági élet minden megnyilvánulásában.

Ámde a konzervatív-reakciós körök épp ettől a szabad, életerős, öntudatra jutott néptől féltek, mely egyedül lehet képes Magyarország függetlenségét megvalósítani. Az ő céljuk a nép régi gazdasági és erkölcsi kiskorúságának fenntartása volt szűk politikai jogokkal, a nagybirtok és a bankok előjogainak fenntartásával, a mindenféle klerikalizmus fejlesztésével. Természetesen, egy ilyen anyagi és szellemi pórázon vezetett néppel nem lehet igazi függetlenségi politikát csinálni, hanem csak holmi soviniszta jelszópolitikát, mely eredménytelen és kilátástalan közjogi szélmalomharcokkal izgatta fel az ország hiszékeny közvéleményét, mialatt a latifundiumok és a bankok politikai monopóliuma akadálytalanul gyarapodhatott. Így jött létre a függetlenségi pártnak az az új lelki alkata, mely éppoly kevéssé akart tudni liberális egyházpolitikáról, mint általános választójogról. A közjogi politika felfalta a szabadelvű politikát, a Kossuth Lajos és az Irányi Dániel szellemét száműzte az Apponyi Albertek és a Polónyi Gézáknak türelmetlen, soviniszta és klerikális nacionalizmusa. A függetlenségi párt holtpontra jutott: egyetlen komoly lépést sem tehetett sem a függetlenség, sem a demokratikus haladás irányában.

Justh Gyula volt az első, aki ezt a tarthatatlan helyzetet – már az egyházpolitikai viták alatt – tisztán felismerte, s átlátta annak

égető szükségét, hogy a függetlenségi eszményt ki kell szabadítani a klerikális-nacionalista ingoványból, és azt újra a népjogok kősziklájára kell alapítani. Károlyi Mihály híven követte Justh Gyula útmutatásait attól a perctől kezdve, melyben Tisza államcsínyjének hatása alatt a magyar alkotmány papirosgaranciáinak értéktelenségét világosan észrevette; majd pedig a világháború rettenetes kálváriája közepette még jobban megacélosodott demokratikus meggyőződése, amikor véresen eleven tudatára ébredt annak, hogy az igazi nemzeti erő nemcsak összefér a becsületes, pacifista nemzetköziséggel, de jövő sorsa elválaszthatatlanul össze van azzal forrva.

Eme vezérek hatása s a kor szellemének növekedő kényszere alatt megindult tehát a függetlenségi párt modernizálásának a folyamata. És mi sem mutatja jobban ama nagy függetlenségi nemzedék liberális és szociális lendületét, mint az a tény, hogy ez a modernizálás csaknem minden ponton visszatérést jelent a negyvenes évek politikai hagyományaihoz.

Ámde a lelkek visszagyúrásának ez a munkája nem volt könnyű, s ma is súlyos akadályokba ütközik. A függetlenségi párt grófi és klerikális új zászlótartói oly alaposan elfelejtették a párt igazi programját és tradícióit, hogy az osztályparlamentet ostromló új eszméket – a 48-as átalakulás nagy mozgatóerőit – mint hazátlanokat, mint istenteleneket, mint nemzetmegrontókat feketítették be. És valóban, ezek a törekvések soká csak a szocializmus és radikalizmus soraiban találtak tűzhelyre, úgyannyira, hogy azok végül a köztudatban mint radikális eszmék nyertek polgárjogot, jóllehet alig van közülük egy is, mely ne a 48-as renaissance érckészletéhez tartoznék.

Ilyen körülmények között alig lehet túlbecsülni ama tény tömeglélektani horderejét, hogy most íme az Alföld színmagyar és kálvinista hitében megingathatatlan népe mint apáink ősi, függetlenségi végrendeletét akarja keresztülvinni a feudális rétorok és a klerikális prókátorok által hazátlannak és vallástalannak kikiáltott radikális programot.

Íme, a magyar városok legfejlettebb intelligenciája és a gyárak munkásnépe immár nincs egyedül az alapvető demokratikus és szo-

ciális követelményekért való küzdelmében. A nagy magyar rónaság parasztvárosai és tanyái nem csak magukévá teszik az általános választójog, az állam és egyház szétválasztása, a közoktatás államosítása, a népjóléti minisztérium, a kötelező népbiztosítás, a progresszív adózás, a hitbizományok eltörlése, az egyházi javak szekularizációja és a nagybirtokokat felosztó agrárreform egész radikális programját, nem csak a függetlenségi program integrális alkotórészeként ismerik el azt, de egyenesen ehhez a feltételhez fűzik a függetlenségi párthoz való csatlakozásukat.

Az sem véletlenség, hogy ennek a liberális, demokrata, radikális politikának függetlenségi programja is egészen másként fest, mint a régi konzervatív irányú. Nincs itt szó többé formulákról és rezolúciókról, címerekről és kötőszókról, hanem tisztán és világosan Magyarország teljes önrendelkezési jogáról. És az alföldi demokrácia itt is világosabban értette meg a kor szavát, mint a közjogi szőrszálhasogatások elvénült virtuózai. A lövészárkokból új szél fú, és ezt üzeni: Európa legfejlettebb közvéleménye teljes önrendelkezési jogot követel minden nemzet számára. Hogyan érhetné be a fejlettebb, erősebb, öntudatosabb Magyarország kevesebbel, mint a litvánok, kurlandiaiak, finnek, lengyelek, ukránok, csehek és délszlávok? A magyar nép, mely mindig lelkes barátja volt minden nemzet függetlenségének – Kossuth Lajos hatalmas emigrációs programja erre a tanú –, hogyan mondhatna le a maga függetlenségéről?

Ezt az új demokráciát és ezt az új függetlenséget hirdeti a debreceni manifesztum. És érdekes tünete a mai helyzetnek és az átalakuló közléleknek, hogy e szép program megalkotói gyakran hangsúlyozzák annak magyar és nemzeti jellegét. Mi sem mutatja jobban az évtizedeken át űzött feudális kútmérgezés által megzavart közvéleményt, mint az, hogy még a magyar Alföld is szükségét érzi a soviniszta métely hirdetőivel szemben hangsúlyozni a maga magyar és nemzeti voltát. Debrecen a feudalizmussal szemben hűségi esküt tesz magyarságáról. Ebben valami nagy történelmi pikantéria van. Az idegen feudális kalandorok és szerencsevadászok utódai, akiket nagyrészt osztrák érdekek hoztak ide, s jutalmaztak nagy földbir-

tokokkal, címekkel és állásokkal a kuruc magyar nép és a kisebb nemesség elleni küzdelemben, valamint az általuk alkalmazott bugris, zsidó és renegát tollforgatók oly sikerrel kürtölték egy fél évszázadon át soviniszta-klerikális ideológiájukat, oly sikerrel kompromittálták, mint haza- és vallásellenseket, a modern demokrácia eszméit, hogy Debrecen és a magyar Alföld honmentő kálvinista népe szükségesnek érzi hangsúlyozni, hogy ő nem nemzetellenes és istentagadó. Mintha a nap szükségét érezné védekezni, hogy ő nem a sötétséget és a nedvességet szolgálja!

Világ, 1918. április 7. Aláírás: Jászi Oszkár

A társadalmi radikalizmus és a függetlenségi törekvések újraegyesítéséhez, amelyért Jászi több mint egy évtizede küzdött, ezekben a hónapokban értek meg a feltételek. Károlyi és Jászi között 1917 vége óta megvolt az elvi egyetértés (lásd Károlyi: Egy egész világ ellen. Bp. 1965. 239. és Az új Magyarországért. Bp. 1968. 362–363., valamint Jászi: Magyar kálvária, magyar föltámadás. Bécs 1921. 7.). A cikk annak a szoros összefogásnak a meghirdetése volt, amelyet Károlyi és Jászi néhány héttel később, 1918. május 26-án jelentett be egy nagyváradi nagygyűlésen, s amely 1918 októberében a Nemzeti Tanács megalakításában öltött testet.

in integrum restitutio: eredeti, teljes alakjában való helyreállítás.

Tisza államcsinyjének hatása alatt: az 1912. június 4-i parlamenti puccsra céloz, amikor Tisza, mint házelnök, rendőri erők bevetésével tisztította meg a parlamentet az obstruáló ellenzéktől.

Beszéd Szabó Ervin ravatalánál

1918. október 2-án

Látjátok, ilyen a szép élet: tiszta célok felé tiszta eszközökkel haladó, friss megismerésben naponta újjászülető, az egész világ vérkeringését magában átölelő, az Eszme keresztjét derülten viselő, minden vereség és minden győzelem által új erőkifejtésre serkentett heroikus és lendületes alkotómunka.

Látjátok, ilyen az igazi morál: a kis alkuvásokat és gyatra kompromisszumokat megvető, a hatalmasokkal és a csőcselékkel nem törődő, az utilitarista számvetéseket lenéző, minden friss és szabad energiát a szellem oltárára tevő, az életet fejleszteni és kiterjeszteni akaró, csak a lélek szabad rendeléséből ránk mért feladat hű teljesítését néző, vidám és mindennap megújuló áldozat.

És látjátok, ilyen a szép halál: meg nem tört lélekkel és fiatal reményekkel, semmit abba nem hagyva, és semmiről le nem mondva, friss kontaktusban a teremtő lendülettel, a régi szeretettel és a régi hittel a már rosszul verő szívben, a Jövő bíbor horizontjai felé irányított utolsó megtört szemsugarakkal való visszatérés a minden élet forrásához.

S hogy ilyen volt élete, morálja és halála egy feslett társadalomban, melynek minden igyekezete a siker, a pénz, a hatalom és az alacsony örömök felé fordul: ez tenné a mi barátunk akarását, munkáját és küzdelmét dús erkölcsi örökségünkké még akkor is, ha mit sem valósított volna meg küldetéséből.

De máris érnek lankadatlan munkájának szép tudományos és politikai gyümölcsei. Hogy a fiatal nemzedék, a Jövő Magyarországa többé nem hajlandó kritika nélkül elfogadni a Csák Máték értékítéleteit; hogy a nemzeti érzület követeléseit csak egy magasabb nemzetközi világrend ésszerű kereteiben kész elismerni; hogy még a

szocializmust sem akarja akceptálni egy oligarchikus államrend kezéből; hogy a forradalmat nem tekinti többé gyomorkérdésnek, de a lélek legmélyebb értékei átalakítása ügyének; hogy nem hisz többé az emberi dolgok mechanisztikus lepergésében, hanem a Szellem célkitűző lendületében, mely a molest megfékezi és irányítja: ebben az oly sokat ígérő új magyar lélek kiformálásában senkinek sem volt nagyobb része, mint a mi barátunknak.

Ezért szervezett, kutatott, írt, agitált, tanított és beszélgetett. Önála a magánélet és a közélet szinte egy volt. Miként a görög filozófusok, a társas érintkezés egyszerű tényeit is képes volt az eszme szolgálatába állítani. Örömei és szórakozásai sohasem voltak az élete tulajdonképpeni céljai (és *ezért* gyűlölte a burzsoát, és *ezért* féltette egyre jobban az elfiliszteresedéstől szocializmusát), hanem csak a Sors által küldött varázslámpák az egyéniség útjának tisztább megjelölésére.

A mi barátunk sosem tért le erről az útról. Az Árva megyei kis házból kilépve, nyílegyenesen haladt a moszkvai szovjetakadémiáig. És nem véletlenség, hogy a vérző Oroszország borzalmas, de fenséges lelke jobban megértette a mi barátunk értékét és szellemét, mint a dunai álmos alkuvások országa. Hisz a Szabó Ervin lénye az orosz propagandisták és forradalmárok vérrokona volt, minden marxizmusa dacára is, mely inkább rend- és pontosságszeretetének a módszere volt, míg apostoli heve béklyónak érezte a gazdasági determináltságok uralmát.

Ha valami fájhat nekünk, barátainak és küzdőtársainak, ebben a rövidsége dacára is szép, teljes és befejezett pályában – mert annak művészi lezártságát érintetlenül hagyta a halál –, csak az, hogy korábban kellett eltávoznia, semmint megérte a ma dúló világkrízis végső eredményeit, melynek értelmét és logikáját a tudós kíváncsiságával és a moralista nyugtalanságával kereste.

Milyen fájó, hogy már nem szemlélhette Németország parlamentarizálódását, nem olvashatta Wilsonnak egy új korszak pirkadását jelentő utolsó üzenetét. Pedig ezek az események csak elő-

hírnökei még nagyobbaknak, átfogóbbaknak és egyetemesebbeknek...

S milyen veszteség, hogy nélkülözni fog kelleni tisztánlátását, bátor szavát és áldozatkész lelkét azokban a nagy és végső csatákban, melyek előttünk állanak az európai Magyarország kivívásáért.

De azért nem fogsz hiányozni, kedves Ervinünk, Te sem az utolsó rohamnál. Nemcsak tanításaid élnek bennünk, de épp hiányod, nagy, fájó hiányod növelni fogja felelősségérzetünket, a dacot és a kitartást a nyugati Magyarország ellenségeivel szemben...

Nem fogsz csalatkozni munkád és küzdelmed társaiban.

Íme, a válás keserves perceiben üzenjük neked: Ez az ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad. Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad. Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad.

Ígérjük Neked a költővel végső búcsúul:

Vagy bolondok vagyunk s elveszünk egy szálig,
Vagy ez a mi hitünk valóságra válik!

Isten Veled! És most leteszem sírodra a Társadalomtudományi Társaság, a Társadalomtudományok Szabad Iskolája és a *Huszadik Század* koszorúját.

Világ, 1918. október 3.

A temetésen, Jászi előtt, a főváros nevében Harrer Ferenc alpolgármester, a Fővárosi Könyvtár nevében Madzsar József aligazgató, a Szociáldemokrata Párt nevében Kunfi Zsigmond búcsúztatta Szabó Ervint.

A MAGYAR OKTÓBER

Magyarország népéhez!

A Nemzeti Tanács Kiáltványa

Az abszolutizmus, az osztályuralom és a nemzetiségi elnyomás átkos politikája végveszélybe sodorta Magyarországot.

A vakmerő könnyelműséggel és öntelt rövidlátással felidézett háború nemzetünk legjavát céltalanul vágóhídra vitte, és felőrölte az ország népének legértékesebb szellemi és anyagi erőforrásait. Ugyanez a nyegle, szűkkeblű és fennhéjázó politika az egész művelt világot a magyarság ellenségévé tette, mert az egész országot és az egész népet felelősségre vonják az osztrák abszolutizmus, a feudalizmus és bankuralom bűneiért. Ugyanakkor, amikor az ellenséges haderők már határainkat szorongatják, egyidejűleg szörnyű népítélet van kialakulóban Magyarország jövő sorsa felett.

E rettenetes helyzetben vezérek és irányító nélkül áll a magyar nemzet az előnyomuló ellenség s a már-már bizalmukat vesztett nemzetiségeink kettős frontja között. A nyolc év előtt pénzzel, erőszakkal és korrupcióval összehozott magyar parlament minden szellemi és erkölcsi tekintély nélkül áll úgy idehaza, mint a külföld előtt, a belőle kikerült elvtelen, ígéreteit megszegő, programtalan, most már megbukott kormány pedig a közgyűlölet és közmegvetés tárgya lett. Akkor, amikor egész nemzeti és kulturális sorsunkról fognak dönteni; amikor új, erőtől duzzadó nemzeti államok alakulnak ki határainkon, amikor a nemzetek önrendelkező joga alapjaiban fogja felforgatni a régi alkotmányokat: ugyanakkor nálunk tovább tombol a vak osztályönzés s a nemzetieskedő elfogultság szelleme: ugyanakkor olyan parlament és kormány rendelkezik jövőnk felett, mely semmiféle nemzeti és szociális érdeket nem képvisel, amely csupán szűk osztály- és csoportérdekeltségek, valamint idegen külpolitikai erők veszedelmes játékszere.

Ily körülmények között az alulírt pártok, mint az ország valóban demokratikus erőforrásainak egyedüli politikai szervezetei, súlyos erkölcsi felelősségünk teljes tudatában elhatároztuk, hogy megalakítjuk a

Magyar Nemzeti Tanácsot.

Központi szerve kíván ez lenni minden olyan mozgalomnak és törekvésnek, amely Magyarország megmentésére és korszerű újjászervezésére irányul.

Csakis egy alapjaiban megreformált, gyökeréig demokratizált, az új európai kultúrélettel közös vérkeringést folytató új Magyarország biztosíthatja egyrészt a magyar állam fennmaradását, másrészt pedig tisztes helyét a művelt nemzetek ama társaságában, mely egyedül hivatott tartós békét nyújtani a megkínzott emberiségnek.

Ezen országmentő céljai elérésére a Magyar Nemzeti Tanács minden párt-, osztály-, vallás-, nyelvi és faji szempontot félretéve számít minden dolgos és az ország érdekeit szívén hordó polgártársunk lelkes közreműködésére, mert csak a milliók testvéri szolidaritása lehet egy jobb és tisztább jövő forrása. Csakis a város és a falu testvéri szövetségéből születhetik meg az új Magyarország.

De a tiszta szándékú és jót akaró embereknek ez a szövetsége csak akkor lehet hatékony és eredményes, ha pontosan meghatározzuk azokat az alapelveket, amelyek a magyar népet a mai végveszedelemből kivezethetik. E célból a Magyar Nemzeti Tanács a következő pontokban foglalja össze ama legsürgősebb feladatokat, amelyek nélkül el se tudja képzelni az ország megmentését és a jobb jövő előkészítését.

I. A mai korrupt parlament és kormányrendszer, amelyben az ország nem képviseletét, de ellenségét látja – haladéktalanul eltávolítandó.

II. Késedelem nélkül biztosítandó Magyarország teljes függetlensége, úgy külpolitikai, mint gazdasági és katonai vonatkozásban.

A magyarországi seregek a külföldről visszahívandók, a külföldiek hazájukba visszarendelendők.

III. Az immár teljesen reménytelen háborúnak azonnal véget kell vetni, s a megkötendő békénél vagy fegyverszünetnél egyesegyedül Magyarország érdekeit szabad figyelembe venni, a német szövetség felbontásával.

IV. A képviselőházat azonnal fel kell oszlatni, és az új választásokat ki kell írni. Haladéktalanul törvénybe iktatandó a teljesen általános, egyenlő, titkos, a nőkre is kiterjedő választójog rendszere, mely a vármegyei és községi életben is tüstént keresztülviendő.

V. A népek önrendelkezési jogát késedelem nélkül biztosítani kell országunk nem magyar ajkú népei számára a wilsoni elvek értelmében, attól a reménytől áthatva, hogy Magyarország területi integritását ezek az elvek nemcsak nem veszélyeztetik, de biztosabb alapokra helyezik. A nemzetiségek kulturális és helyhatósági önkormányzata a lehető legmesszebbmenőleg kiépítendő, hisz a különböző kultúrák békés versenye csak javára lehet az ország minden népe anyagi, szellemi és erkölcsi fejlődésének. Ezen az új Magyarországon értelmét vesztené a nemzet és a nemzetiségek közötti régi megmérgezett különbség. Az ország az egyenrangú népek testvéri szövetségévé alakulna át, mert közös gazdasági és földrajzi összetartozás, nem pedig nemzeti féltékenykedés az, ami miatt fenntartani kívánjuk az ország területi integritását. Ezen összetartozás józan felismerésétől, nem pedig a kényszer erejétől várjuk azt, hogy az ország összes népei a régi sorsközösségben megmaradjanak.

VI. Biztosítani kell az egyesülési és gyülekezési szabadságot. A cenzúrát, amely immár nem véd semmiféle hadiérdeket, hanem csak önző párt- és osztálytörekvések leplezésére alkalmas, el kell törölni, és intézményesen kell biztosítani a sajtó- és gondolatterjesztés szabadságát.

VII. Általános amnesztia adandó minden politikai bűntett miatt elítéltnek, úgy polgárnak, mint katonának, a folyamatban levő politikai perek pedig beszüntetendők, úgy a polgári, mint a katonai bíróságoknál.

VIII. Megfelelő bel- és külpolitikai rendszabályokkal gondoskodni kell arról, hogy a fenyegető ínség elháríttassék.

IX. Nagyszabású, a népet földhöz juttató birtok- és szociálpolitikai reformokkal a dolgozó népnek, különösen pedig hazatérő katonáinknak életsorsát hatékonyabban javítani kell. A túltengő tőkefelhalmozás megakadályozandó és a közcélokra messzemenően igénybe veendő.

X. El kell ismerni az újonnan létrejött ukrán, lengyel, cseh, délszláv és osztrák–német nemzeti államokat, s meg kell őket győznünk arról, hogy a független és demokratikus Magyarország nemcsak nem ellenzi jogos életigényeik kielégítését, de kész velük minél bensőbb gazdasági és politikai szövetségre lépni, attól a meggyőződéstől vezetve, hogy ezek az államok is respektálni fogják a mi nem kevésbé jogos érdekeinket.

XI. Alkalmas képviselők kiküldésével gondoskodni kell arról, hogy a művelt külföld előtt kellő megvilágításba helyeztessenek a magyar demokrácia igazi céljai, és kidomboríttassék az a teljes érdekszolidaritás, mely a magyar népet a nem magyar testvérnépekhez fűzi.

XII. Az általános békekongresszusra Magyarország képviseletében oly férfiak küldendők ki, akik fenntartás nélkül barátai a leszerelésnek, a kötelező békebíróságnak és a nemzetek ligájának. A breszt-litovszki és a bukaresti békeszerződések megsemmisítendők. A háború és a béke kérdéséről a népképviselet döntsön.

Ezen égetően sürgős feladatok megoldásán kíván dolgozni a Magyar Nemzeti Tanács, s eme munkájában csatlakozásra hív fel mindenkit, aki becsületesen és utógondolat nélkül akarja az azonnali magyar békét, a demokráciát, a nemzetiségek egyenjogúsítását, a nemzetek szövetségét, a föld felszabadítását és a dolgozó nép erőit fokozó modern szociálpolitikát. Körök, egyesületek és szervezetek is jelentsék be kiküldötteiket.

Reméljük, hogy az ország más anyanyelvű népei is, hivatott megbízottaik útján, ezen a közös alapon velünk együtt fognak dolgozni az új Magyarország kivívásáért. Arról is meg vagyunk győződ-

ve, hogy ezt a Magyarországot megmentő és népét felszabadító programunkat a magyar katonaság is egész erejével támogatni fogja.

Végül felhívjuk az összes külföldi népeket és kormányokat, hogy minden Magyarországot érintő ügyben a mai kormányhatalom helyett, amely immár teljesen elveszített minden összefüggést a dolgozó magyarsággal, a Magyar Nemzeti Tanáccsal keressenek közvetlen kapcsolatot, mint amely egyedül hivatott ama magyar nemzet nevében beszélni és cselekedni, amelynek vére és munkája tartja fenn Magyarországot.

Csatlakozó bejelentéseket elfogad:
a Károlyi Mihály elnöklete alatt álló Függetlenségi és 48-as Párt (irodája IV., Gizella tér 2. szám);

a Magyarországi Szociáldemokrata Párt titkársága (VIII., Conti utca 4. szám);

az Országos Polgári Radikális Párt irodája (VI., Andrássy út 48. szám).

Annak jeléül, hogy fenti követeléseinket az ország egész népe helyesli és támogatja, e hó 27-én, vasárnap délután 3 órakor az Országház előtti téren gyűlést tartunk. Jelenjen meg ott mindenki, aki akarja a szabad, független, népeinek jogot és kenyeret adó Új Magyarországot.

Világ, 1918. október 26. (megtalálható a többi napilap aznapi számában is).
Aláírás: Függetlenségi és 48-as Károlyi-párt
Magyarországi Szociáldemokrata Párt
Országos Polgári Radikális Párt

A Nemzeti Tanács proklamációját, mely a cenzúra megkerülésével látott napvilágot, október 25-én Jászi írta, és Kunfi Zsigmond eszközölt rajta néhány kisebb javítást.

Most már megbukott kormány:
1918. október 24-én Wekerle kormánya beadta lemondását, de továbbra is hivatalban maradt.

Az archimedesi pont

Valóságos helyzetünknek alapvető problémája, a kibontakozás egyedüli útja, egy jobb jövő egyetlen záloga: a gyorsan és radikálisan keresztülvitt földbirtokreform.

Sajnos, máris megkéstünk vele. Forradalmi időkben hiba volt elméleti diszkussziókat folytatni, s apró-cseprő részletkérdésekkel hetekre, sőt hónapokra feltartóztatni a magyar fejlődés tulajdonképpeni értelmét és logikáját, mely a feudalizmus megtörésében áll, abban, hogy a dolgos nép visszakapja ősi földjét. Ezen alapvető probléma mellett eltörpül minden egyéb.

Hogy a gyorsan keresztülforszírozott felosztás gyakran igazságtalanságokkal és technikai hibákkal járt volna, ki tagadná. De lavinákat nem lehet szabályozni, s egy valóban lavinaszerű tömegerő az, melynél fogva a nép visszafoglalja azt a földet, melyet csalárdság, uzsora és erőszak elkaparintott előle.

Az az aggály is jogosult, hogy a radikális földfelosztás egyes ágakban a termelés átmeneti visszafejlődését jelentené. De ezzel a veszéllyel is szembe kell nézni, annál is inkább, mert ha a paraszt nem kap földet, a nagybirtokot még súlyosabb krízis: erőszakos feldarabolás vagy sztrájk fenyegeti.

Siessünk, amíg nem késő, amíg az állam irányítólag és rendezőleg nyúlhat be ebbe a folyamatba.

A bérlet vagy a tulajdon kérdése körül ne vitatkozzunk tovább. Bízzuk a jogi formát az érdekeltek választására, csak arra vigyázzunk, hogy a földmíves olyan feltételek mellett jusson birtokához, melyek munkája eredményességét és gyarapodását biztosítják.

Az egyéni vagy a szövetkezeti mívelés se okozzon gondot. Állami parancsszóval, hatósági kényszerrel úgysem lehet elintézni ezt a

kérdést. A szövetkezeti eszmének egyetlen útja van: a jó példaadás. Okos példákkal kell meggyőzni a parasztot, hogy a szövetkezeti munka fejlettebb, jövedelmezőbb, tökéletesebb az egyéninél. A külföld története eléggé igazolja, hogy a paraszt nemcsak nem ellensége a szövetkezeti eszmének, de ő mindenütt pionírja a szövetkezeti haladásnak, ahol elegendően mívelt és szabad. Még kevésbé volna okos a nagybirtok kisajátítását a földértékadóval hátráltatni. Ez egy igen üdvös és nagy horderejű reform, de az általános adópolitika kereteibe tartozik. Miatta egy óráig se szabad késleltetni Magyarország népe felszabadítását. Mert erről van szó. A földbirtokreform elsősorban nem is gazdasági, hanem erkölcsi kérdés. Aki közelről látta a latifundiumok rendszerének szörnyű erkölcsi pusztításait, az azt mindenütt nyomon kísérő tömegnyomort, piszkos szegénységet, durva fajtalanságot, csendőruralmat, kivándorlást, lelkiismereti szolgaságot: az még akkor is delendumot kiáltana, ha hitelt adna a nagybirtok gazdasági fölényét dicsőítő elméleteknek.

De ezek az elméletek teljesen tarthatatlanok az újabb agrárkutatások fényében. Az elmaradt, izolált kisparaszt hátrányban van egyes tereken a nagybirtokossal szemben: de a modern, kiművelt, szövetkezeti termelő csaknem minden művelési ágban fölénybe kerül.

Éppígy csak a kasznártudomány vagy a kritikátlan aszfaltintellektualizmus hirdeti a parasztnak reakciós, elmaradt, a haladást gyűlölő természetét. Ez igaz a feudalizmus és az uzsora, a klerikális áfium és csendőrszurony alatt élő parasztságra nézve, de előítélet vagy hazugság a szabad parasztságot illetőleg. Smith Ádám óta minden mélyebben szántó gondolkodó észrevette azokat a hatalmas lelki rugókat, melyek a kisgazda munkáját egyre eredményesebbé és gyümölcsözőbbé teszik. Sőt még nálunk is, az elmaradt magyar ugaron, minden jó megfigyelő és humánus ember, akinek alkalma volt a parasztsággal közvetlenebb kapcsolatba jutni, bizonyságot tehet róla, hogy a szabadságvágynak, a kultúrhaladásnak, az igazságos mérsékletnek olyan őserői élnek népünkben, melyek nemcsak gazdasági, de erkölcsi megújulással is biztatnak, ha ezek az erők szerveztetnek, felvilágosíttatnak és okosan felhasználtatnak.

Azonnali gyors földosztás a legszélesebb alapokon, a legintenzívebb többtermelési és szövetkezeti propagandával támogatva: ez a regenerálás egyedüli útja.

Mert csakis egy ilyen merész és bátor reform szabadíthatja meg az országot mai szörnyűséges vízfejétől: a megdagadt s a vidék termelőmunkáját papiros-ellenszolgáltatással felevő Budapesttől.

Csakis a radikális agrárreform keltheti fel újra népünk munkakészségét, melyet a militarizmus rabló etikája megingatott.

Csakis ezen az alapon képzelhető el életerős többtermelés és mezőgazdasági ipar, mely a mai koplaló és roskadozó Magyarországot keleti Dániává varázsolhatja.

S végül csakis ez a reform tépheti ki gyökerestül minden gazdasági, erkölcsi és politikai nyavalyánk legmélyebb okát: a feudalizmust és a vele szövetkezett uzsorát.

Itt az utolsó óra. A tavaszi munkák megkezdése előtt döntő tényekkel kell megnyugtatni a földet váró népet. Nem szabad, hogy naiv doktrinérizmus vagy a nagybirtok amerikázása tovább is megakadályozza az azonnali és végleges cselekedeteket. A forradalom teljes likvidációja csakis a nagybirtok rendszerének pusztulása lehet. Addig nincs tovább és nincs erkölcsi konszolidáció. Addig a Vendée Scyllája és a bolsevizmus Charybdise között teng-leng az ország. A ravasz fiskálisok és a bankos parcellázók pedig értsék meg: ha tovább is akadályozzák a kormány radikális munkáját, maguk élesztik a polgárháborút. Mert miként a széttört edényből kiömlő víz kikerülhetetlenül ellepi a felületet, éppoly kikerülhetetlenül szállja meg az állam feudális és militarista bilincseiből kiszabadult nép minden érték forrását: a földet. Egy egész országot pedig nem lehet összedrótozni vagy megcsirizelni. Minden grófi és minden tőzsdei mesterkedés hiábavaló. Egyedül egy szabad, kisbirtokos szövetkezeti mezőgazdaság következhetik. Ez az új Magyarországnak egyetlen elképzelhető koncepciója.

Világ, 1919. február 2. Aláírás: Jászi Oszkár

A polgári demokratikus forradalom földbirtok-reformtörvénye csak 1919. február 16-án jelent meg. Végrehajtása Károlyi február 23-i kápolnai földosztásával kezdődött, az események egyre gyorsuló menete azonban már nem adott lehetőséget a folytatásra.

Az októberi forradalom

Mágneses mezők – Tervezgetések Szabó Ervinnel – Személyi katasztер – A magyar demokrácia szervezetlensége – Intrikák a Nemzeti Tanács ellen – A magyar demokrácia seregszemléje – A pártok – A Társadalomtudományi Társaság munkája – A Galilei Kör – A szabadkőművesség szerepe – Ady Endre – A front összeomlása – „Önkényes leszerelés" – József főherceg jelentése a hadsereg bolsevizmusáról – A feloszló front és a budapesti forradalom – Lázas tömeglélek – Szabó Ervin temetése – A Nemzeti Tanács és a forradalom – Katonatisztek akciója – Az október 30. sorsdöntő éjszaka – A győzelem reggele

A forradalmakat nem csinálják, a forradalmak születnek: soha elevenebb erővel nem éreztem és tapasztaltam a társadalmi tömegmozgalmak ellenállhatatlan erejét s az egyéni, céltudatos, rendezni és irányítani akaró kezdeményezés és tevékenység tehetetlenségét vele szemben, mint ezekben a lázas októberi napokban: jóformán mindennek az ellenkezője történt, máskor történt és mások által történt, mint ahogy a forradalom szellemi táborkara akarta vagy képzelte. Az ily időkben a társadalom ősi reflexmechanizmusa, a hagyományos drill és begyakorlottság éppúgy kikapcsolódik, mint a közvélemény irányításának ismert eszközei és módszerei. Érvelés, meggyőzés, az adottságok pontos mérlegelése, logikus tervkészítés és annak szigorú végrehajtása, a szerepek ésszerű kiosztása s a normális idők politikai akcióinak ismert többi lelki velejárói, mintegy varázsütésre, mind megszűnnek, s helyettük rejtelmes *mágneses mezők* képződnek a társadalomban, melyek irgalmatlan erővel sodornak magukhoz tömegeket, s az úgynevezett „egyéniségeknek" is túlnyomó

többségét hatalmukba kerítik. Ezen mágneses áramlatok hatása alatt például Tisza Istvánnak éppúgy meg kellett halnia 1918 októberében, mint ahogy 1919 augusztusában Kun Béla semmiesetre sem kerülhette volna el sorsát, ha Budapesten marad, még akkor sem, ha a fehér kormány nem küldte volna ki hivatalosan banditáit megölésére. A forradalom épp azt jelenti, hogy a társadalmi fejlődés rendes pszichológiája és mechanizmusa zátonyra jutott, hogy a fejlődés képtelen az érvek és a kompromisszumok normális eszközeivel a szükséges eredményeket elérni, hogy az Ész felépítménye tehetetlennek bizonyul, s csakis az antagonisztikus akarati erők vad, állati összeütközéséből, a szélsőségek dialektikájából jöhet létre a nélkülözhetetlen új egyensúlyállapot. Az októberi forradalom kormánya épp egy utolsó kísérlet volt a vadul hömpölygő társadalmi erők ésszerű szabályozására, de mint látni fogjuk, a magyar társadalom szellemi és erkölcsi szerkezete túl gyönge volt ahhoz, hogy a társadalmi átalakulás katasztrofális módszereit el lehetett volna kerülni. De nézzük magukat az eseményeket.

Augusztus óta környezetemben minden finomabb lélek érezte az említett mágneses mezőknek egyre ellenállhatatlanabb kialakulását a budapesti tömeglélekben. Merem állítani: *fizikailag, biológiailag* éreztük a bekövetkezendő eseményeknek mind tűrhetetlenebbé váló nyomását. Lázasan, kóválygó fejjel végeztük napi munkánkat, s a mi körünkben nem találkozhatott két ember anélkül, hogy az első kérdése ne az lett volna: Mi lesz most? Hova sodor bennünket az a rettenetes lavina, mely a nyugat-francia frontokon megindult, s melynek kísérteties recsegését-ropogását állandóan hallottuk íróasztalaink mellett . . . De jóval több volt ez az érzés, mint egy túlfeszített hangulat. Igyekeztünk a részletekben is realizálni a várható eseményeket. A szegény Szabó Ervin halálos ágya mellett, esti látogatásaim alkalmával, amikor a leáldozó nap utoljára aranyozta be a budai hegyeket, s enyhe sugarai az élet reményét visszahívták a nagy beteg lázas szemeibe: nemegyszer kísérlettük meg a magyar jövőt anticipálni. És nem sokban tévedtünk. Mindketten megegyeztünk abban, hogy a monarchia, de különösen Magyarország válsága sok-

kal veszedelmesebb lesz, mint Németországé. A nemzetiségi ellentétek, a nagy szegénység, az óriási kulturálatlanság nálunk végzetes anarchiára fognak vezetni, ha nem sikerül az utolsó percben szervezetet, irányítást, lehető célokat adni az elementáris tömegmozgalmaknak. Szabó Ervin kezdettől fogva melegen helyeselte azt a tervemet, hogy az összes progresszív erőket valami alkalmas szervezetbe kell tömöríteni, hisz tudtuk, hogy *nolens volens* uralomra fog jutni az a Magyarország, mely mindeddig ki volt verve úgy a törvényhozásból, mint a közigazgatásból, mint a bíráskodásból... S ő, az osztályharci elvnek szinte fanatikus túlbecsülője, a parlamenti kompromisszumok gyűlölője, az *action directe* egyik első elmélkedője, állandóan sürgette, és szocialista elvbarátait abban az irányban befolyásolta, hogy szocialisták, radikálisok, károlyisták mielőbb egy közös szervezetbe tömörüljenek, melyből kormányzó szerv fog válni abban a pillanatban, amikor a már félholt militarista-oligarchikus államhatalom megkapja az utolsó kegyelemdöfést. Abban is egyetértettünk, hogy a forradalom legnagyobb gyöngesége a megfelelő emberanyag hiánya lesz. A magyar demokráciának nem volt semmi előiskolája. Törvényhozás, vármegye, község mindvégig hermetice el volt zárva előle. Volt egy csomó agitátorunk, publicistánk és szakszervezeti hivatalnokunk, de nagyon kevés olyan emberünk, akik élő kontaktusban lettek volna a közélet mindennapos feladataival. És ismerve a régi magyar közigazgatás feneketlen kulturátlanságát és korrupcióját, nyilvánvaló volt előttünk, hogy a forradalom csakis akkor lehet sikeres, csakis akkor lehet alkotó, csakis úgy akadályozhatjuk meg a mob és az útszéli demagógia felülkerekedését, ha sikerülni fog máról holnapra egy új adminisztrációt teremteni – a főispánoktól a községi jegyzőkig – olyan emberekből, akik úgy szellemileg, mint erkölcsileg a nagy feladat színvonalán állanának. Az alkotandó *néptanácsnak* (a „nemzeti tanács" elnevezés helyett kezdetben erre a demokratikusabb jelszóra gondoltunk, de később épp szocialista részről a „nemzeti tanács" cégérét tartották megfelelőbbnek, azzal az indoklással, hogy a felszabadulófélben levő többi nemzetek is mindenütt nemzeti tanácsokat szer-

veznek) épp abban láttuk volna egyik legfontosabb feladatát, hogy mielőbb egy *személyi katasztert* készítsen mindazokról az emberekről az országban, akikre a reorganizáció munkájában a régi hivatalnokok, a szabad értelmiség és a tartalékos tisztek soraiból számítani lehet. Persze, a „reálpolitikusok" nagy étvágyú és bornírt hada ezt a javaslatunkat, mint túlságosan elméletit vagy doktrinért, lemosolyogta! Csak később vették észre, mikor már az emigráció keserű kenyerét ették, hogy voltaképp mindkét forradalom azért bukott meg, mert nem volt ilyen személyi kataszterünk, mert nem ismertük azt a 2–3000 magyar kultúrembert, akikre a forradalom irányító munkáját bízni lehetett volna, mivel a komoly és tisztességes emberek rendszerint szerények és félrevonulnak, ellenben az elvtelenek és ragadozók az első perctől kezdve megrohanják az üres állásokat!

A magyar demokráciának ez a kétségbeejtő szervezetlensége különben a forradalom minden fázisában ólomsúllyal nehezedett ránk, s mint látni fogjuk, tulajdonképpeni oka volt a bolsevizmus eljövetelének. A nemzeti tanácsot épp ezen okból heteken át nem lehetett megcsinálni, s az igazán *az utolsó percben született meg*, amikor katonaság és diákság már félig a barikádokon állt. Pedig óriási veszítettünk ezzel a több hetes késedelemmel, mert ha a *Nemzeti Tanács* négy héttel hamarabb alakult volna meg, nemcsak jobban felkészülhettünk volna a kormányzásra, de a benne megnyilatkozó óriási közvélemény bizonyára döntő erkölcsi nyomást gyakorolt volna a habozó királyra is.

A Nemzeti Tanács megalakulása körüli káros késedelemért a felelősség elsősorban Garami Ernőt terheli. Ő volt az, aki a szocialisták részvételét heteken át megakadályozta Kunfi Zsigmonddal szemben, aki kezdettől fogva a tömörülés mellett harcolt, pedig mindig Garami képviselte a szocialista pártnak az opportunus, Kunfi ellenben a radikális szárnyát. Mi volt tehát az oka, hogy Garami egyszerre fölfedezte a maga ortodox marxista lelkiismeretét, s hallani sem akart a „polgári kooperációról", sőt intranzigenciában odáig ment, hogy a Nemzeti Tanács programjába akarta vétetni az

azonnali lemondást a területi integritásról s a nemzetiségi igényeknek *rögtöni* elismerését, míg mi többiek a plebiszcitum elvének követelésével akartunk a békekongresszus elé menni, ami különben a Garami álláspontja is lett. Ezen ellenállásnak az volt az oka, hogy Garami mindenáron meg akarta akadályozni a Nemzeti Tanács létrejövetelét, mivel ő csak Vázsonyi Vilmossal együtt akart dolgozni, míg Károlyi és mi kijelentettük, hogy a választójog meghamisítójával és a nemzetiségi heccek főrendezőjével nem lehet közös politikát csinálni most, amikor a helyzet a forradalmi feszültség állapotába jutott, annál kevésbé, mivel a Vázsonyival való kooperáció az ún. „liberális mágnások" részvételét is jelentette volna, ama 67-es politikusokét, akik teljes egyetértésben csinálták Tiszával a háborút.

Ámde Garaminak és a szocialista párt egy részének ez a látszólag intranzigens, valójában azonban mélyen opportunista taktikája ugyanarra az alapra vezethető vissza, melyről az imént beszéltem, s mely az egész forradalmat katasztrófába döntötte: *a demokratikus erők szervezetlenségére.* Ugyanis, hogy a szocialista párt hónapokon át tüskén-bokron keresztül támogathatta a hibrid és elvtelen Vázsonyi-féle demokráciát (a maga nemzetiségellenes gyűlölködésében és teljes nemzetközi vakságában, mely pacifista agitációról hallani sem akart a választójogi blokkban!), az csak egy olyan országban volt lehetséges, melyből mindig és tökéletesen hiányzott a demokratikus közvélemény hűs és tisztító szele.

Akkori helyzetünk és a későbbi események teljes megértéséhez okvetlenül szükséges, hogy itt egy rövid seregszemlét tartsunk a magyar demokrácia különböző szervezetei fölött, melyekre az országot reorganizálni akaró forradalmi munka (mivel ne feledjük, az igazi forradalom végeredményben nem erőszakot és vért, hanem új lelket és új szervezést jelent!) többé-kevésbé támaszkodhatott volna:

1. *A szociáldemokrata párt* képezte kétségtelenül a legnagyobb szervezettséget. Érdemei a munkásság megszervezésében és a régi Magyarország felőrlésében vitathatatlanul nagyok voltak, de a vál-

ságos, forradalmi helyzetben élénken érezni lehetett a párt régi, nagy fogyatékosságait: ortodox német szellemét, mely ugyan állandóan dobálózott a forradalmi intranzigencia jelszavaival, a valóságban azonban mindig hajlamos volt kicsinyes, opportunista paktumokra. Sokat ártott amoralizmusa, mely olykor nem volt finnyás erkölcsi eszközei megválogatásában, mely néha a pártvezető csoport szűkebb érdekeit erőszakolta rá a munkásmozgalomra. Nem véletlenség, hogy a későbbi *kommunista párt* vezetőinek jó része olyan egyéniségekből került ki, akik az anyapárt levegőjét nem bírták ki, a pártvezetőséggel összekülönböztek (persze többnyire merőben személyi okokból), és a mozgalomból kiléptek, vagy olyanokból, akik ahhoz nem is csatlakoztak, mivel a pártvezetőség állandóan olyan entellektüelgyűlöletet tanúsított, hogy finnyásabb és magukat megbecsülő egyéniségek a párthoz alig mertek közeledni. Még a párt olyan díszének, mint Rónai Zoltánnak is sokat kellett szenvednie a szellemi munkások ellen mesterségesen szított bizalmatlanság és gyanakvás szellemétől. Szabó Ervin is többször elkeseredetten bírálta a pártvezetőségnek németes egyoldalúságát s álforradalmi, opportunista szempontok által szaturált szellemét, valamint erkölcsi nihilizmusát. Ennek a pártvezetőségnek nagy többsége talán sosem csinált volna forradalmat, ha a katonaság, a diákság és a munkásság egy részének váratlan föllépése egyszerre élére nem állította volna a helyzetet.

2. *A Károlyi-párt* még kevésbé lehetett szilárd alapja a demokratikus radikalizmusnak. A vezért s néhány hívét leszámítva, sem igazi polgári párt, sem parasztpárt nem volt, hanem széles tömegeiben még mindig a nemzeti kuruckodás hipnózisa alatt állott. A Justh és a Károlyi szelleme még nem hatotta át a párt vezetőségét, és sok volt benne a mindenféle politikai elégedetlen és kalandor. Komoly, megszervezett, szigorú gazdasági programban egyesített tömegerőket egyáltalán nem nyújtott a forradalomnak.

3. Az októberi forradalom harmadik koalíciós pártja, a *Radikális Polgári Párt* nemcsak gyönge volt, de belső alkatelemeinek mély ellentéte miatt is képtelen volt erőteljesebb föllépésre s mé-

lyebb szervezési munkára. Ugyanis ebben a pártban három csoportot lehetett mindvégig élesen megkülönböztetni, s ez az ellentét a gyorsan pergő események hatása alatt hónapról hónapra fokozódott a párt kebelében, úgyhogy épp a forradalom alatt komoly válságra vezetett. Ez a három csoport a következő volt:

A *tulajdonképpeni polgári* radikálisok. Ezek az ipar és a kereskedelem azon elemeiből kerültek ki, akik hajlandók voltak egy antifeudális politikára, főleg egy radikális birtokreformra, de mindjárt berzenkedtek, mihelyt a mozgó tőke érdekeinek komolyabb veszélyeztetéséről volt szó. Egyik szárnyuk kispolgári tömegekből állott, olyanokból, akiket a Vázsonyi lagymatag demokráciája nem elégített ki.

A marxista szocialisták. Ezek olyan entellektüelekből állottak, akik a szociáldemokrata párthoz nem csatlakozhattak, részint a föntebb említett taktikai és erkölcsi okokból, részint társadalmi állásukból kifolyólag, részint pedig azért, mivel a polgárság forradalmasítását a szocializmus előfeltételének tartották, s ezt a munkát vállalták, mert szorosan vett polgári elemek erre a föladatra nem akadtak. Soraikban sok komoly, nagy tudású, tiszta jellemű ember volt. Ez irány vezére Szende Pál volt.

A szabad szocialisták. Ide szűkebb csoportomat és magamat sorozom, azokat, akik szocialisták voltunk ugyan, de a marxista ortodoxia hibáit és tévedéseit egyre inkább fölismertük. Világnézetünk a szociáldemokráciával szemben részint a szellemi munka alapvető szerepét vitatta a társadalomban, részint a földkérdésben látta a kapitalista világrend tulajdonképpeni alapokát, részint a szabad kooperációt és decentralizációt hangsúlyozta a marxista etatizmussal szemben, részint az osztályharcnak dogmaként hirdetését helytelenítette. Azt mondhatnám, hogy ez a csoport az angol *Labour Party* ideológiájához és programjához állt legközelebb, de annál inkább radikálisabb volt. Vannak, akik épp emez ellentétek miatt a polgárság elárulásának vádját emelik a Radikális Pártnak szocialista érzelmű vezérei ellen. Ilyen árulásról azonban szó sem lehet, hisz normális viszonyok mellett épp ennek a pártnak lett vol-

na föladata az ésszerű és igazságos kompromisszumot előkészíteni a munkásság és a dolgozó polgárság között. (Szorosan vett munkanélküli jövedelemből élő emberek sosem tartoztak a párthoz, sőt az egyre inkább egy szellemi munkáspárt jellegét vette föl.) Másrészt azonban el kell ismerni, hogy ezen belső ellentétek miatt ez a párt nem volt sem elegendően propagandaképes, sem nem fejthetett ki komoly ellenállást akkor, amikor a polgári érdekek a szocializmussal mind forradalmibb kollízióba kerültek. A tulajdonképpeni polgárság teljesen szervezetlenül állott, mivel

4. *a Vázsonyi-féle demokrata párt* annyira felekezeti jellegű s az ország komoly gazdasági és szociális kérdéseivel annyira nem foglalkozó volt, hogy működése voltaképp kimerült egy ún. liberális kommunális politikában, melynek egyedüli érdeme az volt, hogy a fővárosban menedéket nyújtott ama radikális és szocialista nemzedéknek, mely elől a reakciós államhatalom elzárta az összes hivatalokat és érvényesülési lehetőségeket. Különben a szociálpolitika terén ez a párt mélyen alul maradt pl. a Lueger-féle demokráciának.

De nemcsak a polgárság, de a kisparasztság is csaknem teljesen szervezetlen volt, mivel

5. *a Szabó-féle kisgazdapárt* még alig jutott a nagybirtokkal szembeni ellentéte világos öntudatára, s különben is vezetőinek nagy része olyan teljesen megbízhatatlan elemekből állott, amelyek minduntalan kiszolgáltatták a paraszti tömegeket az államhatalomnak és a latifundiumnak. Éppily erőtlen volt

6. *a keresztényszocialista párt* is, mely sohasem volt képes magát a főpapság, az udvar és a klerikális nagybirtokosság befolyása alól emancipálni. Az a csoport, mely a Giesswein Sándor nemes egyéniségének vezetése alatt állott, mindvégig túlságosan izoláltan küzdött.

Szóval sehol, sehol semmi komoly szervezett erő a szociáldemokrácia mellett! A világnézetek és osztályálláspontok jól szervezett, világos programokba tömörült, átgondolt taktikát folytató politikai küzdelme teljesen hiányzott a magyar közéletben. Hic feudális re-

akció plutokratikus szövetséggel – hic szocializmus: ez volt az egyetlen igazi ellentét és igazi erőtényező a magyar közéletben!

A progresszív erőknek ez a seregszemléje azonban nem volna teljes, ha meg nem emlékeznék még néhány, a szorosan vett pártélettől és osztálypolitikától független szervezetről, melyek nagy befolyással voltak annak az új tömegléleknek a kialakulásában, amelyből mindkét forradalom jelentékeny mértékben táplálkozott. Ezek közül legmélyebb, bár nem széles körű befolyása volt

7. *a Társadalomtudományi Társaság*-nak, melynek működése döntő behatással volt a legjobb magyar intelligencia gondolatvilágának a kialakítására, s mely a magyar kultúréletben körülbelül azt a szerepet töltötte be, mint a *Fabian Society* az angolában. Alapítói nagyrészt azon fiatalabb értelmiség soraiból kerültek ki, amelynek – egy kietlen és terméketlen tudományos reakció közepette – a Pikler Gyula nagyarányú kutató- és eszmeterjesztő egyénisége először mutatott irányt úgy az elméleti, mint a gyakorlati föladatok terén. El lehet mondani, hogy a radikális és a szocialista mozgalomnak minden vezető emberére hatással volt ez a rendkívüli szellem. A Társadalomtudományi Társaság (vagy ahogyan intim körben nevezték: a T. T.) és nagyon elterjedt folyóirata, a *Huszadik Század* egy nemzedék számára a hidat jelentette a Nyugat kultúrértékeihez. Táborkarához igen különböző pártállású és világnézetű emberek tartoztak, de akiket egybefűzött a haladás utáni vágyon kívül a kutatás abszolút szabadságának és az erkölcsi önfegyelemnek skrupulózus tiszteletben tartása. A huszadik századot foglalkoztató összes eszmeáramlatok élénk megvitatásra találtak a T. T. vitaülésein és folyóirata hasábjain. Eme széles körű elméleti munkássága mellett azonban a társaság tagjai sokirányú gyakorlati tevékenységet is folytattak a közélet különböző terein, s majd mint a modern szabadoktatás úttörőivel, majd mint az általános választójog, az agrárreform, a földértékadó, a nemzetiségi egyenjogosítás propagátoraival találkoztunk velük sajtóban, előadásokon, meetingeken. Minden túlzás nélkül mondhatom, hogy alig volt a progresszív törekvéseknek – a liberalizmustól a kommunizmusig – egyetlen olyan komoly

képviselője, aki többé-kevésbé szoros összeköttetésben ne állott légyen a T. T. és a H. Sz. embereivel. A külföld is csakhamar észrevette az itt folyó intenzív kutatómunkát, s alig jött idegen tudós vagy publicista tanulmányútra vagy információkért Magyarországra, hogy ne elsősorban a nem hivatalos magyar tudomány emez orgánumaival kereste volna az összeköttetést. Valóban, az a 4–5000 szellemi munkás, aki a T. T. iskolájából került ki, úgy értelmiségében, mint erkölcsiségében Magyarország igazi szellemi elitje volt.

A T. T. fiatalabb neveltjeiből alakult

8. a *Galilei Kör*, mely az egyetemi fiatalság önképző szerve lett, s fölvette a harcot a különféle kongregácionista vagy lumpoló ifjúsági egyesületekkel. Intenzív tanuló és ismeretterjesztő munkája mellett a Galilei Kör mindinkább egy szocialista jellegű diákszervezetté vált, melyben egyre nagyobb mértékben a zsidó hallgatóság vitte a vezérszerepet. A háború nyomora és izgalmai közepette egyre szélsőségesebb antimilitarista és szindikalista tanok terjedtek el soraiban, úgyhogy néhány héttel a forradalom kitörése előtt a rendőrség az egyesületet feloszlatta, s tagjai sorából többeket elfogatott. A kommunista forradalom húszéves intellektuális emberanyaga csaknem kizárólag a Galilei Kör embereiből állott, akik között sok zöld kritikátlanság, pökhendi elbizakodottság és vaskos modortalanság mellett nem egy igazi érték, rajongó önfeláldozás s lelki derékség volt található. Mindenesetre az egyedüli ifjúsági kör volt Budapesten, ahol a tudományos törekvéseket komolyan vették, s a szociális fölszabadítás problémái iránt érzékkel bírtak. Hogy a Galilei Kör jelentőségét és értékét messze túlhaladó közéleti erőforrássá vált a forradalmak eseményeiben, ez igazán nem az ő hibája volt, mint inkább az általános magyar betegségé, mely úgy a konzervatív, mint a szorosan vett polgári világnak minden szervező és őszintén kulturális munkától irtózó patópálizmusában rejlik.

Volt aztán a magyar progressziónak még egy más szerve is, melynek a mai ázsiai lelkületű fehér világ valóban túlzott jelentőséget tulajdonít, s ez

9. *a szabadkőmívesség.* Nehéz volna megmondani, hogy voltaképp miért is vált ez az alapjában jámbor, félénk és jótékony intézmény a mai reakció szemében a magyar haladás béte noire-jává, jóllehet a kőmívesség nagy többsége legföljebb rokonszenvezett a modern demokrácia törekvéseivel, de azokért igazi áldozatokat hozni sohasem mert. Egy nagyon kiváló, de nagyon kicsiny, művelt, bátor és áldozatkész kisebbség mellett az átlag szabadkőmíves-vezér típusa mindvégig az a középszerűen szavaló és jó étvággyal „vakoló" (vacsorázó) lelkes közéleti férfiú maradt, aki ugyan merészen ágált a „sötétség hatalmasságai" ellen a páholyműhelyeknek a nyilvánosságtól elzárt félhomályában, de aki – ha a helyzet komolyra vált – alázattal félreállt a mindenkori főispánok és államtitkárok egyetlen kézlegyintésére. Ez annyira igaz, hogy a Tisza-rendszer kortesapparátusának egy igen befolyásos része a szabadkőmívesek soraiból került ki. Emellett igen nagy arányszámban szerepelt e testületben amaz iparos- és kereskedelmi világ, mely kénytelen volt a mindenkori kormánnyal jó viszonyt tartani, amelynek tehát radikalizmusa sohasem lehetett komoly. A szabadkőmívességnek viszonya a radikalizmushoz és a szocializmushoz tehát nem az volt, hogy ő lépett volna föl eszmeébresztően vagy eszmeterjesztőleg, hanem csupán az, hogy egyes radikális és szocialista írók és politikusok megkísérelték ezt az álmos és tunya testületet megnyerni az emberi szabadságharc nagy törekvéseinek. Hogy ennek a kísérletnek minő csekély eredménye volt, annak legjellemzőbb tünete az az állandó elégedetlenség, mellyel mi, radikálisok és szocialisták a kőmívesség nagy zömével szemben voltunk, úgyhogy ismételten elhatároztuk végleges kilépésünket a szövetségből, mint egy hasznavehetetlen anakronizmusból. Persze, nagyon nehéz ezt az ítéletet a kőmívességről ma elmondani, amikor analfabéta betyárok kiverték az otthonmaradottakat műhelyeikből, s mikor annyi jóravaló és ártatlan kőmíves sínylődik a börtönökben. Mégis, úgy az igazság, mint a jövő orientáció érdekében meg kell állapítani, hogy ugyanaz a tényező juttatta a szabadkőmívességet a mártírumhoz, mint a Galilei Kört a túlságos befolyáshoz – a magyar ferdeség és nembánom-

ság: a szervezés, a kritika és a komoly munka teljes hiánya. A szabadkőmívesség elleni reakciós tömegpszichózisnak különben nyilván három fő oka van. Az egyik a kőmívesség titkos szertartásaihoz fűződő borzalom a bugris körökben. A második a kőmívesek túlnyomó többségének zsidó volta. (A forradalmakban annyira kiélezett zsidóproblémáról más vonatkozásában fogok beszélni.) A harmadik egy csomó reakciós kőmíves-stréber lármája, akik most azáltal akarnak álláshoz, befolyáshoz és tekintélyhez jutni, hogy hárijánosi ódákat zengenek „óriási harcaikról", melyeket valaha az egykori kőmívesség „hazaáruló" és „nemzetromboló" elemei ellen folytattak.

Végül, a forradalmi erők során meg kell emlékeznem

10. az egyre növekedő *bolsevista frakcióról.* A háború utolsó évében egyre erősebben szűrődtek be sajtó, nyomtatványok, emigránsok és rokkantak útján az orosz kommunizmus tanai, melyek óriási benyomást keltettek főleg a nyomorgó és a háború által elkínzott intelligencia lelkében. Ennél a közvetett propagandánál azonban sokkal intenzívebb volt az orosz bolseviki vezérek tetteinek, beszédeinek és szikratáviratainak hatása. A polgári sajtó fiatalabb munkásainak egy része csakhamar bolsevista lett. Ez a frakció azonban még teljesen szétszórt és szervezetlen volt, s nagyobb erőre csak akkor kapott, amikor Kun Béla és társai megérkeztek Oroszországból (...).

Ezt a seregszemlét egyetlen ember nevével kell befejeznem, aki egymaga szervezetek és testületek munkájánál többet jelentett. Ady Endrére valóban ráillik a büszke napóleoni szó: *l'empereur = cent mille hommes.* Mert bár már halódó testtel és összetört lélekkel élte át a forradalom első hónapjait, mégis halhatatlan szelleme mindig ott égett forradalmi célkitűzéseink horizontján. Ő volt annak az egész korszaknak művészi, sőt, öntudatlanul bár, metafizikai lelkiismerete, mely a forradalomban explodált, s ravatalánál valóban megdöbbenve állt mindenki, akinek az utolsó két évtized lelki értékeihez bárminő komolyabb köze volt. Nagyszerű víziói, lángoló képei, próféták ostorcsapásai, váteszi sejtelmei a forradalom legnagyobb erőforrásai közé tartoztak, mint ahogy ma is fő vigasztalóink az össze-

omlás romjai között. Ha lesz még magyar jövő, az csak az Ady lelkéből indulhat ki, mint a legmagyarabb és legnemzetközibb lélekből.

A forradalomnak azonban utolsó, hogy úgy mondjam fizikai tényét egészen más erők hajtották végre. A politikusok, publicisták és szakszervezeti vezérek tárgyalásai talán sosem vezettek volna forradalomra, ha az eseményekbe szinte *deus ex machina*-ként bele nem avatkozik a felbomló és hazafelé áramló front. Ez volt Birnam erdeje, mely a habozó elméleteket és sápadt terveket egyszerre, váratlanul, máról holnapra egyetlen forradalmi tettbe kényszerítette. Persze a fehér ellenforradalom azt szokta hirdetni, hogy az októberi forradalom s a Károlyi-kormány által kierőszakolt fegyverletétel züllesztette szét frontunkat, mely odáig bátran, szilárdan és megbízhatóan állott. Ez az állítás azonban tudatos hazugság, a mesterségesen táplált *Habsburg-legenda,* melyet részint a dinasztia *gloire*-jának megmentésére, részint pedig az októberi forradalom diszkreditálására eszeltek ki. Hisz a szándék valóban átlátszó. A régi rendszer nagy érdeke, hogy úgy tüntesse föl a dolgot, mintha a budapesti skriblerzsidó maffia dezorganizálta volna a még mindig hatalmas frontot, mely játszva védhette volna meg később Magyarország területi integritását. Ezen rosszhiszemű mese azonban már teljesen összeomlott mindazon tények fényében, melyek az osztrák–magyar front belső, föltartóztathatatlan összeomlását kétségtelenné teszik. Nincs itt terem és nem is vagyok hivatva rá, hogy a katonai összeroskadás irodalmát ismertessem. Elég, ha utalok arra a terjedelmes jelentésre, melyet az osztrák *Kommission zur Erhebung militärischer Pflichtverletzungen im Kriege* terjesztett a parlament elé a főszereplő tábornokok és vezérkari tisztek meghallgatása után. Ebből a jelentésből ellentmondást nem tűrő világossággal kiderül, hogy a front október végén már a legteljesebb fölbomlás, lázadás vagy fegyelmezetlenség állapotában volt. Hadd idézzek csupán egypár jellemző tünetet ebből a fontos okmányból:

Már október közepén megszűnt a távíró-összeköttetés a hadseregfőparancsnokság és Albánia, Bosznia, Syrmia, s később Fiume és Laibach között... A délszláv forradalom október 28-án megszakí-

totta az összeköttetést az albániai hadsereggel, a boszniai és hercegovinai csapatokkal, a pólai flottával és a felső-olaszországi legerősebb hadseregcsoporttal, a Boroevicsével.

Október 29-én a hadsereg-főparancsnokság már Bécsben és Badenben is, a saját főhadiszállásán is bizonytalannak érzi a helyzetet...

„Ehhez a katonai helyzethez, melyet úgy lehet összefoglalni, hogy a hinterlandban és részben a hadtápvonalakon október 29. óta az önkényes leszerelés teljes folyamatban volt, járult a politikai helyzet, mely a nemzeti államok születési órájával egyszersmind a monarchia halálóráját is meghozta.

...Az udinei hadseregcsoport mögött a délszláv forradalom folytán kaotikus viszonyok uralkodtak, melyek a hadtápvonalak teljes összeroskadásához vezettek.

...A délnyugati fronton már október 24-én jelentkeztek a belpolitikai zavarok következményei: a tiszta magyar 68-as ezred a Piave-szigeten és Papadopoliban és a 25-ös magyar–szlovén ezred Asiago fennsíkján nem akart tovább harcolni...

...Október 25. és 26-án a csapatok lázadásai egyre növekedtek; az első hadsereg körzetében, az asiagói fennsíkon például az egész magyar–szlovén 27-es gyalogsági hadosztály és a magyar–román 38-as honvéd gyalogsági hadosztály követelte kicserélését és a hazába való visszaszállítását.

...Október 29-étől kezdve az események gyorsabb lefolyást vesznek. A csapattestek politikai szétzüllése mind nagyobb mérveket öltött, úgyhogy a front visszavonulása folytán az összhelyzet az ellenségeskedések beszüntetését parancsolólag követelte."

...Október 30-án a hadsereg-főparancsnokság egy helyzetjelentést készített v. Weber tábornok számára, melyet a hadügyminisztériumnak és mindkét honvédelmi minisztériumnak is megküldtek. Ezen jelentés megállapította: Az utolsó napokban hirtelen a fronton küzdő hadseregben számos csapat föllázadt, úgyhogy valósággal a hadsereg fölbomlása előtt állunk.

Eddigelé a következő lázadásokat jelentették: a déli fronton a 25-ös gyalogsági ezred és 22-es honvédgyalogezred. Megtagadták az

engedelmességet: a 6., 14., 16., 57., 59., 68-as gyalogsági ezred és a 7. és 36. gyalogsági hadosztály részei, a 103., 105., 111., 114., 119., 122-es gyalogsági ezred, a 4-es tiroli császárvadászezred, a 24-es tábori vadászezred, a 7., 8., 14., 25., 28., 30. vadászezred, a 2. hegyi lövészezred önkényesen hátrafelé vonult. A 26. lövészhadosztály sem mutat harci kedvet. A 26. honvédgyalogezred a 25. honvédgyalogezreddel együtt önkényesen elvonult.

Az Ukrajnában a 2. lovassági hadosztály huszárezredei megbízhatatlanok, s elszállításukat követelik, éppúgy a V-48., V-78. és V-103. zászlóaljak.

„A flottánál a tisztek tökéletesen elveszítették a hatalmat a legénység fölött, a hajókon matrózbizottságok alakultak; állítólag a legénység a hajókat november elsején elhagyni készül..."

Ezen fölbomlási folyamatoknak megfelelően számos csapatparancsnok egyre energikusabban sürgeti a fegyverletételt, s többen kijelentették, hogy ha a főparancsnokság még tovább késlekedik, saját felelősségükre fognak eljárni...

De talán mindezeknél döntőbb bizonyíték a hadsereg teljes demoralizációjára és fölbomlására vonatkozólag az a jelentés, melyet József főherceg október hó 26-án Bozenből küldött a hadsereg-főparancsnoksághoz a 27. és a 38. hadosztálynál tett inspekciós útjáról. A főherceg elmondja, hogy a 38. honvédgyalogsági hadosztály, mely eddig rendkívüli bátorsággal küzdött, kritikus hangulatba jutott, s „ezen csapatok önkényes elvonulása minden pillanatban várható". Majd így folytatja: „A 27. gyalogsági hadosztálynál a 25. gyalogsági ezredet akartam fölkeresni, hogy ott is az utasítások szerint járjak el. Az ezred el van barikádozva, géppuskák tüzelnek, és a szüntelen kézigránátdobálás a közeledést lehetetlenné teszi... A hadosztályparancsnok arról biztosít, hogy a holnapi nap bevárása sem hozna változást, s az ezrednél úgysem tudnék semmit elérni. Ennélfogva oda el sem mentem. A hadosztály többi ezredei a lázadó ezreddel összeköttetésben állanak, és hasonló jelenségeket lehet náluk is észlelni." Ezután ezen ezredek fegyelmének helyreállítására tévén javaslatokat, ezt a kijelentést teszi: „Ezen csapatoknak

fegyveres hatalommal való kényszerítésére hiányoznak az erők, s a kimenetel mindig bizonytalan, mivel a harc az ellenséges front előtt az ellenség által mindenesetre kihasználtatnék. Ennélfogva a szükséges fegyelmi rendszabályokat és vizsgálatokat a megfelelő büntetésekkel együtt az elszállítás utáni időre javaslom..." Jelentését a főherceg, akit tudvalevőleg a katonák atyjának neveztek, ezekkel a szavakkal végzi: „Mindebből kitűnik, hogy valószínűleg más csapatok ugyanezt fogják tenni a legközelebbi jövőben, miért is *a fegyverszünet leggyorsabb megkötése volna az egyetlen radikális megoldás, ha a hadsereg nem akar bolsevizmusban feloszlani.*"

De minek folytatnám ezeket az adatokat? Mindenünnen a teljes fölbomlás hírei érkeztek, pedig már említettem, hogy október végén a főparancsnokság az általános helyzetnek aránylag csak a csekély részét tudta áttekinteni a hírszolgálat megszakadása miatt... Általában minden komoly, jól ellenőrizhető tény arra mutat, hogy a fölbomlás és az inszubordináció feltartóztathatatlan volt. Október 30-án Jekelfalussy Wekerle rendeletére átadja Fiumét a horvátoknak. A zágrábi Nemzeti Tanács Metzger tábornoknak sürgönyi utasítás ad, hogy a „szláv csapatok szüntessék be az ellenségeskedést, és azonnal szállíttassanak haza". Október 31-én császári flottaparancs az egész flottát átadja a Délszláv Nemzeti Tanácsnak a mai nemzeti hős, Horthy útján. Ugyanakkor Prágában Kastranek tábornokot letartóztatják, mert magyar katonasággal akarta leverni a forradalmat, mely azonban az engedelmességet megtagadta...

De nem is kell ilyen messze tekinteni. Hát nem volt köztudomású tény Budapesten a háború utolsó hónapjaiban, hogy a dezertálások száma horribilis méreteket ölt, s Lukachich hírhedt vérbírósága sem volt képes ezt a fölbomlást megakadályozni? Az ország egyes vidékein a régi betyárvilág újult föl: szökött katonák fegyveres bandái az erdőkben rejtőzködtek a környező falvak támogatása mellett.

Mégis mindezen tényeknél és adatoknál, melyeket könnyű volna egy egész kötetre kiegészíteni, döntőbbnek és fontosabbnak érzem minden gondolkodó ember számára a következő egyszerű meg-

gondolást: – Hogyan bírhatta volna még tovább az ellenállást a beteg, legyengült, ezer sebből vérző, koplaló, elkeseredett, nemzetiségi ellentétektől hasogatott osztrák vagy magyar front (a diadalmas új nemzeti államok ellenkező parancsai mellett) azzal a világszövetséggel szemben, mely gazdasági és katonai fölényével és tankjai légióival az osztrák–magyarnál százszor erősebb, öntudatosabb, elszántabb, egységesebb, élelemmel és munícióval jobban ellátott német nyugati frontot mint vakondoktúrásokat rombolta le!

Ezeknek a fölöszló frontoknak lassú hazaszivárgása és nagy tömegekben Budapesten összeverődése volt az októberi forradalom közvetlen oka. A katonaság, a diákság s a muníciógyárak munkásai képezték a forradalmi cselekvések tulajdonképpeni kovászát. A forradalom kezdetben katonai és nemzeti forradalom volt: szociálissá, szocialistává, sőt kommunistává jóval később lett.

A forradalom lelke szeptember–október folyamán már behatolt úgyszólván az élet minden vonatkozásába. Az emberek elvesztették a napi dolgaikkal való minden összefüggésüket, s tekintetük lázasan meredt a jövőbe. Szelíd filozopterek és metafizikusok égő szemekkel rohantak hozzám, s a forradalmi pártok habozó lassúságát szenvedélyes hangon kritizálták ... Egy elektrotechnikus-inas vészes jóslatok közepette javította meg a villamos vezetéket, kijelentvén, hogy küszöbön a forradalom ... A leány azzal hozta be a levest, hogy falusi rokonaitól tudja, hogy már nem sokáig tart a régi világ ... A Galilei Kör fiatalsága csaknem egész nyíltan űzött antimilitarista propagandát, s egyesek bebörtönzése csak fokozta forradalmi lelkesültségüket ... Katonák és tisztek hangosan beszéltek nyilvános helyeken is a front összeroskadásáról ... A villamoskocsikon szenvedélyes kitöréseket lehetett hallani a háború, a hatóságok és a vagyonosok ellen ... Ez a diffúz forradalmi feszültség először sűrűsödött egységes cselekedetté Szabó Ervin temetésekor ... A munkásság gyásza jeléül öt percre beszüntette munkáját ... A temetőben a legkülönbözőbb csoportok verődtek össze: munkások, katonák, diákok, művészek, feministák. Az óriási tömegen meglátszott, hogy nemcsak búcsúzni jött a szeretett halottól, hanem erőt

és inspirációt keresett itt az elkövetkezendő dolgokhoz. Károlyi megjelenése az emberekre úgy hatott, mint egy hadüzenet a régi világgal szemben: – Itt van Károlyi is!... Ez a suttogás morajlott végig a tömegen... Ez a hangulat a gyászbeszédek alatt még fokozódott. A koporsónál Kunfi a halott forradalmi szellemét invokálta az eljövendő súlyos kötelességek bírójául. Szavai állandóan visszafojtott sírással küszködtek, s úgy hatottak, mint mikor valaki segélyt és támogatást kér egy rá súlyosan nehezedő, végzetszerű és elkerülhetetlen föladathoz. Én pedig úgy éreztem, mintha barátom koporsója mellett végleges megvilágításban látnám nemzedékünk minden szenvedését, küzdelmét és akaratát, s feledve gyöngeségemet és izoláltságomat, hittel és retorika nélkül tehettem ezt a fogadalmat: „Ez az ország tovább ragadozó ritterek országa nem marad... Ez az ország tovább kegyetlen pénzváltók országa nem marad... Ez az ország tovább ateista papok országa nem marad!..."

Persze, erőszakos forradalomról kezdetben senki sem beszélt, csak mindenki a Nemzeti Tanács megszervezését sürgette, s azt, hogy közvetlen összeköttetés teremtessék a tanács és a magyar hadsereg között. Szabad, független Magyarországot akart mindenki, erősen demokratikus és szociális tartalommal. A Károlyi-kormány eljövetelének gondolata ott égett mindenki lelkében, és senki sem kételkedett azon, hogy a nép akaratának előbb-utóbb érvényesülnie kell. Kezdetben a közfelfogás az volt, hogy a király csakhamar engedni fog a nemzeti akarat erejének és egyhangúságának. Csak amikor világossá lett a grófok és Vázsonyiék intrikája a népminisztérium terve ellen (boldog-boldogtalant Gödöllőre csődítettek, hogy Károlyit a királynál diszkreditálják, így, mint biztos forrásból tudom, Szabó Istvánt is fölvezették annak bizonyítására, hogy Károlyi mögött nincsen nép*); amikor a lehetetlen Hadik-kombinációt egyre jobban forszírozták; amikor vér folyt a Lánchídnál, és a diákok meg-

* A régi pártok egyedüli embere, aki a király előtt a helyzetet őszintén tárta föl, s aki a szocialisták és radikálisok részvételét nélkülözhetetlennek nyilvánította, jó információk szerint Bárczy István volt.

rohanták a királyi palotát; amikor Vázsonyi kávéházi trónja mellől gúnyolta az „álforradalmat" és annak „egy-két századdal" való szétkergetésére durva viccekkel tüzelt; amikor a békés, impozáns tüntetéseknek (hatalmasabbakat nem látott Budapest soha!) semmi foganatja nem volt; amikor perfid módon Károlyit Bécsbe csalták, hogy Budapest népétől egy kritikus napon elválasszák; mikor a Hadik-minisztériumot kinevezték: csakis akkor vált a tömegek hangulata egyre izzóbbá, lehetett egyre sűrűbben hallani katonák és tisztek szájából, hogy ezt a komédiát tovább tűrni nem szabad, hogy ütött a katonai cselekvés órája.

A Nemzeti Tanács azonban még ekkor sem gondolt erőszakos forradalomra, annál kevésbé, mivel erre a helyzetet nem látta érettnek. Tudtuk ugyan, hogy a garnizonok telve vannak elégedetlen elemekkel, de azt hittük, hogy Lukachich még mindig a helyzet ura. A tanács tehát inkább arra számított, hogy az új kormány teljesen akcióképtelen lesz, hisz egymás után csatlakoztak a Nemzeti Tanácshoz az állami élet legfontosabb szervei (rendőrség, posta, távíró stb.). Biztosra vettük, hogy a Hadik-kormány puszta árnyékkormány lesz, mely napokig sem tarthatja magát, s mely egy izzó, mindenre elszánt közvéleménnyel szemben úgysem mer erőszakot alkalmazni. A Nemzeti Tanács tehát egyelőre megelégedett azzal, hogy október 26-án, a cenzúra ellenére, az összes lapokban közzétette proklamációját, melynek végén nyíltan ellenkormánynak jelentette ki magát ezekkel a szavakkal: „Végül fölhívjuk az összes külföldi népeket és kormányokat, hogy minden Magyarországot érintő ügyben a mai kormányhatalom helyett, amely immár teljesen elveszített minden összefüggést a dolgozó magyarsággal, a Magyar Nemzeti Tanáccsal keressenek közvetlen kapcsolatot, mint amely egyedül hivatott ama magyar nemzet nevében beszélni és cselekedni, amelynek vére és munkája tartja fönn Magyarországot."

Innen kezdve azonban a Nemzeti Tanácstól függetlenül különböző csoportok és kottériák képződtek, melyek a budapesti helyőrség körében tervszerű propagandát folytattak, s mindenféle haditervek cirkuláltak a Nemzeti Tanács akaratának katonai keresztül-

vitelére. Ezekkel szemben a Nemzeti Tanács vezető embereinek szerepe mindvégig csillapító és mérséklő maradt. Még azok is közülünk, akik a közvetlen forradalmi föllépést elkerülhetetlennek tartottuk, az október 30-i sorsdöntő éjszakán még nem láttuk a helyzetet megérettnek a cselekvésre. Úgy láttuk, hogy még több napi propagandára és szervezésre van szükség, és jobb szerettük volna, ha a gyönge kormányhatalom lép föl ellenünk támadólag. Mikor tehát meghallottuk, hogy a forradalom mégis explodált, hogy néhány lelkes és türelmetlen fiatal tiszt a saját szakállára akcióba fogott, s a helyőrségi laktanyát és több más középületet elfoglalta: ránk ez a hír inkább leverőleg hatott. Tudtuk, hogy szervezett csapatok nem állanak a forradalom rendelkezésére, hogy legföljebb néhány század az, amire számíthatunk. Vártuk tehát egész éjszaka, hogy mikor fog Lukachich a királyhű csapatokkal megjelenni, és bennünket elfogatni. A forradalom igazi táborkara nehéz éjszakát töltött akkor az Astoria-szállodában. A Nemzeti Tanács tagjai közül ekkor jóformán csak a szocialisták, a radikálisok és Károlyi maradtak a helyükön. A többieknek hírét-hamvát sem láttuk ezen a válságos éjszakán.

– Reggelre valószínűleg lógni fogunk!... – mondottam Kunfinak, aki mellettem szintén álmatlanul hevert a szőnyegen.

– Én is azt hiszem... – válaszolta ő. – A kis tisztek elszeleburdiskodták a dolgot. Még két-három napig várni kellett volna, míg a propaganda kimélyül, és a munkásságot is fölfegyverezhettük volna...

Közben heves gépfegyverkattogás hallatszik a szálloda ablakai előtt. Majd ágyúropogás... (Ugyanis az elfogott Várkonyi tábornok távoli ágyúzásnak minősítette a vendéglői ajtók csapkodását... Nem vitatkozhattunk vele, hisz ő volt a szakértő.) Néhány tiszt rekedt kiabálása a telefonba... Mindenünnen erősítéseket kértek tőlünk... De honnan, hisz mindössze pár száz emberünk volt... Minduntalan riasztó hírek érkeztek. Egy bosnyák ezred vonul föl ellenünk... Maga Lukachich vezeti... Tehát itt a vég... Ezt ugyan alaposan elrontották a zöld fiatalok... A forradalmi tiszti-

kar ismertebb vezetői nincsenek sehol... Nekik sem volt fogalmuk róla, hogy még ma éjjel túlbuzgó elemek kirobbantják a forradalmat. Csernyák kapitány, akinek ez időben talán a legnagyobb befolyása volt a tiszti mozgalmakra, valahol az igazak álmát aludta... A szájas Friedrichnek, aki már napokkal előbb lövetni akarta József főherceg palotáját, nyoma sincs... De Lukachich még mindig nem jött... Úgy látszik, hogy túlbecsüli erőinket, és egyszerre több ezreddel akar fölvonulni! Oh, bárcsak késne... Ha hajnalig vár: akkor mentve vagyunk, mert addig fölvonul a csepeli gyár és a környező üzemek összes munkássága, és akkor tarthatjuk magunkat... Végre is Hadik komoly, lelkiismeretes ember, aki nem fog oktalanul Budapesten vérfürdőt rendeztetni...

Teljesen megvirradt. A hihetetlen bekövetkezett. Lukachich nem jött: neki még kevesebb hadserege volt, mint nekünk! A budapesti helyőrség éppoly teljesen fölmorzsolódott, mint a monarchia frontja... Óriási tömegek lepték el a Kossuth Lajos utcát, a Rákóczi utat, a körutakat... Autókon fölfegyverzett katonák érkeznek szüntelenül... Századok századok után vonulnak föl. A szemek szikráznak, és fehér őszirózsa minden gomblyukban. A tömegen leírhatatlan mámor vesz erőt. Nemzeti zászlók és vörös zászlók lobognak mindenfelé... *Éljen Károlyi! Éljen a forradalom!*... kiáltják mindenfelé, de már sűrűn szólal meg egy addig ismeretlen kiáltás is: *Éljen a köztársaság!*... Egész Budapest örömmámorban úszik. Soha nem volt ilyen nemzeti egység és osztályközi szolidaritás!

Tehát győztünk... Igen: kora reggel megszólal a telefon, József főherceg Károlyit kéreti magához, aki Kunfival és velem azonnal Budára ment. Hadik fekete ferencjózsef kabátjában sápadtan és izgatottan várt bennünket, s a főherceghez vezetett, aki szokott meleg, meghatott, könnyezésre hajló hangján közölte Károlyival, hogy a király miniszterelnökké nevezte ki, s felhívja, hogy haladéktalanul alakítsa meg kormányát. Károlyi telefon-összeköttetést keres Béccsel, s Kunfit és engemet kért meg, hogy a Nemzeti Tanáccsal és Budapest népével közöljük az eseményeket. És amint az autón lerobogtunk, kábult, mámoros fejjel kiáltottuk ide-oda a hul-

lámzó tömegnek: Károlyi miniszterelnök... A király kinevezte a Károlyi-kormányt.

Azt hittük, hogy ez a hír gyújtó lelkesedést fog kelteni, s a király népszerűsége gyorsan helyre lesz állítva. Az ellenkező történt. A tömeg az éjszakai forradalom után a Károlyi-kormányt úgyis megalakultnak tekintette. Erősen éljenzik Károlyit, de egyetlen éljent sem hallottunk a Vártól a Kossuth Lajos utcáig a király mellett. Sőt, amikor az Astoria erkélyére mentem, hogy a királyi elhatározást a tömeggel közöljem, sűrűn hallottam ilyenféle közbekiáltásokat: *A király? Ki most a király?... Károlyit nem a király nevezte ki... Károlyi a forradalom akaratából lett miniszterelnök!... Éljen a köztársaság!...*

Magyar kálvária, magyar feltámadás. Bécs. 1921. II. fejezet (25–42.).

Lueger, Karl: osztrák keresztényszocialista politikus.

l'empereur = cent mille hommes: a császár = százezer ember.

Nagyatádi Szabó István (1863–1924). A Gazdapárt vagy Kisgazdapárt, a birtokos parasztság pártjának alapítója, vezetője. Az 1918 október utolsó napjaiban alakult Hadik-kormányban elvállalta a földművelésügyi tárcát. A Berinkey-kormányban a földreform ügyeivel megbízott miniszter, majd népgazdasági miniszter. Az ellenforradalmi korszakban több kormányban is földművelésügyi miniszter. Nevéhez fűződik a földreform lényegét elsikkasztó 1920. 36. tc.

Birnam erdeje: utalás Shakespeare *Macbeth*-jére.

Kommission zur Erhebung militärischer Pflichtverletzungen im Kriege: Háborús kötelességszegéseket felderítő bizottság.

Lukachich Géza (1865–1943) altábornagy. 1918-ban neve hírhedté vált a katonaszökevényekkel szembeni kegyetlen megtorlások miatt. Négy nappal a polgári demokratikus forradalom kitörése előtt Budapest városparancsnokává nevezték ki. A népharagtól a Nemzeti Tanács mentette meg azáltal, hogy október 30-án letartóztatta.

Bárczy István (1866–1943). Liberális politikus, várospolitikus, 1906-tól 1918-ig Budapest polgármestere, majd főpolgármestere, a Friedrich-, majd a Huszár-kormány igazságügyi minisztere.

Friedrich István (1883–1958). Gyáros, kalandor politikus, 1918-ban a Károlyi-kormányban hadügyi államtitkár. A Tanácsköztársaság alatt az ellenforradalom egyik tevékeny szervezője. 1919. aug. 2.–nov. 25-ig miniszterelnök.

Visszaemlékezés a Román Nemzeti Komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra

Wien, 1921. november havában

Több oldalról is kifejezték előttem azt a kívánságot, hogy a román nemzeti komitéval 1918 novemberében folytatott tárgyalásaim történetét részletesebb pontossággal dolgozzam fel, mivel erre vonatkozólag még mindig igen eltérő és ellentmondó tudósítások élnek az erdélyi magyar nép lelkében. Mert bár ezek a tárgyalások a legteljesebb sajtónyilvánosság mellett történtek, mégis az akkori, katasztrofálisan izgalmas időkben azok emléke úgy elhalványult, illetve deformálódott a nagy tömegek előtt, hogy azokról mindenféle rosszakaratú hamisítások terjedhettek el, pedig éppen jelenleg nagy érdeke az erdélyi magyarságnak, hogy nehéz és felelősségteljes helyzetében helyesen mérlegelje nemcsak az adott történelmi szituációt, hanem azokat az eseményeket is, melyek a mai válságos állapotához elvezettek.

El kell ismernem ennek a kívánságnak és indokolásnak helyességét, és igyekszem is annak eleget tenni, ámde teljes oknyomozó történelmi feldolgozására az októberi forradalom idevonatkozó eseményeinek nem vállalkozhatom, mivel egyrészt még hiányzik ehhez a közlélek megfelelő nyugalma és tárgyilagossága, másrészt pedig az emigráció izoláltsága folytán nem állnak rendelkezésemre azok a feljegyzéseim, levelezéseim és egyéb adatok, melyekre a tények pontos leírásához szükségem volna. Így csak emlékezésből és szórványos hírlapi tudósításokból rekonstruálhatom e fontos napok eseményeit. Ennek dacára azt hiszem, hogy semmiféle lényeges dologban nem tévedek, s hogy a jövő igazságos történetírója minden lényeges ponton meg fogja erősíteni fejtegetéseimet.

Mindenekelőtt meg kell állapítanom, hogy már november első napjaiban minden komoly politikai tényező tisztában volt azzal Bu-

dapesten, hogy Magyarország végzetes helyzetbe jutott. A Károlyi-kormány világosan látta a helyzet feltartózhatatlan tragikumát, és *Károlyi* Mihály november 10-én a legteljesebb nyíltsággal feltárta a katasztrófát a *Nemzeti Tanács* előtt, és az ő döntésétől tette függővé a belgrádi szerződés aláírását. Már a Nemzeti Tanácsnak ezen az ülésén érkeztek még nem hiteles, de komoly hírek a román nemzeti komitének területi követeléseiről, valamint arról, hogy mint a románok, úgy a csehek és a jugoszlávok is már megkezdették előrenyomulásukat a régi Magyarország területeire. Éppen ezért a Nemzeti Tanácsban mindenki kétségbeesett hangulatban volt. Mindenki érezte a történelmi Magyarország halálharangjának szavát. Mély szomorúság ült a szemekben, és többen sírva fakadtak. E hangulatnak *Hock* János elnök adott megrázó kifejezést a következő, történelmi nevezetességű szavakban, melyeket csak egy hevenyészett német fordításból fordíthatok vissza magyarra:

„Tökéletesen eljátszottuk a nyugati államok rokonszenvét – úgymond –, egy elveszett háború végén vagyunk, kiszolgáltatva a szorongató ellenségek minden kapzsiságának. Rajtunk beteljesedik most a szó: *vae victis!* A mi legelső kötelességünk most: menteni, ami még menthető. Ha valaki ismerne Magyarországon egyetlen férfiút vagy olyan rendszert, aki vagy ami jobb békét tenne lehetővé, akkor kötelességünk volna neki vagy annak átadni a hatalmat minden kínjával és keserűségével együtt. Ilyen ember vagy rendszer hiányában a történelem és a nemzet előtt azt a szerencsétlen kormányzást tesszük felelőssé, mely ha pár hónap előtt, még csak nem is katonai fölényünk idején, hanem akár néhány hét előtt, arra a magaslatra bírt volna helyezkedni, hogy a maga piszkos, önző anyagi érdekét a nemzet érdekének alárendelje, elérhette volna, hogy Magyarország ma nem állana itt fegyvertelenül és kiszolgáltatva, hanem mint méltó és tisztelt ellenfél, aki képes volna tisztességes békefeltételeket biztosítani magának. Épp ezért ennek a rendszernek a tagjait a törvényhozás jogi, anyagi és erkölcsi felelősségre fogja vonni. Mi kijelentjük itt a Nemzeti Tanácsban, hogy egyen-

ként fogjuk őket az ország ítélőszéke elé állítani. A nemzet meg fogja hozni ítéletét, mi azonban már itt megbélyegezzük őket."

Majd a kormány jelenlevő tagjaihoz fordulva így folytatta:

„Ennélfogva nem habozhatunk. Nem tehetünk mást, mint hogy támogassuk a sorainkból kiküldött kormányt, és kijelentsük, hogy az ország sorsát az ő tiszta kezükbe tesszük le. Semmi más most nem áll rendelkezésünkre. – – – Ti egyedül vagytok hivatottak megmenteni azt, ami még megmenthető, és végre az országot a béke kikötőjébe vezetni – – – Egy pillanatig sem szabad tétovázno-tok, lelkiismereti furdalások ne kínozzanak, mert mi nem ismerünk más kiutat, mint ezt: az ország érdekében ki kell ürítenetek ezt a keserű poharat – – –"

A Nemzeti Tanácsnak ez a november 10-i ülése teljes mértékben megfestette azt a komor, szinte gyászos hátteret, melynek árnyékában folytatódtak az aradi november 13-i és 14-i tárgyalásaink a román nemzeti komitéval. Ugyanis a román nemzeti komité követelései csakhamar hivatalos formában Budapestre érkeztek. Nemcsak egész Erdélyt és Krassószörény, Arad, Bihar, Máramaros, Ugocsa, Szatmár és Szilágy vármegyéket, hanem még Békés–Csanád vármegyék részeit is követelték, hogy azok egy alakuló nagyszebeni román nemzeti kormány impériuma alá helyeztessenek. Eme részek végső területi hovatartozását illetőleg a román nemzeti komité ugyan még nem nyilatkozott, de a jegyzékkel egy időben már a román haderők átkeltek a Keleti-Kárpátokon, és erdélyi területekre léptek.

Úgy a román követelésnek, mint a román haderők előrenyomulásának jelentőségével teljes mértékben tisztában volt a Károlyi-kormány. Világosan láttuk, hogy Nagy-Románia kialakulása felé törnek úgy a román királyságbeli, mint az erdélyi román politikai és katonai erők. Ennek dacára nagy fontosságot tulajdonítottunk annak, hogy a román követelések a teljes nyilvánosság előtt és a legkomolyabb, leglojálisabb politikai formák között letárgyaltassanak. Mégpedig három szempontból is fontosnak tartottuk ezeket a tárgyalásokat. Először azért, mert még mindig reményem volt arra

nézve, hogy legalább a béketárgyalásokig sikerülni fog egy átmeneti provizóriumot teremteni, hisz a belgrádi fegyverletételi szerződés *expressis verbis* az egész magyarországi területet meghagyta a régi magyar közigazgatás és impérium alatt. Másodszor azért, mert élt bennem még mindig némi remény arra nézve is, hogy az októberi forradalom kormányának tiszta demokratikus szelleme és az általa lojálisan megvalósítani kívánt kantonális terv egy olyan erkölcsi atmoszférát teremthet, melynek hatása az erdélyi románokra is messze kiható lehet. Harmadszor azért, mivel szükségét éreztem annak, hogy Európa és az egész művelt világ előtt dokumentáljuk azt a tényt, hogy a régi feudális Magyarország helyébe egy új demokratikus Magyarország lépett, mely az ország zavaros, tarkabarka, a területi szempontokat minduntalan keresztező nemzeti problémáit valóban svájci mintára, a *kantonális autonómiák konföderációja alapján* akarja megoldani.

Mielőtt azonban e szempontok érvényesítésére Aradra utaztam volna, szükségét éreztem annak, hogy a Nemzeti Tanács előtt, valamint az erdélyi magyar társadalomnak akkor Budapesten tartózkodó kiválóbb képviselői előtt részletesen kifejtsem azt az elvi platformot, melyet Aradon képviselni szándékoztam, és amelyet tényleg a tárgyalások folyamán a maga teljes elvi és erkölcsi tisztaságában kifejteni és érvényesíteni törekedtem. *Nyomatékosan meg kell állapítanom, hogy sem a Nemzeti Tanácsban, sem az erdélyi nemzeti táborból nem akadt senki, aki javaslataimat ellenezte volna, vagy azok helyett másokat, kevesebb áldozattal járókat indítványozott volna. Apáthy* István nemcsak magáévá tette összes indítványomat, hanem még hozzájárult annak pontosabb és gyakorlati szempontból helyesebb kidolgozásához. Maga *Bethlen* István gróf is nyíltan kifejezte azt a véleményét, hogy ő is az adott körülmények között az általam javasolt kibontakozási tervezetet az elérhető optimumnak tekinti. Ezen általános hozzájárulás által álláspontomban megerősítve utaztam le az aradi tárgyalásra. Velem voltak Bokányi Dezső, s ha nem tévedek, Ábrahám Dezső is, a Nemzeti Tanács részéről, Apáthy István, Somló Bódog és Vincze Sándor az

Erdélyi Nemzeti Tanács részéről. Mint szakemberek lekísértek Rácz Gyula miniszteri tanácsos, ha nem csalódom, Kovács Elek osztálytanácsos, továbbá Szekeres János miniszteri fogalmazó és Csécsy Imre személyes titkárom. Aradon a vármegyei székház épületében Varjassy Lajos kormánybiztos mint házigazda összeköttetésbe hozott bennünket a román részről megjelent bizottsággal, amelynek soraiban ott voltak: Goldis László, Pop-Csicsó István, Erdélyi János és, ha nem tévedek, Krisán György. Román szociáldemokrata részről pedig Flueras János és még két más megbízott. A gyűlés megnyitása előtt *Goldis* László mint a román nemzeti komité elnöke tiltakozott az Erdélyi Nemzeti Tanács kiküldötteinek, valamint Neugeboren Emil szász képviselőnek a konferencián való részvétele ellen, mondván, hogy a román komité csakis a budapesti Nemzeti Tanács kiküldötteivel kíván tárgyalni. Végre abban egyeztünk meg, hogy az erdélyi magyar képviselők és a szász kiküldött mint hallgatók és bizalmi férfiak lehessenek jelen tárgyalásainkon, valamint úgy emlékezem, Strigl József tanár is, a sváb Nemzeti Tanács részéről. Ezeken a nehézségeken átesve, melyeknek oka abban a bizalmatlanságban és ellenszenvben gyökeredzett, mellyel a románok Apáthy István szerintük túlzottan soviniszta és nacionalista személyével szemben viseltettek, hozzákezdhettünk az érdemleges tárgyalásokhoz, melyekről a budapesti és a vidéki sajtó képviselői részletes tudósításokat küldöttek.

Elnöki megnyitómban hangsúlyoztam, hogy ez az első alkalom, amikor a magyar és román demokrácia érintkezésbe jutott. Hangsúlyoztam, hogy egy forradalmi kormány képviselője vagyok, egy kialakulóban levő köztársaságé, így tehát miben sem kötnek a régi feudális, oligarchikus Magyarország tradíciói, hanem hogy a mai kormányzatnak csak egy célja van, és ez az, hogy *a magyar nép teljes megegyezésben az egyenlőség és az igazság szellemében élhessen az országban minden néppel.*

A napirend előtt *Pop-Csicsó* István azokat az atrocitásokat tette szóvá, melyeket állítólag az erdélyi magyarok követtek el a románokkal szemben. Sajnos, ezek az atrocitások nagyon kedvezőtle-

nül befolyásolták az aradi tárgyalásokat. Ugyanis az akkori túlizgatott levegőben és a nagy társadalmi bizonytalanság közepette több helyütt a magyar és román nemzetőrségek mellett magán fegyveres bandák is alakultak, amelyek itt-ott sajnálatraméltó kihágásokat követtek el. Ezekkel a nyugtalanító hírekkel szemben annak a szükségét hangsúlyoztam, hogy miként az már Kolozsvárott megtörtént, mindenütt magyar–román vegyes bizottságokat kellene alakítani, melyek a felmerült eseteket megvizsgálnák, és azok megismétlődését elhárítanák. Különösen a jósikafalvi véres incidensből, melyben, úgy látszik, nagy része volt az Urmánczyak türelmetlenségének és tapintatlanságának, kovácsoltak fegyvert a magyar kormány ellen. A fegyveresek durva közbelépése folytán harminc halott feküdt a falu különböző részein, amely tényt a román követek úgy magyarázták, hogy a falu békés lakosai ellen is lövöldöztek az Urmánczy-kastély által bérelt zsoldos csapatok. Ez atrocitások felpanaszolása nagyon ideges hangulatot ébresztett, melyet csak nehezen tudtam megnyugtatni és lecsillapítani.

Eme kellemetlen incidens hatása alatt kezdődtek el tárgyalásaink. Először is Pop-Csicsó István ismertette a román memorandumban foglalt követeléseket. E memorandummal szemben a magyar kormány nevében a következő álláspontot foglaltam el:

A magyar kormány provizorikus rendet akar teremteni addig, amíg az általános békekonferencia véglegesen fogja a magyar állam határait szabályozni. Az általam javasolt megállapodások tehát csak arra az átmeneti időszakra volnának kötelezők, azután úgy a magyarok, mint a románok visszanyernék teljes cselekvési szabadságukat. A mi indítványunk tehát nem prejudikál a jövőnek, csak az átmeneti rendet és nyugalmat akarja biztosítani, s megóvni Erdélyt egy polgárháború és a faji torzsalkodások borzalmaitól. Mi *a wilsoni önrendelkezési jog hívei vagyunk, minden fenntartás és megszorítás nélkül.* Ezt az önrendelkezési jogot készséggel és örömmel ajánljuk fel a románoknak mindenütt, hol kompakt tömegekben vagy legalábbis többségben élnek. *De ugyanakkor a többi népek önrendelkezési jogát is hasonló nyomatékkal követeljük. Nem akarunk tudni egy olyan*

berendezkedésről, melyben a mai nemzeti elnyomást egy másik váltaná fel. A román követelések egy oly területre vonatkoznak, ahol a hivatalos statisztika szerint 2 900 000 román 3 900 000 nem románnal áll szemben. A románok által követelt impérium tehát a wilsoni elvek megtagadása volna. *Mi olyan rendet akarunk statuálni, melyben a románok, a magyarok és szászok önrendelkezési joga békésen és harmonikusan megfér egymás mellett.* Egy ilyen megoldás a mai mesterséges vármegyei keretekben nem képzelhető el. Tehát olyan nemzeti autonómiákat kell berendezni, melyek nem veszik figyelembe ezeket a mesterséges közigazgatási határokat. Az önrendelkezési jog lojális keresztülvitelére mindenütt, ahol csak lehetséges, *nagy kompakt nemzeti blokkok alakítandók.* A magyar kormány ezen nemzeti blokkoknak átadná a kormányzó hatalmat, de egyben szükséges volna, hogy, miként Svájcban, *ezek a blokkok közös érdekeik képviseletére közös szerveket létesítsenek,* valamint a központi országos kormányban is megfelelő képviseletre találjanak. Világos, hogy a nemzeti blokkok közös szervek létesítése nélkül képtelenek volnának a gazdasági, pénzügyi, közlekedési, közélelmezési s közegészségügyi feladatokat sikerrel megoldani. Ilyen szervek nélkül tartós rend még napokra sem volna elképzelhető. Eme közös érdekű ügyek azonban nem lehetnek akadályai annak, hogy egyébként *minden nemzeti blokk szabad, kantonális autonómiát élvezzen* nemzeti kulturális ügyei vitelére és a saját közigazgatásának önkormányzati keresztülvitelére. Egyidejűleg azonban garanciákat kértem arra nézve, hogy a magyar tisztviselői karnak az a része, amely kötelességét eddig is híven teljesítette, nem lesz vegzációknak kitéve, hanem hogy továbbra is helyén maradhat a közigazgatásban. Kifejtettem azt is, hogy *amíg az eddigi állami hivatalok működésben maradnak, a két- vagy többnyelvűség lojálisan keresztül fog vitetni a közigazgatás minden ágában.* Utaltam arra is, hogy a mai vármegyei beosztás épp a románok régi sérelme volt, tehát hogy az általam javasolt kantonális összefoglalással most alkalom kínálkozik arra, hogy az *egyes nemzetek telepterületei lehető pontossággal körülhatároltassanak.* Természetesen az új blokkok mellett is igen sok ki-

sebb-nagyobb enkláve fog maradni. *Ezekre nézve a Renner-féle személyi kataszter tervét ajánlottam fel, és a nemzeti kisebbségeket a nemzeti blokkok kölcsönös garanciája alá kívántam helyezni.* Ez volna a leghatalmasabb biztosítéka a wilsoni elvek becsületes keresztülvitelének. Hangsúlyoztam, hogy a magyar kormány tervét a *svájci Eidgenossenschaft* szelleme hatja át. *Aki e tervet megtagadja, letér a wilsoni elvekről, imperialista és nacionalista szellemben,* s mi minden ilyen törekvés ellen óvást emelünk az egész kultúrvilág lelkiismerete előtt.

Az én tervem minden nemzet jogos igényeit kielégíti. Nincs itt szó kompromisszumokról vagy licitációról, hanem egy olyan tiszta, világos, egyszerű tervezetről, mely a wilsoni elvekből önként következik. Nekünk nincs semmi hátsó gondolatunk ezzel a tervvel szemben. *Mi azt nemcsak a románokkal, de az országban élő összes nemzetekkel szemben is keresztülvinni akarjuk.* Ha a mi tervünk a románokat nem elégíti ki, akkor is elfogadhatják azt, mint provizorikus alapot a rövid idő múlva egybeülő békekongresszusig. Épp a Pop-Csicsó által felpanaszolt véres sérelmek bizonyítják annak szükségességét, hogy egy olyan átmeneti rend teremtessék, mely az összes népeket megnyugtathatná. Felajánlottam azt is, hogy a hivatalos magyar statisztikával szemben fennforgó kételyek eloszlatására egy nemzetközi bizottság küldessék ki, mely „stichpróbákat" tehetne mindenütt, ahol a magyar statisztika helyességét kétségbe vonják. Kértem a román kiküldötteket, hogy tárgyalásainkat ne zavarják szuverenitási vagy külpolitikai kérdések bevonásával, hogy mindkét részről arra törekedjünk, hogy szerencsétlen népeink egymást tovább ne pusztítsák és ne marcangolják, hanem hogy megnyugtató alap teremtessék az általános béketárgyalások felvételéig.

Végül figyelmeztettem a román vezéreket arra, hogy ne feszítsék túl a szálakat, nehogy ugyanaz a szomorú látvány ismétlődjék meg, ami Belgrádban történt, ahol az antant tábornokai miben sem különböztek a kardcsörtető Hindenburgoktól és Ludendorffoktól. Utaltam Közép-Európa szörnyű szociális és közigazgatási helyzetére, és figyelmeztettem a jelenlevőket arra, hogy az embertelenség és igaz-

ságtalanság szelleme csak azokat az áramlatokat erősítené, melyek a mai állami kereteket feldöntve, a katonai és munkástanácsok diktatúrájának szolgáltatnák ki egész Európát.

Beszédem után a magyarországi szociáldemokrata párt nevében Bokányi Dezső szólalt föl. Teljes egyetértését fejezte ki fejtegetéseimmel, s megígérte, hogy a magyar munkásság majdan az Internacionálé előtt minden erkölcsi és anyagi súlyával támogatni fogja az általam képviselt álláspontot. Bokányi beszéde igen heves és éles volt a románokkal szemben, úgyhogy bizonyos nyugtalanságot és ideges feszültséget eredményezett.

A románok arra való hivatkozással, hogy Maniu Gyula, kit vezérüknek tekintenek, a közeljövőben Aradra érkezik, kérték tárgyalásaink felfüggesztését, amelyhez készséggel hozzájárultam. Maniu másnap tényleg megérkezett, lelkes tanúja volt Bécsben a köztársaság kikiáltásának, melynek híre nagy benyomást tett az összes tárgyalókra. A további tárgyalásokat újabb erdélyi atrocitások hírei zavarták meg. Különösen az úgynevezett *acélgárdisták* garázdálkodásai és egyes martalóc csapatok magánvállalkozásai olyan izgalmat keltettek, mely tárgyalásainkat komolyan veszélyeztette. Ezek a hírek annyira nyugtalanítottak, hogy a nap folyamán telefonon kértem meg Károlyi Mihályt, hogy a kormány kövessen el mindent hasonló atrocitások megakadályozására. A tárgyalások során érkezett meg a fegyverszüneti szerződés aláírásának híre, mely tudvalevően a magyar impériumot egész Magyarország területén fenntartotta. Kijelentettem, hogy ez a tény miben sem változtat a kormány álláspontján, és az összes propozícióimat fenntartom.

A román szónokok, *Vlád, Lázár, Goldis,* valamennyien az általam körvonalazott tervben a román nemzeti komité jegyzékének visszautasítását látták. Egyes szónokok azzal is érveltek, hogy nincs garancia arra nézve, hogy az általam javasolt rend keresztülvihető lesz, s nem fog-e újra a magyar feudalizmus felülkerekedni. *Majd azt vitatták, hogy a szuverenitás is az önrendelkezési jogba tartozik, és csak az impérium hozhat a románokra nézve nyugalmat.* Enélkül

átmenetileg sem volnának képesek a személyi és vagyoni biztonságot garantálni.

Ezzel szemben én ismételten arra figyelmeztettem, hogy ne komplikáljuk az amúgy is súlyos helyzetet szuverenitási kérdések bevonásával, hanem elégedjünk meg egy ésszerű és lojális, ideiglenes rendszer létesítésével a békekongresszusig. Ugyanezt az álláspontot domborították ki a többi magyar kiküldöttek is. Különösen *Apáthy* és *Vince* hangsúlyozta annak szükségét, hogy egyelőre a *status quo* alapján legalább Erdély belbékéje megóvassék. *Neugeboren* Emil szász kiküldött pedig azt hangsúlyozta, hogy *Magyarország amputációja okvetlenül a bolsevizmushoz vezetne.*

A román álláspontot legvilágosabban és legnyíltabban *Maniu* Gyula összegezte. Őbelőlük – úgymond – a nemzeti egység érzése beszél. *A szuverenitás a román nemzet birtokában van, és így ők ezt a szuverenitást igénybe is akarják venni.* Majd a szuverén román nemzetgyűlés fog határozni, hogy elválik-e Magyarországtól, avagy esetleg kantonális összefoglalásban akar-e vele maradni. Azokkal az ellenvetéseimmel szemben, hogy a románok által kért impérium a magyar és szász nemzetek jogfosztottságával volna egyértelmű, és így a wilsoni elvekbe ütköznek: *Maniu Gyula ünnepélyesen kijelentette, hogy ilyen szándék ötőlük távol áll, hogy a román népben őszinte demokratikus szellem él, és hogy ők az impérium birtokában a magyar és a német kisebbségek számára feltétlenül meg fogják adni azokat a jogokat, amelyeket én a magyar szuverenitás alatt a román és német kisebbségek érdekében stipuláltam.* Maniu nagy hatású beszéde után köszönetet mondtam neki, hogy végre tiszta helyzetet teremtett. Most kitűnik, hogy mindketten egészen mást akarunk. *Ő a szuverenitási kérdést véglegesen el akarja dönteni, én egy ilyen megoldásba bele nem mehetek, mivel ez nem tőlünk, hanem az általános békekonferenciától függ.* Ezek után még egyszer megkíséreltem javaslataimat konkretizálni, és kértem a román komitét, hogy ezen javaslatom alapján igyekezzünk provizorikus rendet teremteni. Javaslataim végleges formája a következő volt:

1. Román impérium mindenütt, ahol román többség van.

2. A román impérium kiküldöttje helyet foglal a magyar kormányban minden közös érdekű ügy intézésénél.

3. A régi törvények átmenetileg megmaradnak, de újakat csak a román impérium hozzájárulásával lehet hozni.

4. A főispánok s kormánybiztosok kivételével megmarad a régi hivatalnoki kar. A régi tisztviselők megfelelő védelemben részesülnek, rendes fegyelmi eljárás nélkül senki sem mozdítható el.

5. A nemzeti kisebbségeknek kölcsönösen biztosítani fogjuk az 1868. évi XLIV. tc.-ben lefektetett védelmet.

6. A román nemzeti tanács személyi és vagyonbiztonságot garantál.

7. A provizorikus román impérium a román királyság katonai erejét nem veheti igénybe.

8. A magyar kormány és a román komité egy kormánybizottságot szervez az új rend életbe léptetésére.

9. A felmerülő vitás kérdésekben öttagú bíróság dönt, melybe két tagot a magyar nemzeti tanács, kettőt a román nemzeti komité és egyet a magyar kormány küldene ki. Ezek közösen választanak elnököt.

10. Ez a megállapodás a béketárgyalásokig érvényes, és azon túl miben sem köti a felek szabadságát.

11. E megállapodás betartása a két nemzet becsületének védelme alá helyeztetik.

Ez volt nagy vonásokban az az alap, amellyel legalább a béketárgyalásokig szerettem volna zavartalan kooperációt teremteni a magyarok, románok és németek között. És ebben a törekvésemben – mint már említém – nemcsak a polgárháború fenyegető réme előli menekülés gondolata vezetett, hanem az a remény is, hogy ez a provizórium talán lehetővé fogja tenni az átmenetet úgy a románok érzelmében, mint a külföld előtt *egy olyan végleges állapot létrehozására, mely a szabad nemzeti autonómiák kantonális rendszerén alapulna Magyarországon.*

Sajnos, ez a halvány remény is csakhamar megszűnt. A román komité visszautasította javaslataimat. Lázár Aurél ezt a határozatot

azzal indokolta, hogy az általam fölkínált önrendelkezési jogot nem fogadhatják el, mivel az nem adja meg a román nemzetnek a végrehajtó hatalmat. Ez alapon a rendet nem garantálhatják, a felelősséget elhárítják, de nemzeti tanácsok alkotásával és nemzeti gárdák fejlesztésével ezentúl is hozzá fognak járulni a rend és közbiztonság fönntartásához. E célból bizonyos financiális és katonai természetű követeléseket terjesztett elő, melyekre nézve kijelentettem, hogy azok nem tartoznak az én kompetenciámba.

Végül *Goldis* László köszönetet mondott fáradozásaimért, és hangsúlyozta, hogy a visszautasítás nem az én személyemnek szólt, akivel szemben a románság bizalommal viseltetik. Zárszavamban hangsúlyoztam, hogy mindkét tárgyaló félre rendkívüli felelősség nehezedik, mert a megegyezés meghiúsulása véleményem szerint mindkét félre igen nehéz következményekkel fog járni. Hangsúlyoztam, hogy az általam javasolt megoldás éppúgy megfelelt volna a románság, mint a magyarság és a németség alapvető érdekeinek. Tudom, hogy a mai hatalmi viszonyok az én koncepciómnak nem kedveznek, de talán még eljön egy korszak, mely annak alapvető gondolatait érvényre fogja juttatni . . .

Ez volt aradi tárgyalásaimnak rövid története. Már a tárgyalások előtt tudni lehetett, hogy a románságot nem lehet megnyerni semmiféle kompromisszumnak a régi magyar állami terület egysége alapján. Nem csak az erdélyi románság mentalitása volt már akkor alkalmatlan egy ilyen terv befogadására, de a hatalmi viszonyok is teljesen a kárunkra alakultak. A román királyságbeli haderők bevonulása megkezdődött, a felbomló frontokról hazaözönlő magyar katonaság a teljes züllés és anarchia állapotában volt. Ezért a helyzetért, mint bűnbakot, *Linder* Bélát szokták okolni, azonban hogy ez a vád mennyire igaztalan, erre nézve jellemző *Apáthy* Istvánnak a következő híradása az erdélyi állapotokról november 1-én:

„Jött az este: Attól lehetett tartani, hogy a csőcselék lógó katonákkal és a környező falvakból betóduló román parasztokkal zavarogni fog, és fosztogatások lesznek. És az erdélyi magyar fegyveres erő főparancsnokának nem volt tíz embere sem, kiknek parancsolhatott

volna. A polgárságnak sem fegyvere, sem szervezete nem volt. Kolozsvárt volt vagy kétezer katonatiszt, de azok akkor még semmire sem voltak kaphatók. Maradt a munkásság, melynek ha fegyvere nem is volt, de legalább volt szervezete. Csakis annak és a rendőrségnek köszönhető, hogy az összeomlást követő első napokban nem volt Kolozsváron nagyobb zavargás. A kolozsvári vasúti állomáson ezrével keresztülvonuló katonákat nem volt módunk visszatartani. Hiába vártuk őket meleg étellel, kávéval, hiába kötöttük lelkükre a haza védelmét, mindenki sietett tűzhelyéhez és oda, ahol a háromszáz korona leszerelési illetéket felvehette." (*Új Magyar Szemle,* 1920. december.)

Apáthy ugyan szemrehányásokat tesz a kormánynak a hadsereg leszereléséért, de nyilván feledi vagy nem tudja, hogy a rendes katonaság feloszlatása azért volt elkerülhetetlen, mivel a frontról hazaáramló tömegek részben teljesen megbízhatatlanok, részben érzelmileg bolsevizáltak, részben éppen nemzeti összetételüknél fogva a további küzdelemre alkalmatlanok voltak. Különben is a háborús összeomlást tárgyaló minden komoly emlékirat, nyilatkozat és ankét megegyezik abban, hogy az osztrák–magyar hadsereg frontja már tovább tartható nem volt, és a teljes összeomlás elkerülhetetlenné vált. *Ennek a katonai összeroskadásnak volt közvetlen eredménye mindaz, ami Magyarországon történt. A régi hatalmi szervezet fölbomlott, az idegen nyelvű néptömegek pedig túlnyomó részben saját faji rokonaik felé gravitáltak amaz eszeveszett nemzetiségi politika miatt, melyet a feudalizmus évszázadok óta Magyarországon folytatott.*

Befejezésül még csak egy emléket akarok felújítani, oly célból, hogy az olvasó lelkében rekonstruálhassam azt a politikai és társadalmi atmoszférát, mely 1918 novemberében az ország fővárosának széles köreiben tapasztalható volt. Ma furcsán hangzik, és mégis nem lehet kétséges, hogy ezekben a hetekben *a legjobb magyar intelligencia olyan lelkesedéssel karolta fel a wilsoni eszméket, aminőre talán*

nincs példa egyetlen más társadalom történetében sem. Épp azért itt végezetül reprodukálom azt a proklamációt, melyet 1918. november 3-án a magyar tudományos, irodalmi, művészeti és publicisztikai élet közel száz kitűnősége intézett a magyar értelmiséghez *egy szabad államszövetség* létesítése érdekében. A manifesztum szórul szóra így hangzik:

„Magyarok! Régi óhajtásunk valóra vált. A magyarság mint nemzet szervezkedik. A Magyar Nemzeti Tanács kezébe vette a hatalmat. A régi Magyarország összeomlott. A magyarság nem hever többé egy régi történelmi állam Prokrusztesz-ágyában. Egyedül maradt, minden más nemzettől különválva. A maga ura, maga rendelkezik önmagával. A világháború gyümölcse ránk nézve megérett. Céljaink nem ellenkeznek többé senki céljaival. Nem vagyunk ellenségei senkinek. A háborút ezzel befejeztük. Többé harcban részt venni nem akarunk. Testvérnemzeteinkkel szemben semmiféle igényünk nincs már. Magyarok! Mi is megújult nemzetnek tekintjük magunkat, most felszabaduló erőnek, mint azok a testvérek, akik boldogan kelnek friss életre a monarchia romjaiból. Megkönnyebbülve ébredünk arra a tudatra, hogy nem vagyunk többé kénytelenek az elnyomás támaszai lenni. Nemzettársaink szabadsága záloga a mienknek. Ki szabad ott, hol a szomszédja nem az? Legyünk szabadok! Éljünk egymás mellett békén, mint szabad nemzetek szabad nemzetekkel.

És mégis: ma nincs olyan világ, magyarok, hogy merev különbségben élhessen nemzet nemzet mellett. Egymásra vagyunk utalva mindnyájan. Minél kisebb valamely nemzet, annál inkább földrajz, gazdasági érdek, közlekedés egyformán kiáltják, hogy kész veszedelem minden elzárkózás. Nemzetek születnek szemünk előtt; de a nemzet éppen úgy társas életre születik, mint az egyes ember. Magyarok! Szövetségbe kell tömörülnünk nemzettársainkkal! Ez a mi érdekünk, és ez az övék is. De ez a szövetség ne legyen ellensége a szabadságnak. Még halovány lehetőséget se adjon ez arra, hogy nemzet a nemzet érdekeit korlátozhassa vagy veszélyeztethesse. Biztosítékot kell adni minden félnek; és mi ezt a biztosítékot éppoly őszinte szívvel kívánjuk nyújtani azoknak, akik velünk szövetségbe

lépnek, mint ahogyan kérjük tőlük mi is. Nincs köztünk nagy állam. A szövetkező nemzetek egyike sem haladja meg a tíz-tizenkét millió számot népességben. Nem fogjuk egymást fenyegetni. És szabadon alakuljon a szabad szövetség. Népakarat és önrendelkező jog wilsoni elvei alakítsák. Történeti határok ne legyenek gátjai az önrendelkezésnek. Éppoly kevéssé a nyelvhatárok: egyforma nyelvű állam több is lehet. És vitás esetben népszavazást kívánunk; független és elfogulatlan (nemzetközi) ellenőrzés alatt. A cseh, szlovák, lengyel, erdélyi román, délszláv, osztrák, osztrák-német és ukrán nemzeteket, melyek a régi „osztrák–magyar monarchia" területén élnek: önmagukkal teljesen szabadon rendelkezőknek tekintjük, és egyenjogúnak a magyarral. Szövetségünkhöz ők és mások, akaratuk szerint csatlakoznak vagy nem csatlakoznak. És a szövetkezés az egyes államok teljes függetlenségének alapján történjék. Független intézzék a pénz-, had-, bel-, kül- és kultúrügyeiket: amennyiben egyik vagy másik ebbe a szorosabb kapcsolatba önként nem lép. De a gazdasági érintkezés legyen köztünk teljesen korlátozatlan. S a közlekedési és gazdasági berendezkedés közös érdekek egységes szempontja szerint igazodjon. Idegen nyelvű kisebbséget bármelyik államban bármely más államnak korlátlanul legyen szabad támogatni, szellemileg úgy, mint anyagilag. Hadd tartson iskolát a másik államban, segítse fajrokonait, ahogyan akarja. És a nyelvről se lehessen ott vita. Minden hatóság legyen köteles elintézni bármely állam nyelvén: ha azon a nyelven fordultak hozzá, akár más államból, akár a saját területéből is. Ily államszövetség a maga kereteiben megvalósítja a nemzetek társadalmát. Társadalmakat, melyeken az erkölcsi parancsok érvényességét többé egyik fél sem tagadhatja. Az erkölcs éppúgy kötelezi a nemzeteket, mint az egyeseket. S ennek az elvnek keresztülvitele nem egyebet jelent, mint éppen a szabad államszövetséget. S a morális alapokon nyugvó államszövetség a legjobb biztosítéka egyszersmind az egyes államok szabad, demokratikus fejlődésének. Ahol egyik nemzet sem akar ura lenni a másiknak, az a föld nem lehet a szolgaság talaja!

Magyarok! Kimondtuk, ami a szívünkön feküdt. Kifejeztük a

kívánságainkat. Követeljük tehát a Nemzeti Tanácstól, hogy: a testvérnemzeteinket képviselő nemzeti tanácsokkal haladéktalanul lépjen érintkezésbe a szövetség megalakítása végett; a legsürgősebben tegye meg az összes szükséges lépéseket teljes demokratikus berendezkedésünk érdekében. Ebben a munkában mi a Nemzeti Tanácsot minden erőnkkel és teljes lelkesedéssel támogatni fogjuk, s felhívunk minden magyar embert, hogy szívvel és testtel hozzánk csatlakozzék. Hazafias kötelesség ez; de egyszersmind ennél is több: emberi kötelesség. Mert szent a haza: de még szentebb az emberiség!"

Ezt a nevezetes dokumentumot a következők írták alá:

Ady Endre író, Babits Mihály író, Balázs Béla író, Bánóczy László író, Bárdos Arthur színigazgató, Barta Lajos író, Bartók Béla zeneszerző, Beck Fülöp szobrász, Benedek Marcell író, Berend Miklós egyet. m. tanár, Biró Lajos író, Bolgár Elek író, Bölöni György szerkesztő, Braun Róbert író, Csók István festő, Czakó Ambró író, Czebe Gyula író, egyet. m. tanár, Dániel Arnold író, Dávid Lajos egyet. m. tanár, Detre László egyet. magántanár, Dienes Lajos egyet. m. tanár, Dienes László könyvtáros, Dienes Pál egyet. m. tanár, Dienes Valéria író, Dohnányi Ernő zeneszerző, Enyvvári Jenő író, Erdős Renée író, Fogarasi Béla író, Földessy Gyula tanár, Fülöp Lajos író, Füst Milán író, Gábor Andor író, Gárdos Alfréd, a Franklin T. vezérigazgatója, Giesswein Sándor, a Szt. István akad. elnöke, Goldzieher Miksa egyet. m. tanár, Götz Irén vegyész, György János író, Hajó Sándor író, Harsányi Zsolt író, Hébelt Ede jogakad. tanár, Hevesi Sándor, a Nemzeti Színház főrendezője, Jakab Dezső műépítész, Kaffka Margit író, Kassák Lajos író, Kéri-Szántó Andor igazgató, Kéri-Szántó Imre zeneakad. tanár, Kernstok Károly festő, Kodály Zoltán zeneszerző, Kosztolányi Dezső író, Kőnig Dénes egyet. m. tanár, Kőrösfői-Kriesch Aladár festő, Kreutzer Lipót író, Kunffy Lajos festő, Lánczi Jenő szerkesztő, Lányi Sarolta író, Lányi Viktor író, Lengyel Menyhért író, Lesznai Anna író, Lichtenberg Emil karmester, Liebermann Leó egyet. tanár, Liebermann Pál egyet. m. tanár, Lukács György író, Madzsar József könyvtárigazgató, egyet. m. tanár, Márffy Ödön festő, Mártonffy Marcell egyet. tanár,

Miklós Jenő író, Molnár Antal zeneszerző, Nádai Pál író, Nemes Aurél vegyész, Nemes-Lamperth József festő, Obál Béla jogakad. tanár, Odry Árpád színművész, Ormos Ede író, Palágyi Lajos író, Péter Jenő, a Franklin Társulat igazgatója, Péterfy Tibor egyet. m. tanár, Pogány József festő, Rózsavölgyi Mórné (Ege) író, Schöpflin Aladár író, Szilágyi Géza író, Szücs Adolf egyet. m. tanár, Telekes Béla író, Török Lajos egyet. tanár, Uitz Béla festő, Ujhelyi Nándor író, Vágó József kamarai titkár, Vámbéry Rusztem egyetemi tanár, Varga Jenő író, Varjas Sándor író, Vedres Márk szobrász.

Hogy a magyar közéletnek ennyi fényes és tisztelt neve a magyar kormány akkori nemzetiségi politikáját túlságosan óvatosnak és habozónak találta: legjobb bizonyítéka az ideális lelkesülés, a humánus emberszeretet és a legnemesebb nemzetköziség szellemének, mely akkor a magyar fővárosban élt, és amely szinte egy meseszerű anakronizmus benyomását teszi a mai szűk látókörű soviniszta-nacionalista elzárkózással szemben.

Emlékszem, hogy a fenti memorandum egyik tervezője felkeresett, mint nemzetiségi minisztert, hogy vajon a tervezett manifesztum nem lesz-e kellemetlen rám és a kormányra nézve, mert ez esetben az aláírók hajlandók volnának a tervezett akciótól elállani, nem akarván kormányunknak amúgy is súlyos helyzetét még fokozni. Említett barátomnak ezt válaszoltam: – A kiáltványt magam nem írhatom alá, mivel felelős állásomban a kényszerű realitásokhoz vagyok kötve, és egyben tudom, hogy a manifesztum álláspontja, különösen a mai viszonyok között, merő utópia. De ez nem lehet ok a proklamáció félretételére. Ellenkezőleg, büszke vagyok rá, hogy ennyi vezető magyar szellem találkozott, aki olyan nemzeti koncepció alapján áll, melynek ideális lendülete és nemesen szárnyaló nemzetközisége még egyszer okmányszerű bizonyítéka lesz ama magyar generáció nagyszerűségének, mely az októberi forradalmat megcsinálta. A sötét és szomorú magyar jelenben ez a proklamáció ma úgy hat rám, mint egy erkölcsi világítótorony. Közép-Európa népei számára ma is egyedül ezek a gondolatok mutatnak egy szebb és jobb jövő felé. Persze ez a proklamáció még mindig utópia – talán soha

ennyire nem volt az, mint ma –, de egy olyan utópia, mely a jövőbe néz, tehát amely örökre becsületünkre fog válni.

Napkelet (Kolozsvár) 1921. évf. 1345–1356. Aláírás: Jászi Oszkár

Jósikafalvi incidens: 1918 novemberében a román többségű Jósikafalván a román acélgárdisták „elégtételt" vettek, melynek több halálos áldozata is volt. Válaszképpen a falu magyar földbirtokosa által felbérelt zsoldosok öltek le románokat és cigányokat.

Wilsoni önrendelkezési jog . . .: az Egyesült Államok elnöke 1918. január 8-án az amerikai kongresszushoz intézett üzenetében közölte híressé vált 14 pontját. A 10. pont azt hangsúlyozta, hogy a nemzetiségek fejlődését a legteljesebb mértékben biztosítani kell.

Széljegyzetek Garami Ernő emlékirataihoz

1. Általános megjegyzések

Garami Ernő *Forrongó Magyarország* című könyve nem puszta nyomdai termék, hanem nagy következményekkel járó politikai tett. Ezért kell vele behatóan és minden oldalról foglalkozni. A Garami Ernő személye úgy a múlt, mint a jövő szempontjából egy nagyon határozott politikai irányvonalat jelent. Könyve is minden ízében ezt a politikai irányvonalat szolgálja. Könyvével nem kevesebbet akar kimutatni, mint azt, hogy a forradalom összes vezérei, sőt a magyar politikai élet összes vezérei közül ő volt az egyetlen, akinek mindenkor és mindenben igaza volt. Katasztrófánkat is elsősorban az okozta, hogy úgy a Garami pártja, mint a vele szövetkezett pártok őt cserben hagyták, illetőleg nem értették meg, vagy deformálták az ő érzelmek, gesztusok s melléktekintetek által meg nem zavart politikáját. A kép, mely a könyvből biztos vonásokban rajzolódik ki, Garaminak szinte cavouros portréja. Sajnos azonban, a magyar Cavour, a minden szentimentalizmustól és túlzástól ment magyar reálpolitika megbukott: legázolta a tömegek megvadult szenvedélye és a vezérek rövidlátása. Ezt a képet és ezt a logikát domborítja ki a Garami könyve nagy erővel, következetességgel, okossággal és meggondoltsággal. Valóban, a *Forrongó Magyarország* reprezentatív könyve a politikai céltudatosságnak, a hideg racionalizmusnak, a minden részlettel számoló taktikai tudásnak. Kevés ebben a munkában az érzelmi vagy intuitív közvetlenség, de átgondolt és kiszámított minden mondata, minden jelzője, minden értékítélete. Szerző a legöntudatosabb bravúrral játszik a politikai zongorán. Minden hang, minden ütem, minden nüansz, a pedálnak minden nyomása vagy fékezése határozott politikai célokat szolgál: a múltat akarja igazolni, és a jövőt előkészíteni a Garami egyéni nézése és koncep-

ciója szempontjából, S bár munkájában pontosságra, igazságosságra és megértésre, sőt őszinteségre törekvő, ez a szenvtelenül tárgyilagosnak látszó könyv egyike a legszubjektívebb konstrukcióknak és értékítéleteknek: minden részletére ránehezedik a szerző politikai akarata.

Itt azonban gondosan meg kell különböztetni Garami könyvének kettős jellegét. Az egyik: a személytelen történelmi rész, a gyakorlott marxista analízise a forradalmi korszak eseményeiről, a tények logikájáról. A másik: személyek értékmérése és a felelősségek megállapítása, a vezető politikus kritikája barátaival és ellenfeleivel szemben.

A személytelen rész nagyban és egészben kitűnően sikerült. Garami nagy meggyőzőerővel és biztos logikával mutatja ki az októberi forradalom genezisét, s annak – mint történelmi szükségszerűségnek – eminenter polgári és paraszti jellegét. Ítélete csak akkor lesz pontatlanná, amikor Kautskynak egy kissé iskolás formulájával akarja felmérni az októberi forradalom igazi értelmét, s azt akarja bebizonyítani, hogy a munkásság számára október sem politikai, sem szociális forradalmat nem jelentett, s az egész nagy történelmi színjátékban a proletariátusnak csupán statisztaszerepet lett volna szabad vállalnia. Ez nyilván úgy a kauzalitás, mint a célkitűzés szempontjából teljesen hibás megállapítás. Az októberi forradalom aratásában nem csak a polgárság és a parasztság, de a munkásság is részesedett volna, sőt egy valóban okos reálpolitikával neki juthatott volna belőle az oroszlánrész. Persze nem a kommunista *Endziel* szempontjából (mert ennek tényleg minden előfeltétele hibázott), hanem az evolutív politikai és gazdasági felszabadulás szempontjából. A magyar munkásság ugyan nem valósíthatta volna meg a kollektív utópiákat, de egy lényegesen döntő lépést tehetett volna emancipációs küzdelmeiben úgy a politikai, mint a szociális oldalon. Kivehette volna az őt megillető, sőt az adott szerencsés konstelláció mellett ezt túlhaladó részét is az állam, a vármegye, a község hatalmi szervezetéből, és egy olyan szociálpolitikát csinálhatott volna, mely képes lett volna a kapitalista kizsákmányolás leggyű-

löletesebb és legnyomasztóbb formáit kiküszöbölni. Tényleg, október kezdetén ez volt a helyzet, s ezt a helyzetet okos politikával, igazi reálpolitikával, mely sem a megbődült túlköveteléseket, sem a gyáván megalkuvó kompromisszumokat nem ismeri, meg is lehetett volna őrizni, s egyáltalán nem tartok sem retrospektíve, sem prospektíve utópiának Magyarországon egy olyanféle államberendezést, aminőt a georgiai szocialisták keresztülvittek (. . .) Márpedig egy ilyen jellegű Magyarország – agrárdemokrácia és nagystílű szociálpolitika – legalábbis oly mértékben jelentett volna politikai és szociális forradalmat a munkásosztályra nézve, mint a polgárságra (melynek jelentőségét Magyarországon Garami különben valami furcsa és tőle idegen szentimentalizmussal túlbecsüli) és a parasztságra nézve.

Tehát nem Garaminak, de ama szocialista vezéreknek volt igazuk, akik az októberi helyzetet a proletariátus szempontjából is forradalminak ismerték fel, s mindent elkövettek, hogy ebből a forradalomból a proletariátus számára a forradalmi előnyök maximumát biztosítsák. Ennek a megállapításnak különben nem csak a múlt, de a jövő szempontjából is nagy jelentősége van. Mert amilyen végzetes politikai hiba volt egyes szocialista vezérek részéről a húrokat túlfeszítve mértéktelen politikai szerepet vállalni, s az egész forradalmi aratást „felhabzsolni" akarni (Garami erre vonatkozó fejtegetései kitűnőek, igazak és meggyőzőek): éppoly végzetes politikai hiba volna a jövőre nézve – a Garami útmutatásait követve – észre nem venni, hogy a helyzet változatlanul forradalmi a munkásosztály szempontjából is, s hogy az egy dőre és erkölcstelen diktatúra helyett igenis joggal követelhet legalábbis arányos részesedést a maga számára a politikai és a szociális hatalomból. A forradalom hitét és reményét – mégpedig nem ad Graecas Calendas, de a közvetlen jövőre nézve! – nagy hiba volna elvenni a tömegektől. Az új Magyarország alkotmánya nemcsak a polgárság és a parasztság otthona kell hogy legyen, hanem a munkásságé is. Ez az állapot pedig nem lesz ugyan a marxizmus kommunista Ju-

beljahrja, de egy kétségtelenül forradalmi átalakulás az ipari munkásságra nézve.

Ettől az inkább elméleti hibától eltekintve, Garami minden lényeges ponton jól látja a személytelen történelmi erőviszonyokat, nevezetesen azt a döntő tényt is, hogy az októberi forradalom bukását végeredményben a múlt átkos feudális osztálypolitikája okozta, mely teljesen lehetetlenné tette a polgári és a paraszti tömegek megszervezését! Nem volt tehát semmi komoly szervezettség és ellensúly az egyetlen politikai erővel szemben, mely az összeroskadás után megmaradt: a szervezett munkássággal szemben, mely, sajnos, helyes önfegyelem és önmérséklet helyett egyre ragadozóbb étvággyal lépett fel, s a demokratikus tradícióiról csakhamar megfeledkezett.

A személytelen történetírást folytatva, Garami a bolsevista kísérletről alig szól valamit. Ez az a pont, ahol tárgyilagossága teljesen cserbenhagyja. Itt még csak enyhítő körülményeket sem lát. A bolsevizmus összes vezérei az ő számára kivétel nélkül kalandorok vagy gazemberek. Odáig megy, hogy minden legkisebb közösséget is megtagad a marxista szociáldemokrácia és a marxista bolsevizmus között. Nemcsak az orosz eszközöket, módszereket és moralitást utasítja vissza – mint a szocialista gondolatkör meggyalázását –, de a közös kiindulási pontokat és a közös végcélt sem veszi észre. Ennek bizonyításában könyve nem nagyon szerencsés. Mindössze egy Marx- és egy Engels-citátumra épít, holott köztudomású, hogy Marxból és Engelsből még nagyobb számmal lehet olyan mondatokat kiragadni, melyekben a kommunizmusnak ezek a klasszikus úttörői az erőszakot, a diktatúrát, sőt a terrort hozták javaslatba. (Mindezt a történelmi igazság érdekében meg kellett állapítanom, még ama kockázattal szemben is, hogy jó- vagy rosszhiszemű fehér analfabéták ezeket a fejtegetéseket a szocializmus ellen használják majd ki, mondván, hogy íme, énszerintem sincs különbség szociáldemokrácia és bolsevizmus között. De itt csak komoly és jóhiszemű emberekhez beszélek, akik tudják, hogy a jelen

és a gyakorlati politika szempontjából igenis mélységes szakadék választja el a szocializmust a bolsevizmustól. (. . .)

Garami az ő történetírói tisztjét voltaképp csak a vörös (. . .) uralom összeroskadása után veszi fel újra, s innen kezdve megint nagy világossággal és pontossággal látja az eseményeket. A fehér ellenforradalom első heteiről adott képe az egész könyv legszerencsésebb fejezete. Élénk, érdekes, meggyőző és drámai. Látjuk, hogy mennyire illúziók nélkül folytatta keserves tárgyalásait a habsburgistákkal és a fehér bandavezérekkel! (Más vonatkozásban fogjuk megvizsgálni eme szerepének politikai és taktikai értékét.)

Művének értékelő s felelősségeket lemérő része ellenben nagyon is kihívja a kritikát. Károlyi és a radikális párt elleni súlyos vádjairól más vonatkozásban fogok beszélni. Egykori szociáldemokrata küzdőtársai elleni kritikája talán még élesebb, s itt sem mindig megokolt vagy igazságos. Erre azonban nem kívánok reflektálni, mivel az illetékes faktorok bizonyára szintén érezni fogják a szükségét, hogy arra válaszoljanak. Ebben az értékelési részben Garaminak egy nagy előnye s egy nagy hibája van. Nagy előnye meleg, őszinte és következetes hűsége a demokrácia és a szabadságjogok iránt. Az idevonatkozó részletek érzelmi tónusa mindig spontán, olykor megkapó. Tényleg ő volt az egyetlen szocialista vezér, akivel találkoztam (a kevésbé exponált Rónai Zoltán mellett), akinek erősen kifejlett jogérzete volt, s aki a hatalmi elvet sohasem akarta, még a saját osztálya érdekében sem, az igazság rovására keresztülerőszakolni. Ez az őszinte érzülete nemes patinával vonja be idevonatkozó fejtegetéseit. Csak egyet mutatóul. Mikor a proletárdiktatúra általános elvtársaskodásáról beszél, ezeket írja: „A szó szoros értelmében fizikai fájdalmat éreztem, amikor hallottam, hogy az utcán, a kávéházban, a villamoson találkozó emberek, akiknek egymáshoz semmi közük nem volt: elvtársnak szólítják egymást. Ez a megszólítás valamikor a szociáldemokrata párton belül olyan megtiszteltetést jelentett, amelyet ki kellett érdemelni, s amely csak annak járt, aki becsületes magatartással s a párthoz való rendületlen hűséggel azt kiérdemelte, s amelyre való igényét elvesztette min-

denki, ha nem úgy viselkedett, amint azt a szociáldemokrata párt elvei és erkölcse megkövetelték. Aki bajtársunk volt, s akiről tudtuk, hogy a meggyőződése azonos a mienkével, akiről tudtuk, hogy agya és szíve szerint közelebb áll hozzánk, mint a többi ember: azt neveztük elvtársnak, s a többiek szürke tömege – úr, egyszerűen és ridegen úr volt a számunkra. S íme, most egyszerre eltűnt a sok »úr«, mindenki, kivétel nélkül »elvtárs« volt, és mindenki elvtársának mert engem nevezni. Amikor végre sikerült elutaznom, s Bécs utcáin járva az emberek megint urak voltak számomra, s csak a szociáldemokraták voltak elvtársaim, akkor annak a nagy-nagy megkönnyebbülésnek, amelyet éreztem – egyik oka ez volt."

Nagy hátránya azonban Garami könyve értékelési részének az, hogy a forradalom katasztrófája okainak csak az egyik sorát látja. Azt, amelyet a vezérek túlzásai, fékevesztett érzelmei, nekiszabadult gesztusai idéztek elő. Ellenben teljesen vak október bukásának amaz oksorával szemben, melyet a régi szocialista párt taktikai és erkölcsi hibái, túlzottan óvatos és kicsinyes megalkuvó szelleme idéztek elő, valamint az októberi forradalom lendületében beállott akadályok és zökkenések.

De ezekről a rendkívül fontos és Garami által észre nem vett tényezőkről más vonatkozásban fogok részletesebben szólani. Itt, ezen általános tájékozás befejezéséül és összefoglalásául csak oda akarok konkludálni, hogy a Garami Ernő könyve egy rendkívüli jelentőségű, lebilincselően érdekes és nagy horderejű kortörténeti dokumentum, mely szempontjainak sokféleségével és kritikája szigorúságával kétségtelenül hozzá fog járulni az októberi nagy események igazi értelmének, szereplői valódi felelősségének s a jövő reális irányvonalának megállapításához.

II. Vádak Károlyi Mihály ellen

Garami Ernő könyvében Károlyi Mihály egyénisége és szerepe különösen kedvezőtlenül rajzolódik meg. Ezt az ellenszenves képet

kevésbé tulajdonítom taktikai célzatosságnak, mint inkább ama ténynek, hogy Garami Ernő nagyon kevéssé értette meg Károlyi Mihály jellemét és lélektanát. Erről Garami különben nemigen tehet, minthogy az ő egyénisége és a Károlyié olyan szélső vérmérsékleti, világnézeti és szenzibilitásbeli ellentétet jelent, mely mellett e két férfiú még a legjobb akarattal is alig értheti meg egymást. Garami típusa a racionalista reálpolitikusnak, a részletek és az adottságok skrupulózus megfigyelőjének és számba vevőjének. Károlyi ezzel szemben az intuitív és idealista politika reprezentatív embere, aki az eszmék régiójában és ösztönös átérzéseiben gyakran botlik meg igen jelentéktelen és bosszantóan kicsinyes tényeken. Garami az átlagos emberi természet alapos, szinte mikroszkopikus ismerője, aki mesterien tudja kiszámítani ellenfeleinek és bajtársainak motívumait és cselvetéseit. Károlyi csak a nagyobb koncepciójú és merészebb lendületű egyéniségekkel tud kellőképp operálni, míg az átlagpolitikusoknak számító és kicsinyes világát kevésbé képes megérteni (ami kétségtelenül nagy hibája egy vezető államférfiúnak). Garami a hétköznapi kompromisszumok és érdekkiegyenlítések politikusa, Károlyi nagyon nehezen enged valamit elvi és intuitív átlátásaiból. Garami a nemzetköziségből jutott el a nemzeti mélyebb átérzéséhez és méltánylásához. Károlyi a nemzetiből indult ki, s azon át érkezett el egy mindent átfogó nemzetközi és pacifista platformhoz. Garami a proletariátusból emelkedett a szellemi középosztály életstandardjára. Károlyi az ország első nábobjából esett az ő múltjához képest teljesen proletár színvonalra. (Köztudomású, hogy Raguzában maga hordja a vizet lakásába, és a szenet a mólóról a hátán viszi konyhájába, ahol felesége főz.) Garami sok közvetlen érintkezés és csalódás árán megtanulta hűvös kriticizmussal szemlélni a munkásosztályt. Károlyi látja ugyan hibáit, de mégis valami romantikus glóriólával övezi a „világmegváltó" osztályt. Garami a saját bőrén ismerte fel a marxista elmélet némely hibáit és tévedéseit. Károlyit ez a tan érett férfi korában egy szinte vallásos kinyilatkoztatás erejével hatotta át.

Ilyen körülmények között természetes, hogy Garami Ernő csak

nagyon elnagyolva és tökéletlenül értékeli a Károlyi egyéniségét, tetteit, s olykor egy hibás pszichológia szemüvegén ítéli meg. Emellett bizonyos rejtett keserűséggel gondol reá, mint aki, az ő véleménye szerint, a szocialista párt összetörését túlzott intranzigenciájával előmozdította. Ezekből az előzményekből kell a Garami vádjait, melyek súlyosak s nemegyszer rosszindulatúak, megítélni és elbírálni. A végleges válaszadásra természetesen Károlyi Mihály a hivatott. Minthogy azonban Károlyi csak nagyon elkésve veszi kézhez a Garami könyvét, válaszát alig várhatjuk egy-két hét előtt. Ennélfogva nem szeretném a Garami vádjait ez időpontig is hallgatással mellőzni, annál kevésbé, mivel abban a helyzetben vagyok, hogy néhány pontra nézve vagy tanú lehetek, vagy pedig helyesbíthetem Garami megállapításait és értékeléseit. Ezt az azonnali válaszadást annál indokoltabbnak tartom, minthogy a budapesti reakciós sajtó egy része természetesen dús lakomát rendez Garaminak Károlyi ellen intézett támadásaiból.

Vegyük tehát sorra a Garami Ernő előadását és kritikáját.

1. Garami mindjárt könyve elején leír egy kis epizódot, amely nagyon kevés összefüggésben van azokkal az eseményekkel, melyeknek Garami a történetírója, s előadása nyilván kizárólag azt a célt szolgálja, hogy Károlyit egy szerinte jellegzetes ténnyel portretírozza. Garami elbeszéli, hogy Károlyi reá akarta őt, Garamit, bírni, hogy Esterházy miniszterelnöknek ne Batthyányt, hanem őt, Károlyit hozza javaslatba népjóléti miniszterként. Garami erre nem vállalkozott, s „így lett Batthyány az Esterházy-kormány népjóléti minisztere, én pedig így lettem egy tapasztalattal gazdagabb a kuliszszák mögötti politika terén".

Nem vagyok abban a helyzetben, hogy ennek az epizódnak történelmi pontosságát ellenőrizzem. Mindenesetre lehetnének némi kételyeim ez irányban, mert, mint e cikkben még látni fogjuk, Garaminak nem egész jó az emlékezőtehetsége, és olykor igen lényeges dolgokra nem emlékszik pontosan. De ha végleges tényként el is fogadjuk a Garami Ernő elbeszélését, akkor is visszautasítom a belőle levont konzekvenciákat. Visszautasítom azért, mert tudom,

hogy Károlyi Mihály sohasem volt stréber, és sohasem történetett miniszteri tárcák után. Ha ez lett volna a törekvése, akkor nem hagyta volna oda az OMGE-t, hanem folytatta volna régi konzervatív politikáját. Ha tehát Károlyi ezt a neki imputált intrikát tényleg elkövette, akkor erre neki valami igen nyomós elvi okának kellett lenni. Homályosan emlékszem is rá, hogy egyszer említett előttem egy váratlan eseményt, amely őt habozóvá tette arra nézve, hogy vajon Batthyány helyett nem kellene-e neki személyesen összeköttetést szerezni a kormányzattal akkori pacifista politikája, nevezetesen a különbéke érdekében, melyre nézve Czerninnel konkrét megállapodásai voltak. Ismétlem, itt nyilván az eseményeknek egy láncszeme hiányzik, amelynek kiegészítését csak maga Károlyi adhatja meg.

2. Egy másik vád, melyet Garami Károlyi Mihály ellen támaszt, az, hogy Károlyi minden szokás ellenére a szociáldemokrata pártválasztmány előtt megjelent abból a célból, hogy a pártot informálja. Ez abban az időben történt, amikor a koalíciós kormányban nagy zavarok törtek ki, és amikor Garami kiadta a jelszót hívei körében, hogy a szocialista miniszterek lépjenek ki a kormányból, s egy tiszta polgári kabinet alakuljon. Károlyi ezzel szemben a koalíció fenntartása mellett volt, s erre igyekezett a pártválasztmányt rábírni. Garami Károlyinak ezt az eljárását nem érti meg, s olyképpen tárgyalja, mintha az valami hangulatkeltő, sőt perfid cselekedet lett volna Károlyi részéről. Ez a beállítás teljesen hamis. Ha akkor, a Lovászy-féle kombináció meghiúsulása után, a szocialisták tényleg kiléptek volna a kormányból, a helyzet teljesen tarthatatlanná vált volna. Nemcsak a polgári miniszterek, de a szocialisták is tudták, hogy Garami indítványa egyet jelentett volna a helyzet teljes fölborulásával, s hogy a magára maradt polgári kabinet 48 óráig sem bírta volna a (...) bolsevista agitáció ostromát. Amikor tehát Károlyi, minden eddigi szokás ellenére a pártválasztmányban megjelent, csak kötelességét teljesítette úgy minisztertársaival, mint az országgal szemben, mert ha akkor Garami passzivitási indítványa keresztülment volna, a bolsevizmus áramlatai már néhány hónappal hamarabb és sokkal hevesebb virulenciával borították volna el az

országot. Hisz ez volt a fő oka annak, hogy miért nem vállalkozott az erélyesen és öntudatosan polgári Lovászy Márton kabinetalakításra. Ugyanis Lovászy helyesen látta, hogy minden fegyveres erő a szocialisták kezében lévén, nélkülük teljes lehetetlenség kormányozni.

3. Garaminak ezek a támadásai azonban inkább csak szépséghibák a Károlyi portréjában. Ellenben a következő vádpont sokkal nagyobb horderejű, s azt a kérdést érinti, hogy kit terhel a felelősség a hatalom átadásáért. A katasztrofális 1919. március 20. és 21-i eseményekről van itt szó. Károlyi tudvalevőleg néhány nappal a vörös diktatúra összeomlása előtt elmondotta erre vonatkozó szerepét az Arbeiter-Zeitung hasábjain. Elmondotta, hogy a Vix-jegyzék feletti végleges elkeseredésében a koalíciós kormány lemondott, és a minisztertanács egyhangúlag azt határozta, hogy a leköszönt koalíciós kormány helyét egy tiszta szociáldemokrata kormány fogja felváltani, mely hadsereget fog szervezni a Vix-jegyzékben foglalt imperialista túlkövetelések visszautasítására. Ez a kormány egyben igyekezni fog a kommunistákkal egy olyan modus vivendit teremteni, hogy azok a szocialistákat hátba ne támadják, tehát hogy egy egységfront alakuljon a magyar határok fegyveres védelmére. Károlyi cikkében, melyet a minisztertanácsi jegyzőkönyv hiteles szövege alapján írt meg, még két tényt hangsúlyozott különös nyomatékkal: „1. A visszalépő kabinet összes szociáldemokrata miniszterei a tiszta szociáldemokrata kormány alkotásának conditio sine qua non-jaként azt állították fel, hogy én továbbra is megmaradjak a köztársaság elnökségében. 2. A minisztertanács határozatát nemcsak egyhangúlag hozta, de az összes jelenlevő miniszterek hosszabb vagy rövidebb fejtegetésekben adták le szavazatukat, amidőn is nemcsak elfogadták határozati javaslatomat, de annak indokolásához is tökéletesen hozzájárultak."

Károlyi ezen nagyon kategorikus és felelősségteljes kijelentéseire mindeddig Garami nem reflektált. Nem reflektált *Magyar kálvária, magyar feltámadás* című könyvem idevonatkozó részleteire sem, melyekben Károlyi megállapításait, egyéb tanúvallomásokkal

kiegészítve, szóról szóra átvettem. Most azonban könyvében azt állítja, hogy Károlyi az események leírásánál súlyos tévedést követett el: ő és Peidl Gyula csak a kormány lemondásához járult hozzá, nem pedig egy szociáldemokrata kabinet alakításához, melyet ő és Peidl mindig hevesen elleneztek.

Világos, hogy itt egy döntő fontosságú kontroverzia forog fenn. Ha Károlyi megállapítása igaz, akkor Garami teljes mértékben osztozik mindazért a felelősségért, ami csak eme minisztertanács határozatai folytán megállapítható. Ellenben, ha Garaminak van igaza, akkor neki teljes alibije van ama vádkomplexummal szemben, melyet a reakció a hatalom átadása címén az októberi forradalom ellen támaszt. Itt tehát úgy erkölcsi, mint politikai szempontból döntő fontosságú közérdek, hogy a felelősségek e kérdésben pontosan megállapíttassanak, s megállapíttassék különösen az, hogy e ténykörülményre vonatkozólag kit hagyott cserben emlékezete, Garamit-e vagy Károlyit. Amit e katasztrofális eseményre vonatkozólag én tudok, az a következő:

A sorsdöntő minisztertanácsba engemet is meghívtak, bár már akkor nem voltam tagja a kabinetnek. De mint a külügyi tanács elnökének véleményét tudakolta meg Károlyi az én álláspontomat. Elkésve értem a minisztertanácsba, melyet a legnagyobb izgalom állapotában találtam. A minisztertanács akkor már meghozta volt Károlyi szerint egyhangú határozatát! Károlyi előttem, az összes miniszterek jelenlétében rekapitulálta ezt az egyhangú határozatot. Emlékszem, hogy amikor Károlyi ezt a határozatot rekapitulálta, én Garami Ernővel szemközt ültem, aki egy szó kifogást sem tett Károlyi előadása ellen. A minisztertanács után számos miniszterrel beszélgettem, akik a történtek részleteit is Károlyival teljes megegyezésben tárták fel előttem. Mindössze arra az egy nüanszbeli különbségre emlékszem, hogy az egyik miniszter szerint Garami azzal a rezervával fogadta el Károlyi indítványát, hogy más kivezető utat ugyan ő sem lát, de az új szociáldemokrata kabinetben személy szerint nem kíván részt venni, mivel ezt a vállalkozást is kilátástalannak tartja. Egyebekben azonban Garami is teljesen hoz-

zájárult úgy a szocialista kabinet megalakítása, mint a kommunistákkal való kibékülés, mint a fegyveres nemzeti ellenállás tervéhez.

Van azonban egy másik ténykörülmény is, amely végleg eldönti a vitát Károlyi Mihály javára. Ugyanis ebben az emlékezetes minisztertanácsban Kunfi Zsigmond azt az indítványt tette, hogy a koalíciós kormány egyelőre ne mondjon le, hanem a polgári miniszterek fejtsék ki Vix előtt és egy szikratáviratban az egész világ közvéleménye előtt, hogy a Vix-féle ultimátum fenntartása őket a kabinetből való kilépésre kényszerítené. Ez esetben egy szociáldemokrata kormány venné át az ország vezetését, mely előbb-utóbb szükségképp a bolsevizmus felé orientálódnék. Kunfi azt remélte, hogy a helyzetnek ilyen leplezetlen feltárása esetleg rábírná az antantot a Vix-féle ultimátum visszavonására. Kunfinak ezt az indítványát úgy Garami Ernő, mint Hock János ellenezték. Garami kifejtette, hogy ez a lépés már elkésett és hiábavaló, az antant nem hederítene rá, s csak a magyar kormány egy zsarolási tényét látná benne. Hock pedig szintén nem remélt eredményt ettől a lépéstől, ellenben attól tartott, hogy az egész demarche-nak valami denunciális íze volna a polgári miniszterek részéről a szocialistákkal szemben. Garami és Hock emez érvelésének hatása alatt Kunfi indítványát visszavonta. Így ment azután egyhangúlag és változtatás nélkül keresztül Károlyi elnöki indítványa.

Garami Ernőt e ponton teljesen cserbenhagyta emlékezőtehetsége. E döntő momentumra vonatkozólag mindössze ezt a furcsa pár sort írja: „Nehéz leírni, hogy az abban a túlfeszített hangulatban így közénk repült bomba (a Vix jegyzéke) milyen hatást okozott. Kunfi tett valami halasztást célzó javaslatot, amelyet mint célra nem vezetőt, Hock Jánossal együtt elleneztünk. Ha voltak, akik még valami halvány reménységet tápláltak, hogy ki lehet bontakozni a helyzetből, és lehet valami olyan megoldást találni, amely előbbre viszi ügyünket, most már mindenki elveszítette ezt a reménységét." Így szól Garami könyve 110. lapján. Kijelentéseinek félhomálya ellentétben áll Károlyi feljegyzéseinek világosságával és pontosságával. Garami nyilván rosszul emlékszik, s a nagy izgalom közepette összeke-

verte a dolgokat. Garami előadása annál kevésbé meggyőző, mert eddig mindazok a jelenlevők, akik e minisztertanácsról beszámoltak, minden lényeges dologban megerősítették Károlyi előadását. De egy a contrario okoskodással is megállapítható, hogy Garami Ernő emlékezete ez alkalommal nem vált be. Mert felmerül a kérdés: ha Garami Ernő perhorreszkálta a szociáldemokrata kabinetet, akkor voltaképpen mit akart? Hisz mint felelős államférfiúnak valamit mégis akarnia kellett ebben a katasztrofális pillanatban. Ő, mint szocialista vezér, nem mondhatta a népnek, hogy én most már elutazom, mert egyáltalán nem tudok semmi megoldást. Garaminak erkölcsi és politikai kötelessége volt valami megoldásért a felelősséget elvállalni.

Kérdem tehát, ha Garami ellenezte a szociáldemokrata megoldást, milyen megoldást hozott javaslatba? Nyilván az akkori kétségbeejtő helyzetben a Károlyi javaslatával szemben mindössze két más álláspont volt elképzelhető. Az egyik, hogy a koalíciós kormány a helyén maradjon, s fogadja el a Vix-féle jegyzéket. A másik, hogy egy tiszta kommunista kormány alakuljon. Ami a koalíciós megoldást illeti, erre nézve Garami könyvében a leghatározottabban kijelenti, hogy ő ezt a megoldást lehetetlennek tartotta. Elmondja, hogy a másnapi pártvezetőségi ülésen Buchinger tényleg beterjesztett egy ilyen javaslatot, hogy a kormány a Vix-jegyzéket fogadja el, és maradjon a helyén. Erre vonatkozólag Garami könyve 112. oldalán a következő megjegyzést teszi: „Teljesen egyedül maradt a javaslatával; az akkori helyzetben valóban nem is lehetett gondolni az ilyen magatartásra. Nem akadt volna egyetlen polgári miniszter sem, aki azt magáévá tette volna. Károlyi Mihály sem lett volna kapható reá, sőt mi több, a szociáldemokrata párt keretén belül olyan elkeseredést és felháborodást keltett az antant s a környező államok magatartása, hogy a Vix-jegyzék elfogadására itt sem lehetett volna többséget találni." Maradt volna tehát csakis egy tiszta kommunista megoldás. Ámde Garamiról, a bolsevizmus nyílt és következetes ellenfeléről fel sem lehet tételezni, hogy szántszándékkal és minden ellensúly nélkül egy ilyen kalamitásba akarta volna vinni az országot. Ha tehát Garami egyikét sem

akarta e három megoldási módnak, mit akart voltaképpen? Hisz semmi más út nem volt járható, mert minden más út a fehér ellenforradalmat jelentette volna. Mindezek alapján: úgy közvetlen tanúvallomások, mint tények logikája mindenben megerősíti Károlyi Mihály előadását. Mindenesetre az eljövendő magyar politika nagy közérdeke, hogy ez a kérdés végleg tisztáztassék. Erkölcsi és politikai kötelessége mindenkinek, aki ezen a minisztertanácson jelen volt, hogy mint tanú jelentkezzék, s leplezetlenül elmondja emlékeit. Ezt várja nemcsak az egész emigráció, de az egész otthoni progresszív közvélemény is.

4. Garami egy további vádja Károlyival szemben még inkább úgy tünteti fel a helyzetet, mintha Károlyi Garamival szemben a bolsevistákat favorizálta volna. Garami elbeszéli, hogy az utolsó minisztertanácsban arra a hírre, hogy a szocialista és a kommunista párt mint „magyarországi szocialista párt" fuzionált, ő, Garami, kilépett a pártból. „Károlyi, amikor meghallotta, hogy kilépek a pártból, leplezetlen csodálkozással fordult hozzám, és mondta: »Nem értelek, ha én szociáldemokrata volnék, nem esnék nehezemre megtenni azt az egy lépést a bolsevizmushoz is.«" Nem tudom ellenőrizni, hogy Garaminak erre az epizódra nézve megbízható-e az emlékezőtehetsége. Annál kevésbé, mert ez amaz utolsó minisztertanács alkalmával történt, amelyre vonatkozólag Garami könyve 113. oldalán a következőket írja: „A délutáni órákra minisztertanácsot hívott egybe Károlyi Mihály, hogy tudomásul vegye a szociáldemokrata párt határozatát. Magának a minisztertanácsnak lefolyásáról nem tudok részletesen beszámolni, mert ott ültem ugyan, de a figyelmem nem volt ott. Úgy gondoltam, hogy most már úgyis formalitás minden ... Talán némi likvidációs munka is történt még, de erre sem emlékszem pontosan." Nyilván tehát Garaminak lelkiállapota ezen a katasztrofális napon nem lehetett egészen normális, így tehát joggal táplálhatok kételyeket a fenti nyilatkozat pontosságával szemben. De ha Károlyi ezt a nyilatkozatot tényleg megtette is, az korántsem jelentené azt, hogy Károlyi Garamit mintegy be akarta lovalni a bolsevizmusba. Így, kiszakítottan, tényleg a Ga-

rami visszaemlékezése ezt benyomást teszi. Ámde ne feledjük el, hogy a 20-i minisztertanács mit határozott. Ez, mint láttuk, kimondotta, hogy szocialista kormány alakuljon, mely keressen megegyezést a kommunistákkal, nehogy azok hátba támadják a honvédelmi munkáját. Nyilván tehát Károlyi csak azt akarta mondani, hogy a kommunistákkal való megegyezést ama végső cél érdekében óhajtani kell, s nem érti az ő részéről jövő ellenállást. A tények összefüggésében tehát Károlyi állítólagos nyilatkozatának egészen más értelme van, mint Garami szerint, aki tagadásba veszi, hogy a minisztertanács azt a sorsdöntő határozatot tényleg meghozta. Ebből is látjuk, hogy úgy a történetírásnak, mint a gyakorlati politikának minő eminens érdeke, hogy a március 20-i és 21-i események pontosan megállapíttassanak.

Ezekre nézve egy további nagyon súlyos kontroverzia konstatálható. Eddig Böhm Vilmostól s Kunfi Zsigmondtól azt hallottuk, hogy ők csak március 21-én este tudták meg a proletárdiktatúra kikiáltását, erről a végzetes eseményről tehát a minisztertanácsot nem tájékoztathatták. Ezzel szemben Garami úgy adja elő a dolgokat, hogy ő már március 21-e délelőttjén tisztában volt azzal, hogy proletárdiktatúra következik. Ugyanis a pártvezetőségi gyűlés befejezéséről ezt írja könyve 113. lapján: „Felkeltem az asztaltól azzal, hogy »most temettük el a magyarországi szociáldemokrata pártot«. Valaki még felvetette, hogy ki legyen az új miniszterelnök, s erre Garbait jelölték ki. De Bokányi hirtelen szót kért, és (...) minden szükség nélkül, pusztán attól a gondolattól hajtva, hogy a kommunistáknak előre is kedves dolgot prezentáljon, azt javasolta, hogy Garbai ne miniszterelnök legyen, hanem – a forradalmi kormányzótanács elnöke."

De ha Garami Ernő ezt a katasztrofális fordulatot már március 21-e délelőttjén tudta, érthetetlen, hogy miért nem közölte ezt az utolsó minisztertanáccsal, mely tudvalevőleg abban a hitben oszlott szét, hogy most egy szociáldemokrata kormány fog következni a Károlyi Mihály köztársasági elnöksége alatt. Ez újra egy nagy fontosságú tény, melynek végleges publicisztikai tisztázása elenged-

hetetlen kötelesség. Ez a kötelesség elsősorban az emigráció vezető szociáldemokrata politikusaira háramlik.

III. Vádak a radikális politika ellen

Garami Ernő könyvének egyik legkiemelkedőbb szempontja az, hogy a bekövetkezett (1919-es) katasztrófa egyik okát a Radikális Párt, s általában a radikális politika szélsőséges orientációjában keresi, amely ahelyett, hogy őt és a szocialista párt jobbszárnyát erősítette volna, inkább a balszárnyat támogatta. Egy polgári pártnak ezek a túlkövetelései megrontották a Garami mérsékelt és átgondolt politikájának sanszait.

Anélkül, hogy tagadni kívánnám azt, hogy a Radikális Párt egy bizonyos szempontból (melyről még tüzetesen szó lesz) tényleg radikálisabb volt, mint Garami, egyáltalán nem lehet mondani, hogy Garamit bárminő programatikus kérdésben túllicitálta volna, s így demagóg konkurrenciát támasztott volna a szocialista vezérrel szemben. Ellenkezőleg, fontos kérdésekben mi jobbra állottunk Garamitól. (Legalábbis a szocialista doktrína szempontjából.) Így például a földkérdésben Garami – mint lelkes kautskysta – a latifundiumok feldarabolását kényszerszövetkezetek alakításával akarta ellensúlyozni, amit én többször és hevesen elleneztem, mivel tisztán láttam, hogy a kényszerszövetkezés veszélyes lépés a bolsevizmus felé.

Garami könyvében csak két olyan programatikus dolgot említ, melyekben barátaim s én nálánál állítólag radikálisabbak voltunk, s ezáltal hozzájárultunk a szélsőséges irányok felülkerekedéséhez.

Az egyik „túlzásunk" szerinte az volt, hogy mi adtuk ki azt a jelszót, mely szerint a szocialista párt vegye át a hatalmat. Ez így is volt, ámde Garami elfeledi elmondani, hogy milyen körülmények között voltunk mi kénytelenek ezt a követelést támasztani. Ez már akkor volt, amikor a polgári pártok kooperációja puszta komédiává lett a szocialista párt – és nem a bolsevisták – terrorisztikus fellépése

miatt; amikor a polgári pártok agitációs szabadságát lehetetlenné tették; amikor a minisztertanács kénytelen volt szó nélkül teljesíteni a helyi szocialista pártszervezetek ultimátumszerű követeléseit; amikor az egész fegyveres szervezet a szocialista és kommunista párt kezébe jutott; amikor a Népszava hangja kezdett miben sem különbözni a kommunista rikkancsok hangjától; amikor a Károlyi által összehívott értekezleten a szocialista vezérek nem voltak hajlandók az agitációs szabadságot biztosítani még a velük szövetséges polgári pártoknak sem. Éspedig nemcsak a baloldali és a bolsevizáló szocialisták utasították mereven vissza ez irányú sürgetéseinket, de a jobboldaliak is, mint Buchinger és Preuss. Egyes-egyedül Garami Ernő volt az, aki az agitációs szabadság érdekében bátran szót emelt.

Ebben a konstellációban, amikor a polgári miniszterek szerepe kimerült a felelősség vállalásában és egy Dummer August-szerű apportírozásban, ekkor adtuk ki a jelszót, hogy a polgári pártok vonuljanak vissza, és a szociáldemokraták jogilag is vállalják pártabszolutizmusuk összes következményeit. Ezt a követelést tehát mi nem valami demagóg radikalizmusból támasztottuk, hanem a következő okokból: 1. Erkölcstelen politikának tartottuk a közvéleményt megtévesztve oly felelősséget vállalni, melyben a valóságban részt nem vehetünk. 2. Reméltük, hogy a kizárólagos felelősség a szociáldemokrata pártot észre fogja téríteni, s jobban meg fogja gondolni tetteit, mint a félpolgári köpenyeg alatt. 3. Reméltük végül, hogy a polgáriak kilépése a szocialisták helyzetét erősíteni fogja a bolsevistákkal szemben, akik leginkább azzal tudtak tömeghangulatot kelteni a szociáldemokraták ellen, hogy őket úgy állították oda, mint egy „burzsuj" kormánynak korrupt és mindenre kapható bérenceit. Mindebből látható, hogy a szociáldemokrata kormány követelése lehetett tévedés, de az nem valami radikális ráduplázás akart lenni Garamiék ellen, hanem ellenkezőleg, törekvés a bolsevisták mérséklésére és megállítására.

Garami második vádpontja a Radikális Párt, de különösen Szende Pál s velem szemben az, hogy mi a tervszerűtlen és erőszakos szo-

cializálás hívei voltunk. Erre vonatkozólag Garami ezeket írja könyve 139. lapján: „... kormányzásunk egész ideje alatt észrevettem – ha kifejezetten velem nem is közölték –, hogy ellenállásomat a tervszerűtlen és erőszakos szocializálásokkal szemben helytelenítik, és rokonszenvükkel e kérdésben is inkább amaz elvtársaim oldalán állanak, akik nálam »radikálisabban« óhajtottak eljárni." Garaminak ez az elhamarkodott gondolatolvasása valóban szerfelett meglepő, s ha jóhiszeműségét nem ismerném, ezt a könnyelmű következtetését gyanúsításnak kellene minősítenem. Én soha nem tettem olyan akár nyilvános, akár magánnyilatkozatot, amiből Garami ítéletére lehetett volna jutni. Tárcám keretében pedig nem szocializálhattam volna mást, mint legfeljebb elszakadt nemzetiségeinket. Tudtommal Szende Pál is mindig elvi ellensége volt az ilyenfajta törekvéseknek. Hogy a pénzügyi tárcájába tartozó nagyüzemekkel mik voltak a tervei, erre nézve hiteles tanú csak ő maga lehet.

Világos tehát, hogy Garaminak egyik vádja sem helytálló. Mi nem licitáltuk túl – naivitásból vagy rosszhiszeműségből – az ő meggondolt államférfiúi programját. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a Radikális Pártot semmi felelősség nem terheli az események balra fordulásáért. Ellenkezőleg, a *Magyar Kálváriában* a legteljesebb őszinteséggel rámutattam a Radikális Párt alkati hibáira, hogy az sohasem volt szorosan vett polgári párt, s így nem adhatott védelmet a szorongatott nagyburzsoáziának, mely tőlünk legalábbis oly idegen volt, mint Garamitól. Polgári címe – mint többször kijelentettük – sohasem jelentett burzsoát, hanem citoyent, s hogy az programjában és szellemében a kispolgári, a szellemi munkás és a kisparaszti tömegeket szerette volna antikapitalista alapon egyesíteni nem a szocializmus ellen, de azzal való szoros szövetségre a feudalizmus, a klerikalizmus s a bankuzsora ellen. A mi pártunk normális időben megbecsülhetetlen szolgálatokat tehetett volna a haladás ügyének, éppen ezen antikapitalista és antifeudális, reformista, evolutív, a szocializmus szélsőségeit áthidalni akaró szelleménél fogva, de a felfordulás korszakában sem ezt az áthidaló, evolutív szerepét nem teljesíthette, sem azoknak a nagy üzletembereknek

s bankároknak nem adhatott védelmet, akiket tervszerűen mindig kiutasított a soraiból. Mert téved Garami és teljesen félreért, amikor azt hiszi, hogy bennem két lélek lakott. „Az egyik a polgári párt vezéréé volt – úgymond –, a másik a szívében-lelkében szocialistáé, aki ebben a minőségében nagymértékben osztozott Kunfi hibájában is: akkoriban egy kicsit rabja volt ő is a forradalmi romantikának és a radikális gesztusok szépségének, és ő is hitt, Károlyihoz hasonlóan, az eljövendő világforradalomban." Valójában azonban bennem sohasem volt két lélek. Mindig szocialista voltam, de olyan szocialista, aki a szociáldemokrata párt keretében nem tudtam volna elhelyezkedni, részint erkölcsi, részint tudományos okokból. Erkölcsi okokból: mert túl lagymatagnak s gyakran elvtelennek találtam a párt taktikáját. Azt a taktikát, mely az országos politikában tett engedményeket holmi betegpénztári és szövetkezeti előnyökért, mely képes volt választási paktumokról tárgyalni Vázsonyiékkal, sőt a kormánnyal is, mely egy kérlelhetetlen pártabszolutizmust létesített minden önálló és szabadabb véleménnyel szemben, mely kiváló jellemeket elidegenített, és önző kis strébereket vonzott... Ezt a morált és ezt a szellemet a szocializmusra én mindig veszedelmesnek találtam. De tudományos okokból is külön politikai szervezkedésre kényszerültem, mivel az ortodox marxista, parasztellenes s a szellemi munkát lenéző, az államot túlbecsülő és a szabad szövetkezést háttérbe szorító politikát összeegyeztethetetlennek találtam korunk igazán alapvető törekvéseivel.

Ilyen és hasonló okokból lett a Radikális Párt valóban egyre kevésbé polgári párt, hanem találkozóhelye mindenféle heterodox szocialistának, akik közül sokan, fájdalom, nem bírtak elég politikai hátgerinccel a bolsevista hullámokkal szemben. Ez mindenesetre nagy hiba volt, s e vonatkozásban jól látom felelősségemet. Ámde Garami Ernő ne feledje, hogy ebből a felelősségből neki és pártjának is részt kell vállalnia, mely megalkuvó, kicsinyes, kompromisszumokat kergető szelleménél fogva sok jó intellektust és bátor jellemet elidegenített magától.

Csodálatos, hogy olyan kritikus elme, mint Garami Ernő, nem

veszi észre, hogy az októberi forradalmat nemcsak balról fenyegette veszély, a túlzott radikalizmus részéről, de jobbról is, a túlzott opportunizmus részéről. Végzetes baj volt, hogy a tömegek elvesztették bizalmukat a vezetőkben. Csakis ez magyarázza meg, hogy hogyan ingott meg a talaj a régi, kipróbált vezérek lába alatt, s helyükre hogyan juthattak néhány hónap alatt olyan elemek, akikről Garami csak a szélső megvetés hangján tud írni. Miért nem következett ez be Ausztriában, ahol pedig a bolsevista izgatás még tervszerűbben, még kíméletlenebbül folyt? Főleg azért, mivel a bolsevikok nem voltak képesek egy Otto Bauer, egy Friedrich Adler pozícióit megingatni, akiket a proletariátus magával egynek érzett.

Sajnos, Magyarországon sohasem volt a tömegekben ilyen bizalom vezéreikkel szemben. A háború pedig még növelte a köztük levő szakadékot. Ez a fokozódó bizalmatlanság jobban „radikalizálta" a tömegeket, mint a bolsevista frazeológia. A nép erélytelennek érezte a párt taktikáját. A választójogi kampány egyre inkább kompromisszumokba fúlt be, a végén pedig teljesen megbukott a pártvezérek által favorizált Vázsonyi árulása miatt. A nemzetiségi kérdésben a hivatalos párt szintén opportunista és taktikázó volt. A háború elleni küzdelem és a pacifizmus ügye pedig sosem volt szívbeli ügye a pártnak, s így nem csoda, hogy földalatti utakra, a diákklubokba tévedt.

Október győzelme után is joggal érezhették a tömegek, hogy a forradalom vívmányait nem csak az ellenforradalom fenyegeti, de az is, hogy nincs elég erély, elszántság, lendület ebben a forradalomban, hogy a miniszterek egy része túlságosan kényelmesen, túlságosan régi excellenciás módra vitte az ügyeket, sőt hogy akadtak közülük a forradalom szempontjából megbízhatatlan elemek is. (Bartha Alberttal szemben például nem ok nélkül voltak türelmetlenek a tömegek. Gondoljon csak Garami volt kollégánknak a kurzus alatti szerepére!)

Ez volt az októberi forradalom igazi tragikuma. Állandóan a bolsevista frazeológia Scyllája és egy erélytelen tétova bürokratizmus Charybdise között eveztünk. S nehogy valaki azt mondhassa, hogy

itt egy elkésett és útólagos bölcsességet tálalok fel rosszindulatú szemrehányásként: itt reprodukálom azt a lemondó levelemet, melyet még 1918. december 10-én intéztem volt Károlyi Mihályhoz. A levél így hangzik:

„Már múlt hó 25-én kelt lemondó levelemben, amelyet a miniszertanács nem vett tudomásul, hangsúlyoztam azt a bennem »már hetek óta kialakult véleményt«, hogy »a kormány mai összetételében hiányzik az a demokratikus elszántság, merész kezdeményezés és forradalmi lendület«, amely »egyedül menthetné meg szerencsétlen hazánkat a mai tragikus helyzetben«. Mindaz, ami azóta történt, csak megerősítette bennem ezt a véleményt: A törvények lassan készülnek el, komoly keresztülvitelükre pedig nincs kilátás, mert a hatalmi apparátus szelleme a régi maradt. Semmi jele a népies erők szervezésének, egy új demokratikus közélet kialakulásának.

Ugyanakkor az ellenforradalom szervezkedik. A függetlenségi pártban hangossá vált a régi reakciós irány, amely palotaforradalmakat rendez nemzetiségi politikám és konföderációs tervem ellen. Mások konjunkturális politikát javasolnak, mely szerintük az ország nemzetközi helyzetén javítana. Ilyen körülmények között a baloldali szélső áramlat is napról napra erősbödik. Anarchisztikus propaganda folyik, amely erőszakot és terrort hirdet.

Az ellenforradalom és anarchia e kettős veszélye között a kormánynak, véleményem szerint, csak egy feladata lehet: szívósan kitartani a radikális politika mellett, tekintet nélkül bármely kül- vagy belpolitikai látszatelőnyre. Tehát megvalósítani a széles néptömegek törekvéseiből mindazt, ami Magyarország mai gazdasági és szellemi fejlettségi foka mellett megvalósítható. Vagyis a teljes politikai demokrácián túl: a latifundiumok feldarabolása, lehetőleg értékadóval és szövetkezeti rendszerrel kombinálva; az egyéni kezdeményezés alól kinőtt üzemek államosítása, a többi nagyüzemekben pedig méltányos részesedés az állam, a munkások és a tulajdonosok között; a dolgozók legmesszebbmenő szociális védelme az egész vonalon. Ezen túlmenő program a mai viszonyok között meg nem valósítható, ennél kevesebb el nem fogadható. Tehát meg kell valósítani a szo-

cializmusnak már ma is életképes és komoly tartalmát, de óvakodni kell minden terrortól, erőszakoskodástól, a durva ösztönöket felkorbácsoló demagógiától.

Ez az egyedüli politikai irány, amely bátran és energikusan képviselve, megmenthetné Magyarországot az ellenforradalom reakciójától és az anarchia anyagi és erkölcsi pusztításaitól. Minthogy a kormányban, mai összetételénél fogva, nem látom a szükséges szellemi és erkölcsi erőket egy ilyen politika sikeres keresztülvitelére, mivel a jobbszárny állandóan paralizálja a balszárnyat, még akkor is, amikor látszólag aláveti magát a radikalizmus követelményeinek: elháríthatatlan kötelességemnek érzem, hogy újra beadjam lemondásomat, amelyhez most már minden körülmények között ragaszkodom. Ebben a válságos és fájdalmas pillanatban, melynek felelősségét ólomsúllyal érzem, lelki elégtétel számomra annak a megállapítása, hogy ezekben a tragikus időkben nem merült fel egyetlen olyan kérdés sem, amelyben köztünk nézeteltérés lett volna, és hogy az a nagyrabecsülés és őszinte szeretet, amelyet Irántad éreztem, hivatali együttműködésünk ideje alatt csak erősbödött és mélyült. Ma is, mint a múltban, csakis a Te személyedben látom azt a vezetőt, aki ezen a rettenetes kálvárián át egy jobb és tisztább korszakba viheti át sokat szenvedő hazánkat."

Ez a levél ma világosabban beszél, mint három és fél évvel ezelőtt, s bizonyítja, hogy nekünk nem csak túlzott baloldali ellenségeink voltak, miként Garami Ernő látja, de túlzott jobboldaliak is.

Mindez azonban nem meríti ki a „radikalizmus" és az „intranzigencia" ama témáját, melyet Garami Ernő könyvében helyesen vetett fel, úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból. Az intranzigens és megalkuvó politika között még mélyebb elvi különbségek is vannak, melyekről egy utolsó cikkben fogok beszámolni.

IV. Intranzigens és megalkuvó politika

Garami Ernő könyvének egyik legérdekesebb és leggondolatkeltőbb részlete az, amelyben bonckés alá veszi a „radikalizmus" és az „intranzigencia" fogalmát, mint olyan jelszavakét, amelyekkel sok visszaélés történik a politikai közéletben. Kritikai elemzése arra az eredményre vezeti, hogy ezeknek a jelszavaknak értéke merőben relatív, korszakok és fejlettségi fok szerint váltakozó. Mindössze egyetlen mérték kínálkozik ezen jelszavak megítélésére, és ez a következő: „Az a szocialista, aki országának adott történelmi helyzete szerint a közvetlenül megvalósítható követelések közvetlen megvalósításához ragaszkodik, és abból nem enged: radikális, intranzigens. Aki e követeléseken innen marad, vagy azokból enged: az mérsékelt, az megalkuvó, aki pedig túlmegy rajtuk, az igaz, hogy nem mérsékelt, de nem is radikális, hanem – egyszerűen oktalan."

Nem hiszem, hogy Garami Ernőnek ezzel a megállapításával egy praktikus mértéket nyertünk volna, mert a vita minden egyes esetben éppen akörül szokott a legkiélezettebb lenni, hogy mennyi az, ami egy politikai törekvésből az idő szerint megvalósítható. Véleményem szerint a vitakérdés nem is szorítható valami pontos formulába, hanem minden egyes esetben csakis egy sajátos, inkább erkölcsinek vagy művészinek nevezhető intuíció segítségével dönthető el a radikalizmus helyes és ésszerű mértéke. Úgy vagyunk ezzel, mint az egyéniség erkölcsi és szociális problémáival. Tudjuk, hogy valamennyiünk élete többé-kevésbé kompromisszum, és az abszolút erkölcs törvényeinek alkalmazása szükségképp a végromlásba kergetné a teljesen intranzigens embert. Ámde, amiként minden erőteljes és becsületes egyéniség tisztán érzi minden adott esetben azt a határt, amelyen túl kompromisszumokat nem köthet, minthogy azok lénye legmélyebb point d'honneur-jét érintenék, amelynek megsemmisítése által maga az élet céltalanná s értéktelenné válnék (propter vivere vivendi perdere causas): azonképp minden határozott elvi politikus ösztönszerűen megérzi azt a határt, amelyen túl a jogosult kompromisszum végződik és az elvek megtagadása kezdődik, amelyen túl

a látszólagos előnyök súlyosan megkárosítanák eszményi célkitűzése nagyobb és távolibb érdekeit.

Abban a helyzetben vagyok, hogy épp a Garami könyvéből hozhatok fel két jellemző esetet gondolatmenetem konkretizálására s annak a válaszvonalnak meghúzására, mely véleményem szerint az igazi intranzigens politikát a megalkuvótól biztosan megkülönbözteti, bár lehetetlen itt is a különbséget egy szódefinícióba szorítani.

Az egyik eset az, amikor Garami leírja Budapesten folytatott tárgyalásait az ellenforradalmárokkal és a habsburgistákkal. Leírásaiból kitűnik, hogy Garami világosan és illúziók nélkül látta a helyzetet. Tisztán észrevette, hogy ha a helyzet Horthy kormányzósága és a fehér hadsereg alapján oldatik meg, akkor egy borzalmasan véres ellenforradalom elkerülhetetlen, mely az egész munkásmozgalmat tönkre fogja tenni. Azt is kísérteties világossággal látta, hogy abban az időben a helyzet kulcsa a szocialisták kezében volt, minthogy Clerknek kötelező utasítása volt arra nézve, hogy csak olyan kormányt fogadjon el, melyben a szociáldemokrata párt részt vesz. Ha tehát a szocialisták intranzigensen ragaszkodtak volna ahhoz az álláspontjoz, hogy ők Horthyval és a bandavezérekkel nem tárgyalnak, s csakis egy olyan kormányzatot támogatnak, amely kellő garanciát nyújt nekik a munkásmozgalom és a közszabadságok szempontjából, akkor csak két eset következhetett volna be: az egyik, hogy Clerk egy újabb és a szocialistáknak megfelelőbb megoldást keres; a másik, hogy megoldás nélkül távozik Budapestről, s még néhány hétig tovább tart a Friedrich-féle lehetetlen intermezzó. Mindkét esetben a munkásság jobban járt volna, mint Horthyval. Az egyik esetben teljesült volna alapvető kívánsága, a másik esetben pedig előbb-utóbb az antantnak be kellett volna avatkoznia a Friedrich-féle komitácsirendszer kiseprésére. Mondom, Garami mindezt teljes világossággal látta. Teljesen tudatában volt annak, hogy a helyzet kulcsa az ő kezében volt letéve. Műve 193. lapján szórul szóra ezeket mondja: „Mindamellett könnyen boríthattam volna fel a megegyezést – és ebben az esetben magam mellett találtam volna a demokrata pártot képviselő Bárczy Istvánt is –, ha nem lett volna

a szociáldemokrata párt vezetőségétől szigorúan ellenkező utasításom." Vagyis Garami Ernő egy megfoghatatlanul kínos helyzetbe került. Legjobb tudása és meggyőződése ellenére folytatja szörnyű tárgyalásait azzal az egész ellenforradalmi csőcselékkel, mely akkor Budapest ura volt. Rettenetes feladat lehetett egy szocialista vezérre nézve a munkásság hóhérjaival és a Habsburg-főherceggel tárgyalni. Minden sorából látszik az undor és a kétségbeesés, mely őt e nyomasztó napokban eltöltötte. És ennek dacára Garami tárgyal tovább, bár világosan látta, hogy legjobb barátai élete kockán forog, hogy szegény Somogyi Béla halálra van ítélve, és ha a Horthy hadserege bejön, kő kövön se marad a szocialista szervezetekben. Mindennek dacára Garami tárgyal tovább, memorandumokat ír, ellenforradalmi politikusok társaságában, és zsebre dugja Horthy Miklósnak egy olyan nyilatkozatát, amelyből nemcsak a tudományosan képzett marxista, de még egy praktikus terménykereskedő is láthatta volna, hogy a főbandavezér által adott nyilatkozat puszta írott malaszt és szemfényvesztés. De ő valami érthetetlen varázs alatt tovább folytatja a rettenetes játékot, amelyben egy percig sem hitt. És ez a kemény racionalista, aki oly szívósan szembehelyezkedett a legjobb és legtehetségesebb elvtársaival a diktatúra kérdésében, most nem volt képes sokkal kisebb tehetségű és tekintélyű elvtársaival szemben véleményét fenntartani, pedig nyilvánvaló, hogy egyetlen erélyesebb szava vagy gesztusa megfékezhette volna a szerencsétlen kompromisszum hajszolóit. Elég lett volna, ha azt mondta volna: – Mi pedig, szocialista forradalmárok, Habsburgokkal és Horthykkal és ellenforradalmi klikkek vezéreivel tárgyalni nem fogunk. Ám lássa az antant, hogy hogyan teremt Magyarországon nélkülünk civilizált viszonyokat. Aki pedig elvtelen kompromisszumokat hajlandó kötni, azt nem fogom többé szocialistának tekinteni. Már egyszer kiléptem a pártból a vörös diktatúra miatt. Most ugyanezt fogom tenni a fehér ellenforradalom megbélyegzésére . . .

Azonban Garami Ernő nem ezt tette, hanem tárgyalt tovább azzal az egyetlen rezervával, hogy ő úgysem fog részt venni a megalakítandó kompromisszumos kabinetben. Tényleg, Garami végig-

csinálta ezt a kompromisszumos vesszőfutást, és a szerencsétlen és sötét emlékű Peyer–Miakits-kooperációhoz előkészítette a talajt. Persze ő nem bírta tovább, és Bécsbe jött. Már Bécsből szemlélte a gyászos kompromisszumos politika következményeit. Erre vonatkozólag Garami ezeket írja könyve 201. oldalán: „Mind tűrhetetlenebbé vált a helyzet nemcsak otthon, hanem az emigrációban is számunkra, akik kétségbeesett türelmetlenséggel vártuk, hogy otthon a szociáldemokrata párt mikor vonja le tévedésének következményeit, és mikor hagyja ott a kormányt. Sajnos, soká kellett erre várni. Hogy miért, azt innen Bécsből nem tudtam pontosan megítélni, de láttam, hogy az ellenzésemmel megtett hibás lépés szükségszerűen újból és újból hibás magatartást vont maga után. »Es ist der Fluch der bösen Tat, dass sie fortzeugend stets Böses muss gebären.«

A költő szava itt is teljesült, és hosszú idő kellett, amíg a szociáldemokrata párt a kezdetben elkövetett hibát kijavíthatta azzal, hogy képviselőit visszahívta a kormányból, és ugyanakkor kijelentette, hogy a rettenetes terror miatt a választásokban nem vesz részt, és politikai passzivitásba vonul. A szociáldemokrata párt tehát most csakugyan ott tartott, mintha követte volna tanácsomat, és a Clerk-féle egyezménybe nem ment volna bele. Azonban helyzete azóta sokkal súlyosabbá vált, mert a Huszár-kormányba való belépés ezt a kormányt az antant számára elfogadhatóvá tette, ami a fehérterror kormányait felszabadította a rájuk nehezedő külföldi nyomás alól."

Ez szóról szóra igaz. De mit szóljunk egy olyan radikális és intranzigens politikai taktikához, amely mindezt a szörnyűséget előre látva, oroszlánrészt vesz ki abból a munkából, mely a „gonosz cselekedethez" és annak „átkához" elvezetett?

Garami emlékiratának egy másik része ugyanerről a mentalitásról tanúskodik, mely véleményem szerint az antipólusa annak, amit én radikális és intranzigens politikai érzületnek szoktam nevezni. Garami Ernő elmondja emlékirataiban, hogy milyen nagy súlyt helyezett még az emigrációban is arra, hogy magát és politikáját mind-

azoktól az elemektől elválassza, akik, bár nem voltak bolsevisták, de akik az ő véleménye szerint hozzájárultak e katasztrofális fordulat előidézéséhez. Munkája 207. oldalán ezeket a nevezetes megállapításokat teszi: „Nem kell eltitkolnom azt sem, hogy ezen az aktuális politikai, taktikai megfontoláson kívül nekem más, igen súlyos okaim is voltak arra, hogy ellene szegüljek az emigráció úgynevezett egyesítésének. Ezek legelsősorban azok az elvi eltérések voltak, amelyek sokkal mélyebben gyökereztek meggyőződésemben, semhogy azokat feláldozni hajlandó lettem volna. Ezenkívül természetesen nem tudtam magamat kivonni annak a hatása alól sem, hogy sokan az emigrációban élők közül – akarva vagy akaratlanul, rosszindulatból vagy jóhiszemű tévedés következtében – okozói voltak annak a rettenetes katasztrófának, annak a rettenetes összeomlásnak, amelynek nyomán rom romra halmozódott, és szinte minden elpusztult, amit évtizedes harcok során építettünk."

Ez szép beszéd. Férfias beszéd. Méltó egy radikális és intranzigens politikushoz, aki még a látszatát is el akarja kerülni annak, hogy az ő határozott és meg nem alkuvó politikai koncepcióját másokéval összetévesszék, akik bár becsületes forradalmárok voltak, de akik nem tudtak Garami szerint kellő mértéket és önfegyelmet tanúsítani.

Mondom, mindebben feltétlenül igazat adok Garami Ernőnek, természetesen mindig az ő álláspontjáról nézve a dolgokat. Ámde ugyanilyen radikalizmust és intranzigenciát joggal elvárhattunk volna Garami Ernőtől a másik fronttal szemben is: a habsburgista fehér ellenforradalommal szemben is. Ámde csodálatosképpen Garaminak intranzigenciája ezen a ponton megtört. Emlékirataiból kiviláglik, hogy a vörös diktatúra megdőlte után egy egész sereg habsburgista és fehér ellenforradalmárral dolgozott együtt. Különösen egy férfiú van, akivel való szoros fegyverbarátsága engemet különösen megdöbbent. Tudjuk, és Garami is tudja, hogy Vázsonyi Vilmost minő súlyos mulasztások terhelik az általános választójog elsikkasztása körül. Tudjuk, és Garami is tudja, hogy Vázsonyi egyik fő okozója volt, hogy a Károlyi-kormány forradalom nélkül nem ala-

kulhatott meg. Tudjuk, és Garami is tudja, hogy Vázsonyi az októberi forradalomnak egyik legperfidebb ellensége volt. Tudjuk, és Garami is tudja, hogy a terézvárosi politikus piszkos rágalmaival telekiabálta a világot, hogy Károlyi Mihályt és az októberi forradalmat diszkreditálja. Tudjuk, és Garami is tudja, hogy ez az ember a habsburgista ellenforradalomnak egyik vezető, házi zsidaja. Nem tudtuk, de Garami Ernő megírta róla könyve 178. lapján, hogy Vázsonyi egy közös értekezletük után imigyen búcsúzott el Horthy Miklóstól: „Tulajdonképpen csak mi ketten vagyunk itt elvtársak, és mégis majdnem mi ketten kaptunk össze."

S mindez és annyi más súlyos elvetlenség, politikai jellemtelenség, sötét, reakciós érzület a Vázsonyi részéről nem indította Garami Ernőt arra, hogy legalábbis ugyanazt a rezervát alkalmazza a terézvárosi árulóval szemben, mint aminőt teljes joggal alkalmazott egykori forradalmi barátaival és elvtársaival szemben. Csodálatos és hihetetlen, hogy nemcsak ezt a rezervát mulasztotta el, hanem, miként munkája 158. lapján megírja, ő volt az, aki Vázsonyi Vilmost József Habsburg-főhercegnél az igazságügy-miniszterségre ajánlotta.

Ehhez a politikai taktikához nem kívánok kommentárt fűzni. Csak meg akarom jegyezni, hogy éppen itt van az a morális és esztétikai imponderabile, mely szerintem a radikális és intranzigens politikát a megalkuvótól és az elkenőtől elválasztja.

I. Általános megjegyzések

Bécsi Magyar Újság, 1922. július 22. Aláírás: Jászi Oszkár

ad Graecas Calendas: sohanapján.

Jubeljahr: örömünnep, „ezeréves birodalom".

II. Vádak Károlyi Mihály ellen

Bécsi Magyar Újság, 1922. július 23.

Így lett Batthyány az Esterházy-kormány népjóléti minisztere. Tisza István bukása után Esterházy lett a miniszterelnök. Valójában Károlyit akarta bevonni kormanyába, aki azonban önmaga helyett pártbeli helyettesét, Batthyányt javasolta, hogy ő maga, mint pártvezér, jobban megőrizhesse cselekvési szabadságát.

Károlyi az 1919. január 7–8-i pártválasztmányon jelent meg és azt kérte, hogy az SZDP mindenképpen maradjon a kormányban. Három álláspont állott a vita középpontjában:
1. Tiszta szociáldemokrata kormány vegye át a hatalmat;
2. a szociáldemokraták váljanak ki a kormányból;
3. az eddiginél több szociáldemokrata miniszter vegyen részt a kormányban. Az utolsó javaslat kapott többséget. Károlyi hozzászólását lásd az *Új Magyarországért* c. kötetében (Bp. 1968. Magvető).

III. Vádak a radikális politika ellen

Bécsi Magyar Újság, 1922. július 27.

Dummer August: Bolond Istók.

Bartha Albert: 1918. november 9-től december 12-ig a Károlyi kormány hadügyminisztere (1946. augusztus 21-től 1947. március 14-ig ismét honvédelmi miniszter).

IV. Intranzigens és megalkuvó politika

Bécsi Magyar Újság, 1922. július 29.

point d'honneur: becsületbe vágó pont.

propter vivere vivendi perdere causas: az életben maradás kedvéért elveszteni az élet értelmét.

Sir George Clerk: angol diplomata, az antant megbízottja Magyarországon 1919 őszén.

„Es ist der Fluch": A rossz cselekedet átka, hogy állandóan továbbra is rosszat szül (Goethe: Faust).

Jászi cikksorozata nagy visszhangot keltett az emigrációban; többen hozzászóltak és nyilatkoztak. A Bécsi Magyar Újságban a következők: Szende Pál: Néhány észrevétel Garami Ernő emlékirataira, 1922. augusztus 1. – Diner-Dénes József: Károlyi és Batthyány. Megjegyzések Garami emlékirataihoz. – U.itt Buchinger Manó nyilatkozata, 1922. augusztus 21. – Hock János: Garami könyve, 1922. augusztus 4; ugyanő: Tanúvallomás, augusztus 5. – Kunfi Zsigmond: Garami a forradalomban és emlékirataiban, I. 1922. augusztus 6, II. augusztus 8. – U.itt Weltner Jakab nyilatkozata. – Garbai Sándor: Forradalmi emlékeimből, 1922. augusztus 10.

Garami a Jövő-ben válaszolt Jászinak:
Válasz Jászi Oszkárnak I. 1922. augusztus 10.
II. 1922. augusztus 13.
III. 1922. augusztus 14.

Viszonválasz Garami Ernőnek

Garami Ernő három hosszú cikkben válaszolt azokra az észrevételekre, melyeket könyve megjelenése alkalmából a forradalom néhány eseményére és Garami személyes szerepére tettem. Sajnálattal látom, hogy kritikámban Garami nem a történelmi igazság keresésére irányuló jóhiszemű törekvést látta, hanem nem tudom én micsoda ellene irányuló személyes animozitást vélt fölfedezni. Ez magyarázza meg Garami hangjának azt a személyeskedő és szatirizáló epésségét, amely teljesen hiányzott az én fejtegetéseimből. De Garami tárgyalási módja sem alkalmas a vita folytatására: minduntalan mellékvágányra siklik, eltér kritikám tulajdonképpeni medrétől, apró-cseprő mellékeseményeket halász ki, s tendenciózus magyarázatokkal olcsó diadalokat arat. (Mint például a szövetkezés és a kényszerszövetkezés közötti alapvető disztinkció figyelembe nem vételével, amely pedig a szocializmus és a bolsevizmus tulajdonképpeni választóvonala.)

Erre az útra Garami Ernőt nem akarom követni, mert nincs időm rá, nem használnék vele az ügynek, az olvasóközönséget pedig túlságosan megterhelném nem lényeges szempontok taglalásával. Ennélfogva további vita helyett csak megismételni kívánom azokat a szempontokat, amelyeket a történelmi igazság érdekében kifejteni szükségesnek találtam:

1. Hangsúlyoztam, hogy a Károlyi–Batthyány-intermezzó ha meg is felel a valóságnak, az mégis az olvasó félrevezetése, mert ismerve a Károlyi Mihály jellemét, nyilván az események egy láncszeme hiányzik a Garami előadásából, melyet ő nem ismert. Hogy ez így van, az időközben a Diner-Dénes, Ormos Ede, Garbai Sándor tanúvallomásaiból világossá vált. Ami pedig Garaminak azt a vádját illeti, hogy én Don Quijote-ként feltoltam magamat Károlyi vé-

delmére, jóllehet Garaminak esze ágában sem volt Károlyit kedvezőtlen színben beállítani: kérdem, hogy akkor mire való volt az egész epizód feltálalása, melynek a forradalmakhoz semmi köze sem volt. Mert ha Garami ennek az anekdotának nem tulajdonított jellemfestő jelentőséget, akkor az puszta traccs, mely a Garami komoly könyvéhez nem méltó. Különben alig hiszem, hogy akár Károlyi Mihály, akár bármely tárgyilagos harmadik a bajtársi lojalitás tényének tekintette volna a Garami-féle beállítást.

2. Megállapítottam, hogy az 1919. március 20-i minisztertanácsi ülésen a minisztertanács egyhangúlag hozta meg ismeretes határozatát, amelyhez Garami Ernő is kifejezetten hozzájárult, bár koncedáltam, hogy ez a hozzájárulás nem jelentette azt, mintha Garami személyesen is részt akart volna venni az alakítandó szociáldemokrata kormányzásban, melyet régóta perhorreszkált. A lényeg előadásomban az volt, hogy miként Károlyi Mihály megírta, Garami teljes mértékben szolidáris volt a minisztertanács elhatározásával. A Hock János, Szende Pál, Kunfi Zsigmond hozzászólásai után erre nézve nem foroghat fenn a legkisebb kétség sem, még ha hiányoznának is azok a facta concludentiák, amelyeket Garami, Kunfi és mások a vita folyamán leszögeztek. Különben is, a végzetes minisztertanács jegyzőkönyve megvan, és ez egy történelmi dokumentum erejével eldönti a vitát.

3. Garami politikai álláspontja legfőbb hibájául azt róttam fel, hogy azt a kemény intranzigenciát, melyet a szélsőbaloldallal szemben mutatott, nem alkalmazta a jobbszárnnyal szemben, s hogy különösen a fehérterror bevonulását – bár akarata ellenére – elősegítette azáltal, hogy a saját jobb meggyőződését félretéve, engedett a megalkuvó budapesti pártvezetőség nyomásának. S ha ő most ezt az okoskodást a „kis Móric" okoskodásának nevezi, aki a viszonyokat nem ismerve, azt hiszi, hogy ő szembehelyezkedhetett volna a párt többségi akaratával: erre nézve elég megjegyezni annyit, hogy Garami ezt a taktikát tényleg már egyszer sikerrel alkalmazta a párt óriási baloldali többségével szemben, s hogy épp a Kunfi Zsigmond előadásából is megtudhatta mindenki, hogy a szociáldemokrata párt-

ban valósággal nem a demokrácia uralkodott, hanem egy törpe klikkszervezet, mely a Szabó Ervineket kiüldözte, s melyet Kunfi kemény szóval Tamany Hallnak nevezett el.

4. A radikális és a megalkuvó politika közötti választóvonalat keresve, megróttam Garaminak azt a politikáját, amellyel a habsburgista ellenforradalmár s renegát demokrata Vázsonyival nemcsak közös akciókba bocsátkozott, de ezt a jellemtelen politikust igazságügy-miniszternek is ajánlotta. Garami e súlyos vád elől azzal tér ki, hogy nem akar különbséget látni az Apponyi Albert tiszteletreméltó és a Vázsonyi Vilmosnak az ügyet eláruló személyisége között. Ámde ez az analógia annyira sántít, és annyira rabulisztikus, hogy még a cáfolatába sem akarok belebocsátkozni. Azonban Garaminak ez az álláspontja újabb jele annak az igazságnak, amelyet tőlem olyan rossz néven vett, és ami semmi mást nem akart mondani, mint azt, hogy a radikális és a megalkuvó politika közötti ellentét nem szorítható semmi formulába, lévén az az erkölcsi és az esztétikai szenzibilitás kérdése, mégpedig nem a szó „gramofonlemezes", hanem intuitív értelmében.

Ezek voltak vitánk fő pontjai. Az az érzésem, hogy mindaz a tény, érv és adat, ami ebben a vitában felmerült, csak megerősítette álláspontomat. Kiszakított mondatokkal, félretolt okoskodásokkal talán lehet érvelésem lényegét nem nagyon kritikus olvasók előtt meggyengíteni. Ámde teljesen nyugodt vagyok atekintetben, hogy a Garami könyve és a nyomában kelt vita összehasonlítása meg fog győzni minden logikusan gondolkodó embert arról, hogy a fő kérdésekben az igazságnak megfelelően adtam elő a tényeket. S valóban egyedüli szándékom ez volt, nem pedig Garami Ernő kisebbítése, akinek őszintén demokratikus érzületét, nagy politikai tudását és a fehérterror elleni lankadatlan küzdelmét mindig nagyra becsültem.

Bécsi Magyar Újság, 1922. augusztus 24. Aláírás: Jászi Oszkár

facta concludentiák: végkövetkeztetések.

Tamany Hall: washingtoni vendéglő, ahonnan egykor az amerikai választásokat manipulálták.

Emlékezés 1918 októberére

I.

Az októberi forradalom annyi romot és szenvedést hagyott maga után, de egyben annyi hitet és reményt is és annyi kérdőjelet a jövőre nézve, hogy számomra szinte vallásos gyakorlattá vált, hogy minden évfordulóján újra átgondoljam a történteket, és igyekezzem megállapítani az esemény igazi értelmét és jelentőségét, a hibákat és a mulasztásokat, melyeket vezérei elkövettek. Ebben a szellemben írtam már 1920 szeptemberében az első beszámolást a történtekről a *Magyar kálvária, magyar feltámadás*-ban: „Hitem szerint ezekben a katasztrofális időkben kötelessége mindazoknak, akik az eseményekben fontosabb szerepet játszottak, szigorú önvallomást tenni, és elmondani a jövő számára, hogy mit cselekedtek, és mit akartak cselekedni, minő célokat tűztek ki, és minő eszközöket vettek igénybe, minő felelősség terheli őket és azokat, akikkel együtt dolgoztak, s forradalmi munkájuk összetöréséből minő tanulságokat vonnak le azok számára, akik a magyar lelkiismeret felszabadításának ügyét (mert nekem a forradalom legmélyebb gyökerében mindig ezt jelentette) folytatni fogják."

Ma is, az októberi forradalom huszonnegyedik évfordulóján, sokunk előtt ugyanez a probléma áll, mivel az idők nemcsak katasztrofálisak maradtak, hanem egy valóságos káosz küszöbén állunk, mely kikerülhetetlenül mindazokat a kérdéseket fogja újra homloktérbe hozni a magyar földön, melyek megoldatlanságából a forradalom megszületett, s melyek nagyban hozzájárultak a Duna-medence második felrobbanásához és ezzel együtt a mai világégés előidézéséhez.

Bár a lefolyt két évtized alatt végleg megszabadultam mindattól, ami egyéni sérelem, megbánás vagy jövőbeli érdek lehetett bennem, s a magyar jövőt mindenben az Egyesült Államok szemszögéből

tekintem, a nagyobb objektivitásnak ebben a levegőjében is alig kell valamit változtatnom 1920-as véleményemen.

Legyen szabad tehát megismételni akkori diagnózisomat a forradalom értelméről s jelentőségéről:

„(Feladatunk) valóban a lehető legsúlyosabb volt, s főleg a következő szükségletek kielégítésében állott:

1. Az új nemzetközi helyzetnek megfelelő békeszerződést kellett kötni, véglegesen likvidálni a dualizmust, lehetőleg jó gazdasági és politikai viszonyba lépni az új nemzeti államokkal.

2. Megoldani a nemzetiségi kérdést a wilsoni elvek alapján.

3. Demokratizálni a törvényhozást és a közigazgatást.

4. Szilárd alapokon biztosítani a közszabadságot az egész vonalon.

5. Lecsendesíteni és megnyugtatni a háború rettenetes szenvedései és igazságtalanságai által végleg elkeseredett népet a nagy tömegek földhöz juttatásával és messzemenő szociálpolitikai reformokkal. A monopol jellegű üzemeket szocializálni, és a túltengő tőkefelhalmozást szigorú adórendszerrel megakadályozni s a közcélokra messzemenően igénybe venni.

6. Megindítani a végletekig leromlott termelést a blokád megszüntetésével.

7. Azonnal véget vetni minden további vérontásnak, s megszakítani minden további szövetségi kapcsolatot."

„Ezek voltak a szabaddá és függetlenné vált Magyarországnak legfőbb problémái, s a forradalom vezető emberei kellő tisztasággal látták ezeket a feladatokat. Bizonyíték erre a Nemzeti Tanácsnak október 26-i első proklamációja, melyet én fogalmaztam meg, és Kunfi Zsigmond revideált. Azt hiszem, hogy ezt az okmányt nyugodtan bocsáthatjuk a jövő történelem ítélőszéke elé. Meg fogják róla állapítani, hogy minden sorát őszintén demokratikus és szociális szellem hatotta át, s hogy a követelt reformokban elmentünk addig a szélső határig, ameddig az ország adott gazdasági és kulturális fejlődési foka mellett egyáltalán elmehettünk. Állami függetlenség, általános választójog a törvényhozásban és a közigazgatásban, demokratikus szövetség a szomszédos államokkal, a latifundiumok

felosztása, a legfejlettebb iparos államok mintáit követő szociálpolitika: szóval a dolgos paraszti és munkástömegek uralma az államban, az igazi, a valóban alkotó szellemi munka vezetése alatt – ezek voltak az októberi forradalomnak alapvető gondolatai, melyekben kezdetben nemcsak a három párt értett tökéletesen egyet, de – nyugodt lélekkel állítom – az ország egész dolgozó közvéleménye is."

„Az igazi forradalmakat a forradalmi puccsoktól az különbözteti meg, hogy a kisebbség, mely a forradalmat kívánja, a kornak nagy közérdekét, fejlődési igazságát proklamálja, vagyis egy oly ideált állít fel, mely a társadalom minden valóban alkotó elemének javára és haladására szolgál. Az igazi forradalom csak egy törpe kisebbség – a monopóliumokkal és privilégiumokkal visszaélők – érdekeit sérti, míg ellenben a nagy többség, az összes produktív osztályok érzik, hogy bilincseik lehullottak, s most a jognak, a szabadságnak, az emberi öncélúságnak egy fejlettebb korszaka következik be. Ez a nagy forradalmi felszabadulás elementáris erővel ragadta meg a magyar társadalom minden alkatelemét az októberi forradalom napjaiban, és ez a mámor oly heves és általános volt, hogy még a régi, privilegizált osztályok emelkedettebb szellemű tagjai sem zárkózhattak el varázsa elől. Béke, jog, föld, munka: mindenki valami újat, jobbat és szebbet remélt. Persze a jóhiszemű lelkesedés és az önzetlen csatlakozás mellett kezdettől fogva nagy volt a tódulás a forradalom győzelmes táborába azok részéről, akik minden kormányt és hatalmat támogatni szoktak, vagy akik múltjuk bűneit szájas fölesküvéssel akarták expiálni. Ma ezek az elemek azt hazudják, hogy a kényszer nyomása alatt csatlakoztak a forradalomhoz. De ugyan ki kényszerítette őket? Ki gondolt a győzelmes munkának ezekben a mámoros napjaiban a régi világ megbukott hatalmasságaira s jelentéktelen stréberjeire? A valóság az, hogy a Nemzeti Tanácshoz úgy járultak a behódoló küldöttségek, az à tout prix felesküdni akarók szakadatlan sora, mint egykor a meghódított barbár törzsek küldöttségei spontán vonultak a római szenátus elé. Szegény Hock János már alig bírta hanggal viszonozni a sok lelkes forradalmi felajánlkozást... És jött egymás után Lánczy Leó és Madarassy-Beck és

Berzeviczy Albert és a főherceg és a demokraták: mindenki esküdni és lelkesedni akart a forradalomért, és részt venni nagy céljai megvalósításában."

„S bár kezdettől fogva éreztük, hogy mi, a forradalom vezetői, nem vagyunk a helyzet urai, hogy egyrészt az új államok féktelen imperializmusával állunk szemben, másrészt, hogy óriási, ha nem is értelmileg, de érzelmileg bolsevizált tömegek kerülnek haza a frontokról – melegágyai minden puccsnak és lehetetlen túlkövetelésnek –, mégis sokan közülünk (legalábbis kezdetben és az optimizmus óráiban) nem tartottuk feladatunkat megoldhatatlannak, mert bíztunk az antant közvéleményének demokratizmusában és pacifizmusában, s főleg a Wilson elnök nemzet feletti politikájában. Bár nem hittünk egy percig sem abban, hogy a területi integritást a szó geográfiai értelmében meg fogjuk tudni védelmezni: viszont meg voltunk róla győződve, hogy a magyar pacifista és antimilitarista kormánnyal és elsősorban Károlyival szemben, aki annyiszor és oly példátlan bátorsággal exponálta magát az antant politikájáért, a győztes szövetségesek messzemenő jóindulatot fognak tanúsítani, alkalmazni fogják a plebiszcitumnak általuk annyira hangsúlyozott elvét, s ha veszteni fogunk is területeket, sikerülni fog lojális és liberális kereskedelmi szerződésekkel a lekapcsolt részek zavartalan forgalmát az anyaállammal biztosítani, szóval hogy komoly, elhatározó lépések fognak történni a dunai népek ama konföderációs kapcsolata felé, melyben egyedül láttuk, Károlyi Mihály meg én, az új európai rend tartós biztosítékát."

„Sokan, úgy a forradalom alatt, mint utána, szemrehányást tettek a Károlyi-kormánynak és elsősorban nekem, hogy a területi integritáshoz való ragaszkodásunkkal lényegesen rontottunk helyzetünkön úgy az antanttal, mint az új államokkal szemben. Ezt a szemrehányást teljesen alaptalannak tartottam, és annak tartom ma is. Károlyi többször hangsúlyozta, hogy a területi integritást ő gazdasági értelemben veszi, míg én ismételten kifejtettem, hogy lojálisan és a reváns utógondolata nélkül alávetjük magunkat a Wilson által felállított plebiszcitumi elvnek. Ennél több engedményt tenni nem

lett volna sem opportunus, sem elvi meggyőződésemmel összeegyeztethető, minthogy azon a véleményen vagyok és voltam, hogy a svájci alapon reorganizált Magyarország, mely a szomszéd államokkal a legszorosabb szövetségi kapcsolatba lép, a demokráciának, a gazdasági haladásnak és a békének nagyobb garanciája lett volna, mint egy megcsonkított Magyarország, mely elkeseredetten, életképtelenül, revánsálmok által űzötten, mereven elzárkózik a környező államokkal szemben."

„Különben is miről kívánták, hogy lemondtunk volna? Hisz a békeszerződés határozatait még nem ismertük, és az antant váltig hirdette, hogy a demarkációs vonalaknak a jövő politikai határaihoz semmi közük sincs. A területi integritásról való lemondás tehát ez időben csak azt jelentette volna, hogy à merci kiszolgáltassuk az országot minden imperialista nagyzási hóbortnak vagy kapitalista étvágynak."

„Sajnos csakhamar meg kellett győződnünk róla, hogy az előbb vázolt súlyos feladat megvalósításának összes előfeltételei a valóságban hiányoztak. A tömegek végső bolsevizálását már nem lehetett feltartóztatni, az antant pedig éppoly ostoba, mint könyörtelen volt velünk szemben . . ."

II.

Ma is azt hiszem, hogy ez a kép hívebben tükrözi vissza az októberi forradalom intellektuális és érzelmi levegőjét, mint akár a vörös forradalom, akár a fehér ellenforradalom sémái és frázisai. Ugyancsak azt hiszem, hogy már akkor helyesen hangsúlyoztam könyvemben Október elbukásának fő okait:

1. Szervezett polgárság és parasztság hiányában a forradalom mindinkább az ipari proletariátus – egy kisebbség – kezébe került, melynek a vezérei képtelenek voltak tömegeiket a lehetőségek korlátai között megtartani, s közülük számosan maguk is a moszkvai tanok

varázsa alá kerültek, s így nem tudták bezárni a kapukat a hazakerülő bolsevista agitátorok elől.

2. Ez és a polgári táborban mutatkozó ellentétek lehetetlenné tették a latifundiumok kisajátításának azonnali és energikus keresztülvitelét. Merőben legális eszközökkel akartunk keresztülvinni valamit, amit csak forradalmi tényekkel lehetett volna végrehajtani.

3. Ugyanezek a legalitási szempontok (plusz a megszálltság) megakadályozták a parlamenti választások elrendelését, melynek hiánya az új rendszert népi alapjaitól fosztotta meg.

4. Túlbecsültük az antant ideológiai programját, és csak későn vettük észre a reakció internacionáléjának minden más szervezettséget felülmúló erejét.

5. Képtelenek voltunk egy, a forradalmat képviselő hadsereget szervezni, hanem a polgári koalíció kénytelen volt eltűrni, hogy egy kizárólag proletár hadsereg jöjjön létre, mely természetszerűleg a munkástanácsnak és a katonatanácsnak s nem a kormánynak engedelmeskedett.

6. A marxizmus dogmatikus ellenszenve és bizalmatlansága a kisparasztsággal szemben, karöltve a földmívesnép csaknem teljes szervezetlenségével, lehetetlenné tette egy erős népies front kialakulását.

7. A nemzetközi kapitalizmus megrémülése a bolsevista forradalomtól jó alkalom volt az ellenforradalomnak arra, hogy Októbert diszkreditálják a szövetséges hatalmak előtt, mint csupán egy lépést a bolsevizmus felé.

8. Az antant által küldött bizottságok és egyesek többnyire a magyar ellenforradalom hatása alá kerültek, melynek nagyszerű és régóta kipróbált gyakorlata volt ama praktikában, melyet pesti nyelven az „idegenek megfőzésének" neveztek, míg a Károlyi-kormány emberei sem kegyeket, sem sápokat nem osztogattak (amihez sem idejük, sem gyomruk nem volt).

9. Parlamentáris és önkormányzati gyakorlat hiányában, amit a rideg osztályállam lehetetlenné tett, a forradalomnak szellemi vezérkara hiányos és megbízhatatlan volt, s a helyzetet a beözönlő stréberek hada még inkább megrontotta.

III.

A helyzet, mely előtt Magyarország a háború után állani fog, belpolitikailag minden lényeges ponton azonos lesz az 1918-as feladatokkal. Az ország demokratizálása, az agrár- és a nemzetiségi kérdés megoldása, a parasztság és az ipari munkásság vezető szerepe, a dolgos intelligencia megszervezése nélkül Magyarországnak nem lehet helye demokratikus győzelem esetén Európában.

Hogy azonban ezeket az alapvető reformokat minő formában fogják keresztülvinni, az elsősorban a külpolitikai helyzettől fog függni. Ha a mai szövetségi kapcsok megmaradnak, s a győzelem egy egyesült angol–amerikai–orosz győzelem lesz, s Berlint a szövetséges hadseregek meg fogják szállni, Oroszország előreláthatólag nem fog beavatkozni közvetlenül Közép-Európa ügyeibe, hanem mindenekelőtt a saját maga nyugati és északnyugati pozíciója megerősítéséhez és rendszere belső rekonstrukciójához fog hozzálátni. Ez persze nem fogja azt jelenteni, hogy a Szovjet eltűri majd a magyar s lengyel feudalizmus és a román korrupt katonai klikk további uralmát. Bár Magyarország a nyugati szférában maradna, szociális és politikai struktúrájának messzemenőleg demokratizálódni és szocializálódni kellene. (. . .)

Az eljövendő forradalom abban is lényegesen különbözni fog az 1918-astól, hogy akkor még mindig túlságosan a régi államkeretekben gondolkodtunk, s csak az utódállamokat láttuk, és az azokat befolyásoló három nagyhatalmat, míg az új forradalomnak tudnia kell, hogy az új dunai rend nem lesz az ottani kis államok magánügye, hanem hogy egy egészséges, új egyensúlyi állapot csak függvénye lehet egy új világrendnek, melyben Közép-Európa sorsa szervesen egybefügg nemcsak Európa, de Amerika és Ázsia problémáival is, és hogy a győzelmes hatalmak nemcsak ellenőrző, de aktív közreműködése nélkül igazi élet nem jöhet vissza a romokba. Előreláthatólag nem lesznek béketárgyalások, hanem egy provizórikus rend fog létrejönni egy nemzetközi szerv irányítása alatt mindaddig, míg a végleges egyensúly feltételei meg lesznek teremtve.

Az is kétségtelen (a demokratikus győzelem esetén), hogy az összes nemzetiségek végleg kifejlett öntudata és a világháború által a végletekig fokozott nemzeti elkeseredés korszakában a Szent István-i állameszme (soká az egyedül lehetséges történelmi kényszerűség) végleg összedőlt, és semmiféle integritásos államnak nem szabad az elkövetkezendő forradalom célkitűzéseit zavarni. Ellenkezőleg, a magyar demokráciának a környező népek államait mint történelmi szükségszerűséget kell elfogadni, és azon dolgozni, hogy zárt és összefüggő magyar telepterületek ne váljanak túlzott nacionalizmusok áldozataivá (ami egyformán rossz volna úgy a magyar nép, mint a szomszéd államok igazi érdekei szempontjából), s hogy az egymástól elzárkózó nemzeti szuverenitások rendszerét a szuverenitások kölcsönös – gazdasági és katonai – korlátozása váltsa fel egy szoros konföderációs kapcsolat formájában.

Ezek nélkül az átalakulások nélkül csak egy harmadik világháború következhetnék, melynek eredménye csak Európa végleges elvérzése lehetne.

Magyar Fórum, 1942. I. évf. 6. sz. Aláírás: Jászi Oszkár

EMIGRÁCIÓBAN

A magyar emigráció feladatairól

Nemsokára két komor és súlyos esztendeje lesz annak, hogy a magyarok tízezrei voltak kénytelenek hazájukat elhagyni, és a külföldön menedéket keresni Horthyék börtönei, kínzókamrái és akasztófái elől. E két év alatt több változáson és átalakuláson ment át a száműzöttek lelki összetétele, szellemi horizontja és erkölcsi szenzibilitása – természetesen az egyes csoportok pártállása, osztályhelyzete és világnézete szerint. Épp ezért a tömegléleknek ezeket a hullámzásait alig lehet közös nevezőre hozni, mégis talán nem tévedek, amikor általános érvényességgel három korszakot különböztetek meg a magyar emigráció eddigi történetében.

Az első korszak a néma kétségbeesés s tehetetlen düh korszaka volt. Rémekkel és kísértetekkel volt teli a levegő. Minduntalan halálra kínzott emberek jajgatását véltük hallani, megcsonkított hullák látomásai kergettek, s a magyarországi gyilkosok hajtóvadászatainak robaja idáig zúgott a Balaton felől. De eme vérfagyasztó becstelenségeknél talán még elviselhetetlenebb volt amaz eszmék keresztre feszítése, melyekért sokan – bár nem elég sokan! – tiszta lelkesedéssel és nemes áldozatkészséggel küzdöttek. Nemcsak a (...) kommunista utópia délibábtornyait rombolták össze a fehér ellenforradalom megvadult tisztjei, főpapjai, szolgabírái és zsidó bankárai, hanem azokat a realitással számoló, az ország lelkiismeretét és produktív erőit felszabadítani akaró, komoly és megfontolt kezdeményezéseket is, melyeket az októberi forradalom mint a további haladásnak nélkülözhetetlen előfeltételeit tűzött ki. S a szabadságjogok, a demokratikus vívmányok és a nagyszabású szo-

ciális reformok eme hekatombája felett, ázsiai kurjongatások között, zsivány dáridókat rendezett a mágnás kastélyok, a zsidó paloták, s a külvárosi csapszékek csőcseléke. Csoda-e, ha minden magyar érték e vandál megsemmisítésének hónapjaiban még a legerősebbek is aléltan estek össze, vagy reményvesztetten, szótlanul hallgatták a Horthy-orgiák távoli lármáját, vagy lázas, félőrült bosszútervekkel lelkendezve futkostak az éjjeli utcákon?

Csak lassan kezdett az emigráció második korszakában eme vak és reflexszerű érzelmi reakció némileg tudatos formát ölteni az écrasez l'infâme! felkiáltásban. Odahaza ölnek, rabolnak, herélnek, asszonyokat kínoznak – tovább hallgatni nem lehet, le kell leplezni Európa előtt az antantmissziók által üzletes nyugalommal támogatott fehér rémuralom összes bűneit és garázdálkodásait... Hogy aztán mi lesz, hogy helyébe mi jön, az mind közömbös... Egyedül fontos és lényeges, hogy pellengérre állíttassék a zsákmányra éhes gyilkosok társasága... Az erkölcsi nemezisnek ezt a gyötrelmes munkáját hosszú ideig a *Bécsi Magyar Újság* csaknem egyedül végezte a szélesebb nyilvánosság előtt, s ha ma a Horthy-rendszer lenézetten, megvetetten, utáltan és kiközösítetten áll a gondolkodó külföld előtt, abban senkinek nagyobb része nincs, mint éppen neki, s ezért (s nem a kétségbeesett küzdelem hevében elkövetett szertelenségeiért és durvaságaiért) gyűlölt annyira neve a fehérterror remegő bűnösei szemében.

A fehér rémuralom időközben nem múlt el, csak átalakult. Amily mértékben sikerült neki a forradalom összes alkotásait megsemmisíteni, s a régi feudális rendet szellemben és intézményekben visszacsinálni: ugyanolyan mértékben igyekezett a fehér tisztek hajtóvadászatait, az ébredők pogromait, a titkos karhatalmak politikai gyilkosságait, a mindenféle cabinet noirokat látszólag parlamenti formákkal, bírói intézkedésekkel s egy elrejtett ellenforradalmi hadsereggel helyettesíteni. A deres, a numerus clausus, a vitézi hitbizományok, a Nagyatádi-Szabó által eltaktikázott földbirtokreform, a civil ruhába bújtatott illegális hadsereg után most már csak a sajtó „törvényes" megkötésére s a választójog „törvényes" visszacsi-

nálására van szükség ahhoz, hogy a Horthy-rendszer európai formák között jelenhessék meg – mint valami apácának öltözött cocotte –, s Apponyi Albert gróf külföldi utazásaiban formális igazmondással hirdethesse, hogy Magyarország immár szabadult a fehér lázroham undorító görcseitől. (Persze, hogy ez a rendszer továbbra is a sajtószabadság és a választójog elkobzásán s egy álruhába öltöztetett tiszti hadseregen alapszik, azt a ragyogó rétor nem fogja bejelenteni.)

Ezzel a felszínes és látszólagos konszolidációval szemben immár nem elégséges az emigrációnak merőben vádoló, leleplező és megtorló munkája, az emigráció pályája egy harmadik korszakához érkezett el, melyben nem elegendő többé a Horthy-rendszer diszkreditálása és lerombolása, hanem itt van már a legfőbb ideje annak, hogy az emigráció erőit egy felépítő és alkotó program megvalósítása érdekében mozgósítsuk, mely egyrészt meggyorsíthatná a fehér ellenforradalom hullájának eltakarítását, másrészt hozzájárulna egy olyan politikai és közéleti atmoszféra megteremtéséhez, mely alkalmas volna arra, hogy egy valóban termékeny reformátori munka kezdődjék meg az oly kegyetlenül sújtott Magyarországon. Egy ilyen program felállításához szeretnék e cikkben hozzájárulni, de mikor ezt megkísérlem, hangsúlyoznom kell, hogy mint pártoktól és osztályoktól távol álló politikust, nem vezetnek a legközelebbi exigenciák szempontjai, nem akarok napi politikát csinálni, és semmi közöm sincs a közvetlen jövő csetepatéihoz és kompromisszumaihoz. Engemet egyedül az a probléma érdekel, hogy hogyan lehet a demokrácia, a kultúra és a nemzetközi munkamegosztás útjára visszaterelni borzalmasan tönkretett országunkat, s mi lehet a külföldre kiűzött magyarok szerepe ebben az eszmeérlelő és az érzelmeket okosan átalakító munkában?

Pár szóval kifejezve, azt hiszem, hogy Magyarország megmentése attól függ, vajon sikerül-e az októberi forradalom igazi örökségét valóban, azaz lélekben és igazságban végrehajtani, vagyis sikerül-e

Magyarországot a feudalizmus és az uzsorakapitalizmus igájából kiszabadítva, a dolgozók országává tenni? Magyarországnak csak egy olyan alkotmány felel meg, mely a kisparasztok, a földmíves és ipari munkások akaratán alapszik a valóban alkotó, tehát igazi szellemi munka vezetése alatt.

Mindezen törekvések legmélyebb tartalmát a földbirtokreform gondolata szimbolizálja. Míg a földbirtok a feudalizmus és az uzsoratőke kezében van, addig nincs magyar megújhodás. A földkérdés Magyarországon csak másodsorban gazdasági kérdés, elsősorban egy etikai probléma. A grófi és a zsidó latifundiumok rendszere lehetetlenné tesz minden szabadabb gondolatot és erkölcsi fölemelkedést. Ezért alapeszméje az októberi forradalomnak a radikális birtokreform, mely a földet a dolgozóknak visszaadja. Enélkül teljesen hiábavaló a kapitalizmus elleni küzdelem is, mivel a munkáskizsákmányolás legmélyebb történelmi és gazdasági oka: a szabad föld elrablása. Épp ezért nem érhetjük be palliatív reformokkal, nem érhetjük be például azzal a mértékkel, mellyel az utódállamokban e reformot kezelik. Az utódállamokban nem volt feudalizmus, s nem volt oly mértékű birtokkoncentráció, mint Magyarországon, tehát a mobilizáció, mely nekik elég lehet, rajtunk nem segít. A földosztásnak oly mérvűnek kell lenni, mely uno ictu megtöri a magyar oligarchia politikai hatalmát is.

Ebből következik, hogy a becsületes földreform elképzelhetetlen a mai vármegyével és községgel. Nem elég a legradikálisabb földreform sem, ha azt a mai szolgabírák hajtják végre, hisz látjuk, hogy még a Szabó-féle gyáva kompromisszumot sem tudják keresztülvinni, mert minden megtörik a megyei basák akaratán. A földreformot magának a kisparasztságnak s a földmíves munkásságnak kell végrehajtania, választott szervei útján.

A nagyarányú földbirtokreform az ipari munkabéreknek is gyors emelkedését jelenti – tehát a leghatékonyabb munkásszociálpolitikát is. Csakis a reális munkabér emelkedő tendenciája mellett lehet szó komoly szociálpolitikáról, vagyis olyanról, mely a tőke kizsákmányolási hajlandóságait visszaszorítja s fokozatosan meg is szün-

teti a köztársasági gyár kivívásával. Ellenben a puszta politikai propaganda vagy az erőszakos kisajátítás mit sem ér. (...)

A földhöz juttatott kisparasztság és a mezei munkásság, a reális munkabéreit állandóan emelő, hatalmas szövetkezetekbe és szakszervezetekbe tömörült ipari munkásság, a produktív erők irányítását végző szellemi munka az ország alkotmányproblémáját is eldöntené. A demokratikus paraszti és munkás Magyarország csak köztársasági lehet. Ebben a szellemi és erkölcsi légkörben minden jelentőségét elvesztené a szabad királyválasztáshoz címzett félénk köntörfalazás, melyet részben a monoklis álparasztok, részben azok a zsidó fezőrök űznek, akik eredményes közgazdasági tevékenységeik jutalmául bárságokat és tanácsosságokat óhajtanak.

A nagybirtok kíméletlen kisajátítása s a köztársasági alkotmány, mely a községi autonómiát legvégső következményéül kiépíti, s melyet egy demokratikus szellemű paraszti és munkáshadsereg véd – ez az októberi forradalom igazi értelme és logikája. Az emigráció gondolkodó részének arra kell törekednie, hogy ez az alapeszme veszélyes kompromisszumok által el ne homályosíttassék.

Ennek a gazdaságilag és politikailag demokratizált Magyarországnak nemzetközi helyzete gyorsan és szerencsésen meg fog változni. Csakis egy ilyen Magyarország foglalhat helyet Európa vérkeringésében. Az a Magyarország, mely a külföldön utazó grófjai által békéről és megértésről szaval, ugyanakkor, mikor odahaza állandó revánspolitikát űz, és titokban felfegyverzi az egész reakciós dzsentrit és polgárságot: ez a Janus-arcú Magyarország holtpontra jutott, s képtelen egyetlen lépést is tenni egy életképes, becsületes és termékeny külpolitika felé. Pedig egy ilyen külpolitika nélkül a belső konszolidáció csak reakciós frázis, és elszakadt magyar testvéreink érdekeinek felkarolása szemérmetlen hipokrízis.

Csonka-Magyarország csak két feltétel mellett életképes. Az egyik, ha minél intenzívebb gazdasági és kulturális csereviszonylatokba lép az utódállamokkal. A másik, ha az elszakadt magyarság súlyos helyzetén nem irredenta aknamunkával akar segíteni, hanem a nemzeti kisebbségek védelmének abban a szellemében, mely nemcsak

emberi jogunk, de amely a trianoni szerződés tételes rendelkezései által is biztosítva van. Ma még a levegő kölcsönösen tele van gyűlölettel és bizalmatlansággal. A magyar emigrációnak természetes és egyik legtermészetesebb feladata épp az volna, hogy hidat verjen az utódállamok és a magyarság demokratikus közvéleménye között egyrészt, másrészt pedig, hogy szerető gonddal támogassa és ápolja az elszakadt részek magyarságának minden demokratikus szervezkedési, kulturális és irodalmi törekvéseit.

Nagyon is jól ismerem a nehézségeket, melyek egy ilyen nemzeti politikának mindkét részről az útjában állanak. Mégis hiszem, hogy a magyar kisebbségek nemzeti jogaikat biztosítani fogják tudni, ha okosak, a tényekkel számolók és lojálisak lesznek. Mert nemcsak a magyarság, de az utódállamok létérdeke is, hogy megmérgezett irredentamozgalmak ne aknázzák alá államiságuk alapját úgy, miként a múltban Magyarországét a feudalizmus átkos nemzetiségi politikája miatt.

Hogy a kisantant felelős államférfiai ezt a helyzetet tisztán látják, elég a Masaryk elnök, a Pasics miniszterelnök, a Beneš, Pribičević s Goga miniszterek kategorikus nyilatkozataira hivatkozni.

Az itt vázolt bel- és külpolitika mellett Magyarország csakhamar elfoglalhatná az őt megillető helyet a dunai népek történetében. Földje nagy termékenysége, szerencsés geográfiai helyzete s népének etikai kiválósága mellett nemsokára jelentékeny szerepet tölthetne be az új egyensúlyhelyzetben is. Ebben a munkájában hathatósan támogathatná őt az elszakadt részek magyarsága is. Ha ez a magyarság lojálisan behelyezkedik az új államok kereteibe, de ugyanakkor kiépíti nemzeti és kulturális autonómiájának intézményeit és szerveit, mintegy természetes összekötő kapcsot fog alkotni az anyaország és az utódállamok között.

Azonban az általam javasolt bel- és külpolitika egymaga nem ér semmit, ha egyidejűleg nem sikerül egy új közéleti etikát (ami különben az egyéni etikának csak a másik oldala!) vinni be az új magyar társadalom lelkébe. A feudális betyárság s a materialista cinizmus mai lelki szintézise mellett semmi gazdasági vagy alkotmány-

reform nem segít. A forradalmat is az tette tönkre, hogy a radikalizmus és a szocializmus köntösében ugyanaz a régi betyár és cinikus mentalitás vonult be az új intézményekbe. Lelki megújulás nélkül nincs magyar jövendő. Ehhez pedig az kell, hogy az igazi forradalmárok szigorú erkölcsi mértéket alkalmazzanak úgy önmagukkal szemben, mint azokkal, akikkel együtt akarnak dolgozni. Máris aggódva látom, hogy a régi megalkuvó szellem kezdi megmérgezni még azokat a szerény kezdeményezéseket is, melyek az itt körvonalazott célok felé több-kevesebb öntudatossággal haladnak. Mert anélkül, hogy a gyűlölet és a vérbosszú álláspontját hirdetném, azt kell mondani, hogy múló taktikai előnyökért nem szabad szövetkezni azokkal, akik meggyalázták forradalmunk eszméit, megrágalmazták vezéreit, s a Horthy-rendszer zsoldosaivá szegődtek. Ezekben az irgalmatlanul kínos időkben a lelkiismeretek megmérettek, s nem szabad azokkal szövetkezni, akik becsteleneknek találtattak. Nincs olyan taktikai előny, amiért fehérterroristákká vedlett oktobristákkal vagy pláne fehérterroristákká vedlett vörös forradalmárokkal szóba lehetne állni. Ezeket az embereket ki kell végleg közösíteni a jövő magyar társadalomból.

Mert az igazi ellentét, a mi valódi frontunk itt van, nem pedig a tulajdonképpeni vérbeli reakciósokkal szemben. Hisz azt, hogy Bangha páter sötéten klerikális, hogy Milotay a grófok komornyikja, hogy Pekár tehetségtelen és bornírt író, azt mindig és mindenki tudta. Ámde azok, akik a forradalmakat szemérmetlenül gyümölcsöztették erszényeik számára, akik akkor véres demagógiával uszították a csőcselék szenvedélyeit, s akik most a fehér kurzus kopói lettek, mint például az üzletes orcátlanság szimbóluma és monumentuma, Az Est – a magyar mocsárnak ezekkel a sötét teremtményeivel a forradalom katonáinak akkor sem szabad szövetkezni, ha látszólag hasznosak volnának is a lelkükből lelkezett keresztény nemzeti grófi és zsidó maffia átmeneti letörésére. Nem szabad, mert itt valóban az impedimentum publicae et privatae honestatis iskolai példája forog fenn. Az októberi forradalom igazi szelleme csak új emberekkel és új etikával győzhet. Enélkül ismét csak a kirakattáblák és a koncok változnak.

Bécsi Magyar Újság, 1921. június 19. Aláírás: Jászi Oszkár

écrasez l'infâme: tapossátok el a gyalázatost. (Voltaire jelmondata.)

A Bécsi Magyar Újság *csaknem egyedül leplezte le:* A bécsi emigráció többi lapjai: a *Proletár, Az Ember,* a *Jövő* és a *Világosság* is tevékenyen részt vettek a fehérterror elleni küzdelemben.

A Nagyatádi-Szabó által eltaktikázott földbirtokreform: A parasztság megnyerése, a rend helyreállítása és a belső feszültségek levezetése céljából az ellenforradalom is kénytelen volt napirenden tartani a földreform kérdését. A „Nagyatádi-féle földreform" (1920. 36. tc.) azonban a paraszti követelések teljesítésének elsikkasztását, a földéhes parasztság félrevezetését jelentette. Az ország 16,6 millió kat. hold területéből – évekig tartó lebonyolítás mellett – 948 ezret vettek csupán igénybe, azt is elsősorban a nagybirtokosok által felajánlott területekből.

Apponyi Albert (1846–1933) a dualizmus és az ellenforradalmi korszak jelentős konzervatív politikusa, 1904 és 1918 között a Függetlenségi Párt egyik vezetője, a világháború után a magyar békedelegáció vezetője. Ebben a minőségében – nemzetközi tekintélye révén – az ellenforradalom egyik legjelentősebb képviselője volt az európai közvélemény előtt.

Masaryk, Tomas (1850–1937) szociológus, politikus, 1918-tól 1935-ig a Csehszlovák Köztársaság elnöke.

Pasics, Nikola (1846–1926) politikus; 1904–1914 a Szerb Királyság miniszterelnöke; 1919–1920-ban Jugoszlávia képviselője a béketárgyalásokon; 1921–1926 között Jugoszlávia miniszterelnöke.

Pribičević, Svetozar (1875–1936). 1918–1920 között a jugoszláv királyság belügyminisztere, később több kormányban kulturális miniszter.

Goga, Octavian (1881–1938) román költő és politikus. A 20-as években előbb kultuszminiszter, majd a belügyi tárca vezetője. 1937. decembertől 1938. márciusig a kisebbségi kormány vezetője.

Bangha páter: Bangha Béla (1880–1940) jezsuita politikus. 1919-ben az ellenforradalmi mozgalom egyik fő agitátora, a soviniszta, irredenta „keresztény nemzeti gondolat" türelmetlen propagálója.

Milotay István (1883–1963). Publicista, politikus; előbb a Rákosi Jenő által szerkesztett Budapesti Hírlap munkatársa, majd 1913-tól az Új Nemzedék szerkesztője. Cikkeiben az úri középosztály jobboldali ellenzékisége szólal meg. A burzsoázia elleni támadás címén antiszemita cikkeket ír, a numerus clausus bevezetésének egyik leghangosabb követelője, 1920-tól a Magyarság szerkesztője. Jobboldalról támadja a bethleni konszolidációt is.

Pekár Gyula (1867–1937), író, ellenforradalmi politikus. A hivatalos kultúrpolitika reprezentánsa volt. Mennyiségében rendkívül termékeny, valójában jelentéktelen író. A Tanácsköztársaság leverése után az ellenforradalom egyik jelentős képviselője a „kultúra" területén.

impedimentum . . .: a köz- és magántisztesség akadálya.

Az emigráció „hazaárulása"

A mi hazaáruló tevékenységünk már nagyon régi, s jóval az emigráció előtti időkből kezdődik.

Amikor először vetettük be a magyar közéletbe az általános, egyenlő, titkos választójog követelését, mint az ország demokratizálásának alapfeltételét, a hivatalos Magyarország sietett rólunk megállapítani, hogy hazaárulók vagyunk.

Amikor azt vitattuk, hogy a politikai demokrácia hiábavaló, ha azt nem támogatja a gazdasági és a szociális – jelesül, hogy a feudális magyar földbirtokrend lerombolása nélkül Magyarország élő archaizmus marad Európában: a hivatalos Magyarország újra kijelentette, hogy hazaárulók vagyunk.

Amikor bebizonyítottuk, hogy Magyarország halálos veszedelembe rohan akkor, amikor nemzetiségeit elnyomja, és erőszakos módszerekkel asszimilálni akarja: a hivatalos Magyarország ismét a hazaárulás átkával sújtott.

És ezt a hazaárulási bűnlajstromot tovább lehetne folytatni: mikor az agrár nagyurak bűnös védvámpolitikáját ostoroztuk, vagy amikor a monarchia államszerkezetének konföderációs átalakítását sürgettük, vagy amikor a háborús politika esztelenségére vagy a különbéke nélkülözhetetlenségére figyelmeztettünk: a hivatalos Magyarország válasza mindig a régi volt – hazaárulók vagyunk.

Ezt a hivatalos Magyarországot jól ismerjük. Ez a feudális nagybirtok és az uzsorakapitalizmus hatalmi szervezete, melynek semmi köze sincs a munkásséghoz, a parasztsághoz és a dolgozó intelligenciához, vagyis mindazokhoz, akiknek munkája tartja fenn a magyar államot. Néhány ezer nagybirtokos, néhány ezer „úri" tiszt és hivatalnok, néhány száz zsidó bankdirektor, néhány tucat főpap ér-

dekszövetkezete az egész, mely néhány tízezer kitartottjával hatalmában tartja az egész magyar népet.

Ez a társaság emelte ellenünk a hazaárulás vádját a múltban, és ez a mi vádlónk ma is. Ez a társaság csak annyiban változott, hogy Magyarország véres amputációja óta a régi érdekszövetség egy része az utódállamokat boldogítja, de ritkuló sorait nem csak kompenzálja, de túlkompenzálja azoknak a naplopóknak a serege, akik mindenféle titkos, irreguláris katonai formációkban, mint kémek, terrorfőnökök, vagy rablóvezérek foglalnak helyet.

Mondom, ez a maffia a mi vádlónk. Ezzel a társasággal valóban nem szabadna tisztességes embernek szóba állni, ha nem tudnánk, hogy uralmukat nemcsak a nyers erőszak tartja, hanem jóhiszemű, jámbor és nehezen gondolkodó tömegek félrevezetése is. Csakis ezek szempontjából és érdekében kívánom a „hazaárulás" vádját megvizsgálni.

Az emigráció hazaárulása a következő bűnökből áll:

1. Késhegyig menő harcot folytatunk a mai Magyarország ellen, vagyis a Horthy személye körül tömörült katonai és kalandor, a munkát, a kultúrát s a népet gyűlölő terrorszervezet ellen. Azt mondják, hogy kritikánkkal és leleplezéseinkkel kompromittáljuk Magyarországot. De ez hazugság, mert mi mindig hangsúlyozzuk, hogy a rendszerhez az igazi Magyarországnak nincs semmi köze, hogy Horthyék csakis a sajtószabadság teljes elkobzása, a propagandaszabadság teljes megszüntetése és a tiszti détachement-ok véres nyomása árán képesek uralmukat fenntartani.

2. Az utódállamokkal szemben a megértés és a kibékülés politikáját hirdetjük, s „ezzel megtörjük a küzdő magyarság önbizalmát és harci élanját". Ezzel szemben egyszerűen konstatálom, hogy Apponyi és Andrássy és Bánffy és minden kurzista nyíltan és kifelé ugyanezt a konciliáns politikát hirdeti. A különbség csak az, hogy míg mi ezt a politikát komolyan vesszük – mint adott történelmi szükségszerűséget –, addig a hivatalos Magyarország ezt a politikát csak a külföldi kirakatok számára kultiválja, ellenben odahaza az éhező nép adójával tömi a titkos katonai formációkat, s állami szer-

vezetekkel gyártja a revánsideológiákat s az utódállamok elleni gyűlöletet. És ez az ellentét természetes és érthető. Mert míg mi csakugyan – őszintén és lojálisan – azt hisszük, hogy egy demokratikussá lett Magyarország az egyre jobban demokratizálódni kényszerülő utódállamokkal előbb-utóbb jó és termékeny gazdasági és kulturális kapcsolatokba fog tudni jutni (s ehhez elsősorban csak az kell, hogy a latifundiumok rendszere úgy Magyarországon, mint az utódállamokban gyökeresen likvidáltassék, s a grófok és az uzsorások hatalma mindenütt megtöressék), addig a Horthy-rendszer alapgondolata épp az ellenkező: hogyan lehetne az ancien régime-et megmenteni, a királyságot visszacsinálni, a földbirtokot konzerválni, a munkásokat elnyomni, az egykori nemzetiségeket a régi igába visszaterelni. S minthogy ezt a programot a grófok, a bankárok és a zsidó fiskálisok nyíltan nem képviselhetik, azért kénytelenek hazudni, s bennünket hazaárulással vádolni.

3. Az elszakadt részek magyarságával szemben bizalmatlanok sőt gyűlölködők vagyunk, ahelyett hogy nehéz helyzetükben támogatnánk őket, epés kritikával bénítjuk meg politikailag szervezkedő s a magyar kultúrát biztosítani akaró törekvéseiket. Szóval áruló szolgálatokat teljesítünk az utódállamok nacionalistáinak és soviniszstáinak. Így szól a gonosz vád, mely ha igaz volna, csakugyan hazaárulók volnánk.

Ezt a vádat a rosszhiszeműség annál inkább kihasználhatja ellenünk, mivel, mint minden tömegmozgalomnak, úgy az emigrációnak is megvannak a maga hajótöröttei, erkölcsileg elzüllött emberek, akiket az éhség és a kétségbeesés olykor martalócszolgálatokba kerget. Ámde az emigrációnak minden komoly csoportja és árnyalata megegyezik abban, hogy az elszakadt magyarság politikai megszervezése, gazdasági megerősítése, kulturális alátámasztása nemcsak szorosan vett magyar nemzeti érdek, hanem a nemzetközi demokráciának és szocializmusnak is becsületbeli ügye, olyan törekvés, mely az utódállamok igazán demokratikus köreinek is a rokonszenvét bírja.

Ezekből a premisszákból következik az emigráció nemzeti politikája, melynek két alappillére van. Az egyik: a kölcsönös megértés

és megbecsülés lojális politikája az utódállamokkal szemben A másik: támogatni az elszakadt magyarság demokratikus erőinek megmozdulásait, ha azok gazdasági és társadalmi szabad fejlődését biztosítják az utódállamokban s zavartalan együttműködését, nemzeti és kulturális téren, az anyaország magyarságával.

Ezekből a szempontokból bíráljuk és ítéljük meg az elszakadt részek magyarságának politikai és társadalmi megmozdulását. Ha azt látjuk, hogy azok csakugyan a dolgozó magyarság szervezkedései, a munkások, a parasztok, a dolgozó intelligencia alkotásai és egyesülései oly célból, hogy a magyarság az új államok életében elfoglalhassa az őt joggal megillető kulturális és politikai pozíciót: akkor ezt a munkát helyeseljük, támogatjuk és előmozdítjuk minden szeretetünkkel és lelkesedésünkkel.

Ellenben ha azt látjuk, hogy az illető szervezkedés nem a dolgozó magyarság ügyét szolgálja, hanem a régi magyar feudalizmust, a régi osztályuralmat, a régi népbutítást akarja új életre galvanizálni, akár a lekracholt régi hatalmasságok megmentésére, akár pedig azért, hogy a Horthy-szellem átkos bacilusaival inficiálják a még látni nem tudó parasztságot, munkásságot vagy intelligenciát: az ilyen törekvésekkel szemben bizalmatlanok vagyunk, azokat támogatni nem fogjuk, azokkal közösséget nem vállalunk.

Legyen szabad gondolataimat egy példával illusztrálni. Ha azt hallom, hogy Pál, Zágoni és Kós lankadatlan és önzetlen munkával egy hatalmas szervezetbe tömörítette az igazi kalotaszegi népet oly célból, hogy megalapozzák az erdélyi magyarság politikai és kulturális autonómiáját: úgy ennek a kezdeményezésnek tapsolok, s meghatott szívvel szeretném munkájukat támogatni és elősegíteni. Így ítélem meg például a *Bács Megyei Napló* politikai és kulturális munkáját, s reményteljes jeleket látok ebben az ügyben a Szlovenszkóban és a Ruszinszkóban is.

Ámde ha azt olvasom, hogy a régi EMKE a régi urakkal s a régi feudális ideológiával (vagy legfeljebb annak elfátyolozásával) újra aktivitásba lép: ezt a tényt hideg bizalmatlansággal fogadom. Mégpedig nem azért, mintha az erdélyi magyarságnak nem volna szüksége közművelődési egyletre. Ellenkezőleg: annyira szüksége van,

mint egy darab kenyérre. Ámde az, amit nyújt, legyen valóban kenyér: dolgozó emberek becsületes szellemi tápláléka, nem pedig a régi nyegle osztályelfogultság, búsuló nacionalizmus vagy kendőzött sovinizmus. Ezzel nem akarok pálcát törni az EMKE új működése felett. Csak azt mondom, hogy bizalmatlan vagyok és várok. Ha azt fogom látni, hogy új vezérek lépnek a régiek helyébe (kik Erdélyt tönkretették), hogy kevesebb lesz ott a gróf és a régi beamter, és több a földmívelő, a munkás és a dolgozó entellektüel, s hogy egy új, alkotó és termékeny szellem fogja áthatni a régi dikciózó és ünnepséges szervezetet: akkor ezt az átalakulást nagy, mély és tiszta örömmel fogom üdvözölni, s a mi szerény publicisztikai erőnk rendelkezésükre áll.

Íme, röviden elmondva, ez a mi egész hazaárulásunk, mely a következő végcél felé tör: Ha sikerülne Magyarországot az utódállamokkal intenzív és meleg gazdasági és kulturális összeköttetésbe hozni; ha sikerülne az elszakadt magyarságnak szilárd kulturális autonómiát biztosítani, melynek keretei között akadálytalanul ápolhatná és fejleszthetné nyelvét, irodalmát, tudományát és művészetét; ha sikerülne ezt a magyarságot öntudatos, következetes és alkotó munkára organizálni, akkor ez a mi mai kálváriánk végeredményben a kultúrmagyarság előnyére szolgálna, a magyar gondolatnak és érzésnek új és életképes központjai alakulnának ki, melyek, teljes gondolati és érzelmi összefüggésben az új Magyarország magyarságával, több magyar kultúrát jelentenének Európában, mint a régi feudális Magyarországnak húszmilliós, hazug erőszakkal összetákolt s frázisok alatt lomhán vegetáló „nemzeti egysége"!

Bécsi Magyar Újság, 1921. június 26. Aláírás: Jászi Oszkár

Andrássy Gyula (1860–1929) legitimista politikus, miniszter. Fontos szerepet játszott a századeleji Magyarország politikai életében. 1918-ban a Monarchia utolsó közös külügyminisztere. 1919-ben a bécsi Antibolsevista Comité egyik vezetője, majd hazatérte után a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke; később a legitimista oldalról ellenzéki képviselő.

Bánffy Miklós (1874–1950) író, politikus. 1921 áprilisától 1922 decemberéig a Bethlen-kormány külügyminisztere.

EMKE: Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet.

Nemzeti és nemzetközi októbrizmus

A magyar politikai szótár az utolsó hetekben egy új szóval szaporodott. Nemzeti októbrizmusról kezdenek beszélni a nemzetközi októbrizmussal szemben. Ha nem csalódom, ez a nyilván hatásos jelszó azt akarja szimbolizálni, hogy az októberi forradalomban egy nemzeti és egy nemzetközi szárny állott szemben, s a politikusok felelősségét ezen az alapon kell felmérni és megállapítani.

Az új szállóigének, helyesebben doktrínának tulajdonképpeni tartalma ugyan szerfelett homályos és bizonytalan, mégis különböző nyilatkozatokból, hangsúlyozásokból, nüanszokból és illúziókból talán így lehetne azt összefoglalni: Az októberi forradalom kezdetben nemzeti volt, a régi függetlenségi párt ideológiájának, a hamisítatlan kuruc tradícióknak, 48 demokratikus szellemének folytatása. Míg ilyen volt, szép, nemes és örvendetes mozgalom volt. Ámde csakhamar a forradalom a nemzetköziség lejtőjére jutott: a hazafiatlan szellem megrontotta. Ez vezetett a katasztrófához és az ország területi felbomlásához. Ezért a gyászos és átkos fordulatért a felelősség nem terheli a nemzeti októbrizmus vezéreit, hanem kizárólag a nemzetközi októbrizmus hazafiatlan táborkarát. Ebből az ellentétből pedig az következik, hogy Magyarország útja nem lehet más, mint visszatérés a nemzeti októbrizmushoz, a nemzetköziség veszélyeinek teljes kiküszöbölésével.

Körülbelül ez az új doktrínának rövidre fogott értelme, melylyel szemben kötelessége állást foglalni azoknak, akik Október szellemét komolyan veszik, s azt a maga szeplőtlen elvi tisztaságában akarják a jövőnek átadni.

Egy politikai tannak igazi értelmét legjobban azok a körülmények világítják meg, melyek között az megszületett. Azok, akik ma

magukat nemzeti októberistáknak nevezik, még néhány hónappal előbb félénken hallgattak annak a rágalomtengernek zúgásával szemben, melynek piszkos hullámai Október művét és szellemét elborították. Hogy ma már nemzeti októberistáknak vallják magukat, ez mindennél csalhatatlanabb jele annak, hogy a lázálmaiból fölocsúdó magyar közvélemény kezdi megérteni a demokráciának és a szociális haladásnak azt a nagyszerű szellemét, mely Októbert hevítette. Jele annak, hogy immár széles körök kezdik átlátni a mai kurzus álkeresztény és álnemzeti hazugságait, s az októberi orientációban keresnek menedéket. Ámde a reakció terrorja még elég erős és veszélyes arra, hogy a reálpolitikusok ne merjék a tömeglélek ösztönös megérzéseit tiszta és világos gondolatokban formulázni, hanem egy jelszót keresnek, mely az Október felé gravitáló tömeghangulat minden népszerűségét learatni képes Október igazi veszélyeinek és felelősségének elvállalása nélkül. A nemzeti októbrizmus ennek az opportunista kortespolitikának a szállóigéje.

Valójában azonban ez a jelszó a történelmi igazság meghamisítása, s mint ilyen komoly akadálya lehet annak, hogy a magyar demokrácia valódi helyzete s igazi feladatai helyes tudatára ébredjen. Nem szabad engedni, hogy most 1918-cal ugyanaz a frivol és ártalmas játék megismételtessék, mint aminő 1848-cal történt. Igenis, 1918 vérbeli folytatása 1848-nak! Ezt ma már nemcsak mi látjuk, de pártatlan komoly külföldi megfigyelők is megállapították. Ámde ennek a történelmi analógiának igazi jelentősége és termékeny forradalmi ereje csak úgy válhatik hatékonnyá, ha 1848-at igazi valóságában szemléljük, nem pedig abban a torz deformációban, melybe azt a függetlenségi politika elvtelen epigonjai öltöztették. A függetlenségi grófok, gentryk és kortesek kezében 1848 hovatovább puszta nemzetiszínű kuruckodássá lett, mely minden szociális és nemzetközi tartalmát elveszítette. Ez a soviniszta szellemű kasztrálás tette évtizedeken át meddővé, sőt reakciósá 1848-nak egykor forradalmi, nemcsak nemzeti, de szociális és nemzeti ideológiáját. A Justh Gyulák, a Károlyi Mihályok és Hock Jánosok minden nemes küzdelmét az tette hatástalanná, hogy az Apponyi Albertek, a Kos-

suth Ferencek, a Polónyi Gézák elhitették a nemzettel a következő történelmi hamisítást: 1848 csak nemzeti függetlenséget jelentett, elválást Bécstől, perszonáluniót, gravámen-politikát és kardbojtot. Minden egyéb másodrangú és nem elvi kérdés benne. Holott a történelmi igazság az volt, hogy 1848 nemcsak nemzeti függetlenséget jelentett, de egyazon nyomatékkal hirdette – legalábbis az igazi forradalmárok lelkében – a jobbágyfelszabadítást, a nemzetiségi egyenjogúsítást s ennek logikai korrelatívumát: a dunai konföderációt. (Sajnos, Kossuth már elkésve vonta le ezt az alapvető következtetést!)

Most 1918-cal akarják ugyanezt a gyalázatos játékot megismételni: szeretnék a mi dicső forradalmunkat a kuruckodó sovinizmus tespedő vizeire levezetni. De ez a manőver ma már nem fog sikerülni. A magyar földmívesnép, a magyar munkásság, a magyar dolgozó értelmiség nem fogja soha elfelejteni, hogy 1918 nemcsak az állami önállóságot és a nemzeti függetlenséget jelentette, hanem éppoly határozott hévvel és nyomatékkal jelentette a latifundiumok felosztását, a nemesi vármegye letörését, a kizsákmányoló kapitalizmus megfékezését, az állam és egyház elválasztását, a nemzetek szabad önkormányzatát s egy pacifista, konföderációs politika kezdeményezését az utódállamokkal szemben. Aki ezen program bármely pontját megtagadja, nem lehet igazi októbrista.

Tehát nem igaz az, hogy a Károlyi- és a Berinkey-kormányokban, vagyis az egész októbrista éra alatt, a vezető politikusok küzdelmeit a nemzeti és a nemzetközi törekvések közötti összeütközés határozta volna meg. Erről szó nem volt, ez legfeljebb a katonatanácsok vagy a Külső-Ferencváros vendéglőinek problémája volt. A kormányt ez az ellentét nem foglalkoztatta – mert nem is létezett. (Legalábbis nem létezett a nyílt küzdőtéren!)

A kilépett miniszterek nem nemzeti szempontból léptek ki, nem azért, mintha az októbrista kurzus politikáját túl nemzetközinek vagy hazafiatlannak találták volna. Az ellentétek egészen más természetűek voltak közöttük. Így akadtak egyesek, akik visszaborzadtak a mi agrárreformunk radikalizmusától; mások szerették volna az

egyházi javak feletti rendelkezést a katolikus autonómiának adni; ismét másoknak nem tetszett a vármegyei Augiász-istálló kíméletlen kiseprésére irányuló törekvés; mások a francia orientációt akarták folytatni akkor is, amikor a gall imperializmus agyba-főbe rugdosott bennünket. Igen, voltak éles kontroverziák közöttünk ezekben és más szociális és kulturális természetű kérdésekben (például egyes egyetemi katedrák körül), de a szorosan vett nemzeti és nemzetközi koncepció nem vont közöttünk válaszfalat. Senki nemzetiségi politikám miatt a kabinetből nem lépett ki, minden alapvető kezdeményezésem ebben az irányban a minisztertanács egyhangú határozatára támaszkodhatott.

Sőt, tovább lehet menni, és azt lehet mondani, hogy maga az Októbert megdöntő bolsevista államcsíny alatt sem a nemzeti és a nemzetközi harca képezte az igazi ellentétet. Ellenkezőleg: a magyar bolsevizmus legalább kilencven százalékig egy nemzeti-bolsevista mozgalom volt, s azt, amiről a fehér ellenforradalom csak hazugságokkal és népbolondítással szaval, a területi integritást a vörös hadsereg vassal és vérrel akarta megvalósítani. Ez a vörös offenzíva kétségtelenül nem dicséri rendezőinek sem elvhűségét, sem politikai tisztánlátását, de a történetíró meg fogja állapítani, hogy a „hazátlan" és „nemzetközi" munkásság volt az egyedüli társadalmi osztály, mely élete feláldozása árán is megvalósítani igyekezett azt az eszményt, melyet előkelő grófok, vastag papok és nagy zsidók csak azért harsognak, hogy a nemzeti elkeseredés lázmámorában melengessék osztályprivilégiumaik, monopóliumaik s egyéni panamáik húsosfazekait.

Mindezekből elegendően világos, hogy a nemzeti októbrizmus hamis jelszó, nem fedi a tényeket, s mint minden ideológiai kalózlobogó, csak arra lehet jó, hogy egy nagy történelmi mozgalom igazi nemzeti, szociális és nemzetközi jelentőségét diszkreditálja.

Bécsi Magyar Újság, 1922. február 12. Aláírás: Jászi Oszkár

Tanulságos beszélgetésem egy otthoni liberális vezérrel

Múlt hó 20-án a *Bécsi Magyar Újság* hasábjain a következő nyilatkozatot tettem:

„Károlyi Mihály és Sándor Pál találkozása Belgrádban.

A *8 Órai Újság,* Bethlen lármás és arcátlan rágalmairól ismert szócsöve egy beszélgetést írt le, melyet állítólag Sándor Pál Belgrádban Károlyi Mihállyal és velem folytatott. A lap egy párbeszédet ad Károlyi Mihálynak és Sándor Pálnak a szájába. Ez a párbeszéd eleitől végig hazugság. Hazugság, mert Károlyi Mihály semmiféle beszélgetést nem folytatott Sándor Pállal. A két politikus mindössze köszönt egymásnak, de Sándor Pál, épp az én tanácsomra, azonnal elhagyta a kávéházat, nehogy a véletlen találkozást a Horthy-kémek ellene kihasználhassák. Az a beszélgetés is, amely Sándor Pál között és köztem később és másutt folyt le, teljesen elferdítve van a kormány szócsövében feltálalva, gonosz és meghamisító tendenciával.

Sándor Pálon van a sor, hogy a *8 Órai Újság* hazugságait megcáfolja. Ha ezt elmulasztaná, úgy én magam leszek kénytelen elmondani az eszmecsere teljes és hiteles szövegét."

Minthogy ez a felhívásom mind a mai napig válasz nélkül maradt, rám hárul a kötelesség, hogy az említett, a *8 Órai Újság* által elferdített beszélgetést híven rekonstruáljam. Erre a feladatra két szempontból is kell vállalkoznom. Először, hogy megcáfoljam azt a beállítást, mintha Károlyi Mihály vagy én amellett kardoskodtunk volna, hogy az ellenzék az emigráció számára amnesztiát erőszakoljon ki. Másodszor pedig azért, mert e beszélgetésnek kortörténeti érdekessége van, s mint látni fogják, mélyen bevilágít a mai magyar közélet szellemébe s lelki szerkezetébe.

Beszélgetésünk Sándor Pállal a régi baráti emlékek felújításán

kezdődött. Kölcsönösen biztosítottuk egymást arról, hogy a közöttünk levő nagy politikai és világnézeti ellentétek nem zavarhatják meg az egymás személyének megbecsülését s e régi baráti érzületet. A politikára áttérve, Sándor Pál nagyon rosszalta az emigrációs politikát, mely egyaránt ártalmára van az országnak, az ellenzéknek és az emigrációnak. Arra az ellenvetésemre, hogy míg odahaza terror és erőszak uralkodik, az emigráció működése történelmi kötelesség, Sándor Pál azt válaszolta, hogy Magyarországon immár teljes rend, nyugalom és konszolidáció uralkodik.

Nagyon meglepődtem a magyar liberális vezérférfiúnak ezen nyilatkozatán, s figyelmeztettem őt azokra a borzalmakra, amelyek az internáló táborról legújabban kerültek nyilvánosságra, valamint felhívtam figyelmét azokra az ázsiai betyárságokra, amelyekkel Bethlen a magyar ellenzék nagy többségét a parlamentből kiirtotta. Ez az ellenvetésem Sándor Pálra nem tett nagyobb benyomást, aki egyszerűen utalt arra, hogy már a háború előtt is Tiszáék ugyanezekkel az eszközökkel csinálták meg a parlamenti többségüket.

– Igen ám, de akkor ezeket a gyalázatos és felháborító praktikákat a magyarság megmentésének ürügye alatt folytatták, míg jelenleg azok a világháborúban annyit szenvedett színmagyar nép ellen alkalmaztatnak egy felfegyverzett úri maffia érdekében. Tiszáék, legalábbis a soviniszta közvélemény előtt, bizonyos erkölcsi motívumokra támaszkodhattak, de ami ma Magyarországon történik, az meztelen erőszak és önző osztályuralom. Sándor Pál nyilván ennek a megkülönböztetésnek nem tulajdonított nagyobb jelentőséget, és továbbra is a magyar konszolidációt dicsérte.

– Konszolidációról mindaddig nem lehet szó – válaszoltam –, amíg a felelőtlen reváns-izgatás folyik, amíg a magyar fiatalság lelkét éretlen jelszavakkal megmérgezik, amíg titkos katonai formációkat tartanak fenn, amelyeket a revansista ideológia örve alatt a magyar szegénység leigázására használnak fel. Sándor Pál azt mondta erre, hogy tévedek, a magyar kormány feltétlenül békeszerető politikát folytat, és háborúra nem gondol. Erre a csodálatos kijelentésre megjegyeztem, hogy tudtommal a kormány és az egész magyar

közélet továbbra is az integritásos politika alapján áll, és mindenki egy annak a hirdetésében, hogy a régi magyar határokat fegyveres erővel fogják visszaállítani. Amíg ezzel a megalomániával a magyar közvélemény nem szakít, mindaddig a krónikus háború és a krónikus explózió lehetősége állapotában maradunk. Sándor Pált ez az észrevételem nyilván feltüzelte, mivel előbbi békeszerető kijelentéséről megfeledkezve így szólt:

– Igen, ebben valamennyien egyek vagyunk odahaza, s én is arra tanítom gyermekeimet, hogy soha a mai helyzetbe bele ne nyugodjanak, hanem csak várják meg a kellő alkalmat, amikor nemzeti igényeinket kielégíthetjük. Végre is, volt már Magyarország három részre osztva, Lengyelország is fel volt darabolva, és ennek dacára mégis újra visszanyerték régi egységüket. Aki erről az ideálról lemond, az nem igazi hazafi, s az nem csinálhat politikát Magyarországon.

Erre eredménytelenül fejtegettem Sándor Pál előtt, hogy ezek a történelmi analógiák mennyire nem illenek a mai magyar helyzetre, hogy míg az általa említett esetekben a feldarabolások a nemzetiségi elv ellen történtek, addig a régi magyar egység koncepciója ellentétbe került épp a szomszédos népeknek nemzeti affinitásaival. Az utódállamok koalíciójával szemben egy ésszerű magyar politika feladata nem lehet egyéb, mint egy békés és méltányos határkiigazítás előkészítése színmagyar területek javára, valamint az elszakadt magyar kisebbségek nemzeti jogainak szilárd megvédése az egész vonalon, és végül intenzív gazdasági, kulturális, a szabad kereskedelem elvét uraló gazdasági összeköttetések létesítése az utódállamokkal.

Sándor Pál nagyon lekicsinyelte ezt a programot, és olyasmit mondott, hogy ilyen kis torz koncepcióval nem lehetséges a magyar nemzet lelkét kielégíteni, hogy az az emigráció, mely ilyesféle tanokat hirdet, minden kontaktust elveszített a magyar földdel, s ez is egy ok arra, ami miatt a magyar emigráció likvidálását, lapjaink beszüntetését, külföldi propagandánk leszerelését tartja szükségesnek. Arra a kérdésemre, hogy hogyan képzeli el a magyar emigráció likvidálá-

sát, vajon csakugyan azt hiszi-e, hogy mi képesek volnánk olyan gyalázatosságra, hogy saját akaratunkból beszüntessük lapjainkat, és leszereljük propagandánkat, Sándor Pál így válaszolt:

– Nem így képzelem, hanem úgy, hogy az emigráció mérsékeltebb szárnya lépjen érintkezésbe Bethlennel, és ezen beszüntetés, illetőleg leszerelés fejében kérjen amnesztiát, hogy így azután lassanként előkészítse a talajt egy általános amnesztia számára. Demokratikus és szociális eszméitekért – úgymond – ne a külföldön verekedjetek, hanem térjetek vissza haza, és otthon a liberális és a szocialista ellenzékkel együttesen vegyétek fel a harcot a kurzus túlkapásaival szemben.

Kifejtettem, hogy ez lehetetlenség. Hogy az egész amnesztiaprobléma minket nem érdekel. Hogy mi Horthy terrorista bandáitól amnesztiát nem kérünk és nem fogadunk el. Hogy felettünk csak a magyar nép ítélhet, ha majd szabadságjogait visszanyerte, és mikor a détachement-okat és a terrorbandákat tényleg lefegyverzik. Akkor majd a magyar nép ítélhet, hogy nekünk van-e szükségünk amnesztiára, vagy talán a tömeggyilkosságok és az internálások rendezőinek? Figyelmeztettem Sándor Pált arra, hogy a mai, fegyveren és korrupción alapuló rend csak átmeneti, az huzamosabban nem tartható fenn. Az első komolyabb külpolitikai bonyodalom szociális forradalmat jelentene Magyarországon.

Sándor Pál némi sajnálkozással mosolygott.

– Ez megint a ti, a honi talajt nem ismerő ideológiátok. Csak nem képzeled, hogy a mai meggazdagodott magyar parasztságot forradalomba lehet vinni? A magyar parasztság annyira megvagyonosodott, hogy az ma konzervatív elem. Ezzel ugyan hiába akartok forradalmat csinálni... Erre az ellenvetésre megjegyeztem, hogy Sándor Pál, úgy látszik, nem tudja, hogy a magyar agrárnépességnek jóval nagyobbik fele föld nélküli vagy olyan törpegazda, akinek érdeke a mezőgazdasági proletariátussal rokon. Ezeket az elemeket a kurzus már ma is csak a legszélsőbb terrorral, internáló táborokkal és csendőrei példátlan garázdálkodásával képes megfékezni.

– Hogyan? – kiáltott fel méltatlankodva Sándor Pál. – Hát ti a

mezítlábasokkal akartok politikát csinálni? Nem, nem, erre az útra nem követlek benneteket. Én hajlandó vagyok a mezítlábasokat földhöz segíteni, de nem vagyok hajlandó részt adni nekik az ország vezetésében, mert nincs hozzá elegendő műveltségük és erkölcsi fegyelmezettségük. – Amire szerényen megjegyeztem, hogy sok mezítlábast ismerek, akinek esze és jelleme nem silányabb, hanem különb, mint azé a parlamenti maffiáé, amely felfegyverzett banditáival megszerezte a mandátumok többségét.

Majd a magyar ellenzék szerepére tért át beszédünk. Kifejtettem, hogy miért találom a magyar ellenzék magatartását tétovának és erélytelennek. Hogy ez az ellenzék angol parlamentarizmust játszik egy szuronyokon nyugvó abszolutizmus légkörében, hogy nincs külpolitikai koncepciója, és hogy a habsburgista legitimistákkal való szövetsége kompromittálja őt az őszintén demokratikus közvélemény előtt. Erre Sándor Pál lelkes habsburgista hitvallást tett, és hangsúlyozta, hogy csakis a történelmi királyság kereteiben fog lehetni a jogrendet helyreállítani Magyarországon. Szememre lobbantotta, hogy miért lettünk mi lelkes republikánusok, holott a múltban az államforma kérdése nem szerepelt programunkban. Igyekeztem Sándor Pálnak megmagyarázni, hogy a világháború ebben a kérdésben is egy teljesen új helyzetet teremtett, hogy ma a Habsburg-ház helyreállítása a militarizmus végleges győzelmét jelentené a Duna-medencében, egy ralliálási központot adna minden feudális, militarista érdekeltség számára, s Magyarország területi integritásának csalóka ábrándja táplálásával csakis a nagybirtok és a holtkéz integritását jelentené.

Nyilván érvelésem Sándor Pálra semmi benyomást nem gyakorolt, sőt ellenkezőleg, aggódó barátsággal óvott attól, hogy ezen az úton tovább ne menjünk, mert elveszítjük minden kapcsolatunkat a magyar néppel, s el fogunk zülleni.

Sándor Pálnak ezt az aggodalmát visszautasítottam, s objektív külföldi gondolkodókat hívtam fel bírákként arra nézve, hogy vajon Sándor Pál gondolatmenete vagy pedig az enyém mutatja-e a szellemi züllés nagyobb nyomait. Sándor Pál erre enyhítette szavait, s

kijelentette, hogy az elzüllést nem rám és társaimra vonatkoztatja, hanem az emigráció széles tömegeire, melyekről maga Göndör Ferenc írta volna meg, hogy reménytelenül elzüllöttek. Ez ellen tiltakoztam, és utaltam arra, hogy Göndör könyvét a kurzussajtó szántszándékkal elferdítette, hogy Göndör ugyan olykor igen peszszimista és melankolikus hangulatokat ír le, de sohasem állította, hogy az emigráció, legalábbis az októbrista emigráció, erkölcsi mérlege kedvezőtlen volna, s utaltam arra, hogy épp az emigráció vezére, Károlyi Mihály, annyi jelét adta a lelki bátorságnak és erkölcsi függetlenségnek, mely szinte példátlanul áll Magyarország történetében. És épp ezt az embert közösítettétek ki és tettétek földönfutóvá, s az ő nevét rágalmazzák meg a kurzus banditái és sápoló üzletemberei. Sándor Pál erre azt válaszolta, hogy ő változatlan tisztelettel viseltetik Károlyi Mihály jelleme iránt, s amit az ő működésében kifogásol, csak az, hogy oly szerepre vállalkozott, melyre nem volt elég erős.

Megvallom, ez a beszélgetés mélyen elszomorító hatást gyakorolt rám. És éppen eme mélyen elszomorító hatás miatt jegyzem fel, s adom azt át a közvéleménynek és az utókor történetírásának. Sándor Pál fejtegetéseiből egy fontos igazság domborodik ki, és ez az, hogy a mai magyar ellenzék még legbátrabban liberális alkotóelemeiben is mennyire alkalmatlan arra, hogy az elnyomott magyar nép felszabadítási ügyét a kezébe vegye. Ez az integritásban úszó és a mezítlábasoktól remegő közvélemény teljesen képtelen az országra nehezedő szörnyű iga lerázására. Régóta szokták egyesek az én politikámat vádolni, hogy az túl merev, s nem méltányolja kellőképp az otthon küzdő liberális ellenzékben rejlő hatalmas politikai és társadalmi erőket. Nos, ha a legharcosabb liberalizmus képviselője, a Martinovics-páholy egykori főmestere, a maga is üldözött zsidó így beszél, aki emellett bátor ember és erkölcsileg intakt férfiú, elképzelhetjük, hogyan fest ennek az egész ellenzéknek ideológiája és lelki habitusa. Ez a beszélgetés engemet arról is végleg meggyő-

zött, hogy nekünk, magyar szellemi munkásoknak, ha még egyszer visszatérhetünk hazánkba, tartózkodnunk kell minden úgynevezett polgári, a nagyburzsoáziát támogató vagy azzal karöltve járó politikától. A magyar szellemi munkásság egyedüli feladata a jövőben csak az lehet, hogy az ország két igazán produktív néprétegének, vagy a munkásságnak vagy a kisparasztságnak a felszabadulási harcát erősítse megfelelő szellemi és erkölcsi fegyverek kovácsolásával. Minden egyéb politikai munka csakis a feudális agrárizmus vagy a zsidó uzsora malmára hajtja a vizet. A szellemi munka is csakis a testi munkával való szövetségben erősödhetik meg, s biztosíthatja sui generis jogait.

Bécsi Magyar Újság. 1922. február 4. Aláírás: Jászi Oszkár

A szocializmus bevonulása a magyar parlamentbe

Kétségtelenül nagy történelmi dátum lesz a magyar históriában az a nap, amikor a huszonöt főnyi parlamenti csoport nevében Peidl Gyula felolvasta a szociáldemokrata párt manifesztumát a magyar nemzetgyűlésen. Valamennyien, akik egy élet munkáját szenteltük a dolgozó Magyarország ügyének, nem nézhetjük öröm és meghatottság nélkül azt az órát, amikor ezeréves jogtalanság és elnyomottság után a dolgos szegénység képviselői szót emelhettek a magyar parlamentben a munka, a szabadság, és a demokrácia védelmére.

Persze ebbe az ünnepi hangulatba sok fájdalom is vegyül. Valóban nem így képzeltük el ezt a történelmi pillanatot. Azt reméltük, hogy a magyar munkásság bevonulása kapcsolatos lesz a teljesen általános, egyenlő és titkos választójoggal, s íme, most egy oly parlamentbe jutottak be a dolgozó Magyarország képviselői, mely összetételében éppoly korrupt és becstelen, mint akármelyik régi Tisza-parlament volt. Emellett személyi tekintetben is üröm cseppen örömünk poharába. A magyar munkásság legjobb, legtehetségesebb, legönfeláldozóbb vezérei száműzetésben élnek, úgyhogy a magyar munkásosztály nem jelenhetik meg azzal az erkölcsi és politikai súllyal, mely őt jogosan megilletné.

E szomorú körülmények dacára lehetetlen észre nem venni, hogy a Peidl Gyula által felolvasott deklarációból új idők szelleme és hangja árad felénk, dacára annak a rendkívüli mérsékletnek és tartózkodásnak, mely ezt a nyilatkozatot elejétől végig jellemzi. A szociáldemokrata párt manifesztuma kétségtelenül nem tartozik a forradalmi okmányok közé, és magán viseli annak a szörnyű lelki krízisnek a bélyegét, melybe a magyar munkásmozgalom (...) jutott. Nyilván a szocialisták minden egyes szót aranymérlegre tettek, és

nem akartak felesleges bonyodalmakat és izgalmakat felébreszteni. Emiatt nem is szabad nekik szemrehányást csinálni, mert méltányolni kell annak a helyzetnek nyomasztó súlyát, mely alatt jelenleg a munkásmozgalom él. Nem taktikai, hanem elvi megjegyzések azok, amelyeket a manifesztumra megtenni publicisztikai kötelességünk.

Mégis, mielőtt a kritika hálátlan terére lépnénk, emeljük ki a manifesztum ama pontjait, amelyeket szerencséseknek találtunk, és amelyeket az ország egész dolgozó közvéleménye nevében örömmel kell üdvözölni. Helyes volt a szellemi és testi munka szolidaritásának hangsúlyozott kiemelése, valamint annak honorálása, hogy a szocialisták nem csak mint a munkásságnak, de mint a haladó polgárságnak képviselői is kerültek be a parlamentbe. Helyes volt az általános, egyenlő és a nőkre is kiterjedő titkos választójogra, mint a jövő első és legfontosabb feladatára való erőteljes rámutatás. Helyes volt annak hangsúlyozása, hogy az államforma kérdése egyáltalán nincsen elintézve, hogy arról csak népszavazás dönthet teljes megnyugvásra, és minden más megoldás kísérlete veszedelmes. Helyes volt a nagybirtokosok, egyháziak és világiak kisajátításának követelése. A manifesztumnak az a pontja is osztatlan rokonszenvre számíthat, amellyel a dolgozó Magyarország vétót emel a főrendi ház elavult intézményének újra feltámasztása ellen. Akkor is politikai és lelkiismereti kötelességet teljesített a szociáldemokrata párt, amikor teljes amnesztiát követelt a politikai üldözöttek számára, s a gonosztevők megbüntetését szorgalmazta. A jogtalanul meghurcolt emberek védelme nem kevésbé fontos és örvendetes pontja volt a deklarációnak. Végül helyes és dicsérendő az agresszív külpolitika elleni határozott állásfoglalás.

Elismerve a szocialista manifesztumnak ezeket a fontos és értékes megállapításait, lehetetlen szó nélkül hagynunk azokat az elvi pontokat, melyeket a deklaráció vagy hallgatással mellőzött, vagy pedig nem domborított ki a megfelelő erővel és nyomatékkal. Távol áll tőlünk minden olcsó ugratás vagy hősködés. Ildomtalan és lovagiatlan eljárás volna az emigráció relatív biztonságából keményebb gesztusokat vagy erőteljesebb hangot oktrojálni akarni az otthon

küzdőkre. Nem is erről van itt szó, hanem vannak a politikai küzdelemnek olyan elvi alapvető szempontjai, melyekre rámutatni igenis joga és kötelessége az emigrációnak.

Az első, amit a szociáldemokrata kiáltványban nélkülözünk, a Bethlen–Gömbös-féle választásoknak nyílt, határozott megbélyegzése, az erőszakon és korrupción alapuló álparlamentarizmusnak pellengérre állítása. Peidl csak az általános, egyenlő és titkos választójog eszméje szempontjából jelentette ki jogtalannak a mai parlamentet, holott az nemcsak jogfosztáson, hanem közönséges kriminalitáson alapszik. Peidl követeli ugyan „minden hatalmi befolyás intézményes kizárását", de nem hangsúlyozza eléggé, mily végzetesen meghamisították ezek a hatalmi befolyások az elmúlt választáson a nép akaratát.

Másodszor: amikor Peidlék a forradalmakkal kapcsolatos rágalmakat oly keményen visszautasították, egyben szerettük volna hallani, hogy nem kevesebb erélyességgel vállalják az októberi forradalomnak egész programját, amely nem csak a szocializmusnak, de a demokráciának is létminimuma Magyarországon.

Végül: a népszavazás követelése köztársasági követelés ugyan, de nélkülöztük a kiáltványban a köztársasági államforma melletti pozitív, nyílt, határozott és szilárd állásfoglalást, és férfias visszautasítását azoknak a szégyenletes habsburgista intrikáknak, amelyek ma az európai konszolidáció komoly akadályai. Különösen akkor, amikor a magyar ellenzék egy tekintélyes részét köztudomás szerint a Zita-féle diplomácia mozgatja, joggal elvárhattuk volna, hogy a dolgozó magyarság képviselői erőteljesen megbélyegezzék ezt az aknamunkát.

Ismerjük – ismételjük – az otthoni helyzetnek összes nehézségeit. Ámde nem lehet elég sűrűn és elég nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a szociáldemokrata párt csak úgy őrizheti meg azt a bizalmat, amelyet benne ma a dolgozó magyarság összpontosít, ha épp azokat a kérdéseket fogja a legnagyobb nyomatékkal előtérbe tolni, amelyekről a manifesztum kissé mostohán emlékezett meg. Nyilván az egyes szociáldemokrata szónokok feladata lesz ezeket a hiányokat pótolni.

Bécsi Magyar Újság, 1922. június 29. Aláírás: Jászi Oszkár

Bethlen a konszolidáció terén elért sikereit 1922 elején választásokkal akarta betetőzni, és rendeleti úton életbe léptette az új választójogot. A választás megszilárdította és a gyakorlatban életbe léptette a Bethlen–Peyer paktumot. A kormány a helyenként titkos szavazás bevezetésével engedményt tett az SZDP-nek. Még e korlátozott lehetőség is megmutatta azonban a magyar munkásosztály öntudatát. A választásokon először induló Szociáldemokrata Párt az összes leadott szavazat 15,3%-át kapta (Budapesten 40%-át). Így 25 mandátumot szerzett.

Peidl Gyula (1873–1943) nyomdász, szociáldemokrata politikus. A Tanácsköztársaság bukása után 1919. augusztus 1–6-ig az ún. szakszervezeti kormány elnöke. Részt vett az SZDP újjászervezésében; 1919 végétől 1921-ig emigrációban élt; 1922–1931-ig országgyűlési képviselő. A nyomdász szakszervezet elnöke, a pártvezetőség tagja volt.

Zita-féle diplomácia: utalás a Habsburg-restaurációs törekvésekre, melyeket Zita volt királyné, IV. Károly özvegye mozgatott.